

LVII ŠT. 7-8
LJUBLJANSKI
ZVON
1937
SLOVENSKA REVIIJA

R. Nahtigal:	Pisma Ivana Prijatelja s študijskega potovanja 1903 — 1904 (I)	301
Ivan Potrč:	Sveti zakon (I)	313
B. Borko:	F. X. Šalda	324
France Novšak:	Dečki (I)	334
Ivo Brnčič:	Za Cankarjevo podobo (II)	344
Jontes Gelč:	Mlekarica Johana (IV)	352
D. Strašek:	Honoré Daumier (I)	357
Ivo Brnčič:	Med štirimi stenami (III)	364
Vladimir Pavšič:	Jermanov problem	369

Bratko Kreft:	Problemi sodobnega gledališča (I)	373
Fr. Klemuc:	Nova fizika in spoznavna teorija	379
Oton Berkopec:	Slovenski pesniki v ruskem prevodu	385
Kritika:	Iz Bevkove delavnice (Andrej Budal)	389
	Naša pesem (Marijan Lipovšek)	390
	Ivan Meštrovič: Gospa od anđela (K. Dobida)	391
	K pariški razstavi (K. Dobida)	392
	Dimitrije Đurovič: Rečnik rusko-srpskohrvatski (N. Bahtin)	393
Socialni	obzornik: Pravni pogledi na stavko (Vito Kraigher)	395
	Naši delovni problemi: Zanimarjeno vprašanje (Branko Šalamun)	396

PISMA IVANA PRIJATELJA S ŠTUDIJSKEGA POTOVANJA 1903 - 1904

PRIOBČUJE R. NAHTIGAL

Ko je Ivan Prijatelj, ki se je uvrstil med naše prve može, pričel jeseni l. 1898 na dunajski univerzi študirati slavistiko, je bil priobčevalec pisem knjižničar v Jagičevem seminarju za slovansko filologijo. Intenziven študij je Prijatelj tesno zvezal s seminarjem in privedel do tega, da sva se dodobra spoznala in spoprijateljila. Prijatelj je postal tudi moj naslednik v knjižničarskem poslu, ko sem v začetku l. 1901 odšel na dveletno študijsko potovanje v Rusijo. Poleg tega pa je prevzel še moje pobratimstvo z Ohridčanom Albancem Đerđem Pekmezijem, članom slovanskega seminarja, s katerim sem se jaz že l. 1895 seznanil in kateremu sem pomagal pri študijah, kar je nadaljeval Prijatelj. Oba sta tudi skupno napravila rigorozne in bila 28. novembra 1902 promovirana za doktorja filozofije. A prijateljstvo naše trojice je bilo tako iskreno, da smo si po mojem povratku iz Rusije jeseni l. 1902 najeli celó skupno stanovanje. Koncem marca l. 1903 je Prijatelj odšel na študijsko potovanje, ki je v splošnem trajalo dve leti, ko je 28. januarja 1905 vstopil kot volonter v tedanjo dunajsko dvorno knjižnico, in na katerem se je dalj časa mudil predvsem v Rusiji, na Poljskem in v Franciji. Pisma, ki jih je pisal s teh potovanj, so za Prijatelja značilna, zanimiva in tudi stilistično lepa, tako da so vredna objave, pa se na željo uredništva priobčujejo v spomin pre-rano umrlega velikega pokojnika že sedaj, dasi se je to nekoliko upiralo čutu skromnosti. Za to, pustiti pisma neokrnjena, je govorilo zlasti tudi, da se vidi vsa iskrenost Prijateljevih izjav. Pojasnila v oklepajih z zvezdico so od priobčevalca. V Prijateljevem tekstu so popravljene le očitvidne pisne pomote. Dopisi (7 pisem, 19 razglednic s tekstom in 1 dopisnica, vsega 27 kosov) so oddani državni knjižnici v Ljubljani za univerzitetno biblioteko.

Prvi dopis s prvimi bežnimi vtisi je bila razglednica s sliko hiše Petra Velikega iz Petrograda, oddana po dopotovanju 14. marca starega, 27. novega stila:

(1) »Najpoglavitejši del mesta sem prebrodil. Moji utiski so utiski človeka izmučenega in utrujenega, ki mu je vse vurst. Za ogromna razmerja tega mesta jaz sploh še nimam oči, prezaspane so in premalenkostne pa — prefine. Vsako odrtino in umazanost vidijo, velikost pa jim še ne imponira nič. Po tvojem nasvetu bom ostal doma, da se izlečim in potem poskusim vdrugič v mesto. Denar nima tu nobene veljave. Več ko 10 r. (* rubljev) je danes šlo. Kupil sem si čaja, saharja (* sladkorja), kruha etc. Galoše stanejo 2 r., mesingasta črka za vanje

pa 10 k. (* kopejk). Podkovan sem torej. V naglici Te pozdravlja Tvoj Prijatelj. Stanujem na Васил. Островъ 1 лнн., д. 8, кв. 4 (*na Vasiljevskom ostrově, t. j. otoku, 1-ja linija, dom 8, kvartira 4). Najbolj so mi všeč izvoščki! S svojimi ozadji prekašajo našega Pekmeza stoterno!»

Obširno, štiri strani obsegajoče pismo pa je napisal nekaj dni pozneje 1. aprila (19. marca), v katerem ljubi vpletati ruske besede in druge napomine na ruski jezik:

(2) Draga moja brata!

Dajte, da Vama najprej povem, da do danes še nisem poskusil ruske vodke (* žganja). Živim torej še čisto neporusko, hodim k Leinerju (* znan restavrant na največji ulici Nevskem prospektu) zajutrkovat, kjer pijem slabo pivo, k bufetu pa se ne upam na zakusko (*ruski način pitja čašice vodke s prigrizkom), ker ne vem kaj zahtevati. Tam streže namreč dvoje lepih ruskih devic (sic!) (* rus. děvica pomeni »dekle«) in pred žensko ne daj mi Bog blamaže!

V Peterburg (* staro rusko ime) sem prišel v najslabšem razpoloženju. Do Varšave sem se vozil sam kraljevski in se hudičevski dolgočasil. V Varšavi udobivši placartu (* spalno mesto v železniškem vozu) in zašedši (* po ruskem jeziku) v kupé, dobim za sopotnika peterburškega čifuta, ki je do Vilne dajal od sebe čudne glasove kar tako za svojo privatno zabavo, od Vilne dalje pa se je obračal z nekoliko modificiranimi na mojo adresu. Dajal mi je očetovske svéte, kje si naj kupim galoše, da naj na vsak način čitam Gorkega »Na dnu« — to knjigo je imel pri sebi, kakor sem pozneje videl, z opazko na prvi strani, da mu jo podarja Estera Rafailovna (* drugo ime je po očetu, t. zv. ótčestvo) v »svrhu spoznanja nove literature« — da je Gorki kaj družega napisal pa ni vedel. Sploh stoji Rusija v znamenju Gorkega. Vse govori o njem, povsod vidiš njegove knjige, njegove brezštevne slike, ki jih jaz gledam samo še zato, ker sem radoveden, od katere nove strani se je še premogel dati fotografirati.

No, kakor rečeno, v Peterburg nisem prišel pri najboljši volji. In to je odločilo prvi vtisk, ki je bil jako neugoden. Zdelo se mi je, da stojim na osušenem močvirju — to predstavo ima na vesti Rajkov Baedeker¹ — katerega nekazno umazanost so hoteli mogočni samoderžci pokriti s tem, da so zidali in pod kaznijo zapovedovali zidati poslopja ne tako visoka kakor obsežna, zakrivajoča, v ta namen, se mi je zdelo, da so zvekli skupaj velikanske plošče, največje monolite in stebre. Ali vse to se mi je zdelo samo firnaž potentatov, kričeča maska, ki ne more skriti pametnemu očesu notranje nedodelanosti, površnosti in praznote. Zdi se mi, da dela tak vtisk cela oficialna, reprezentativna Rusija. Zato je moje zapadno oko, ki je vedno v ozki zvezi z razsodkom, žalil prvi pogled na to samoderžavno (*rusko) in razkošno nakičeno stolico. Vse je dražilo moje živce: i blato na cestah, ki je napominjalo na fizično in metafizično podvrhno močvirje i jarko pobarvana javna poslopja, ki so bahato kričala s svojo velikostjo in živo barvo. A oni špičasti zlati stolpi so me naravnost ščemeli in bodli v oči. Odpočiti

¹ Prijatelju sem bil odstopil neke stvari, ki sem jih imel v Rusiji.

bi se bil mogel moj pogled samo na širokih, mehkih, prirodno silnih prsih Neve, ko bi jih ne bil pokrival sivo umazan leden oklep. — Tako mi ni kazalo drugzega ko pustiti mesto v miru in iskati stanovanje. Obšel sem par linij (* vzporednih ulic) Vasilj. Ostrova in našel nasproti kadetne šole na 1. lin. stanovanje na dvorišču nad zadnjim vhodom. Za sobo plačam 17 r., za obed pa 10 r. Soba je obširna ko Sibirija, tapecirana z belimi tapetami (papirnatimi) in zastavljena s starim pohištvom, čigar barokna zakajenost mi je jako ljuba. Ko sedim v naslonjaču, mi je tako kakor da bi se zibal v naročju stare matere. Gospodinja je izobrazena, suha in nosi cvikar. Z možem pravi da ne živi že štiri leta, a mož vseeno stanuje pri nas, izgleda kakor drvar, molči, kadar mi modro debatiramo, kakor neveden drvar in robanti kadar je pijan ko drvar. Ker pa je pijan tri četrtine »sutkov« (* rus. sūtki, sūtok »štiriindvajset ur dneva«) vedno rentaći in za kratek čas tudi pretepa svojo deco. Ta obstoji iz najstarejše hčere, ki je učiteljica in se nosi vedno črno in pred menoj beži, kakor da bi se nečesa sramovala. Ne vem ali je lepa ali ni, ker je doslej še nisem videl v obraz. Druga hčerka hodi v gimnazijo in k mojim vratom pokukavat, kadar postrežnica odpira mojo sobo. Postrežnica je latiška (* rus. Latyška »Letonka«), izgleda pa kakor ciganka, govori vedno »kárašo« (* rus. izg. hārašō, »dobro«) in mesto »barin« (* rus. bārin »milostljivi gospod« v nagovoru in s stališča služinčadi) pravi »baran« (* barān »oven«), kar me seveda jako ženira. V sobici poleg mene stanuje student Feliks Ferdinandovič (Vasiljevskij), matematik in ostavljeni pri univerzi (* rus. ostavljen pri universitetē, t. j. pripuščen k akademični karieri). To je drobna polska (* po poljski pisavi) glavica, brez polskih nacionalnih idealov, a za »delo« (* zadeve) ruskega dijaštva oster in hud kakor osa. Ves ljubi dan in velik del noči ne govorimo o drugem ko o ruskem studentovskem vprašanju. Sinoči so imeli dijaki na univerzi shodko (* zborovanje), na kateri so zahtevali, da se zopet otvorijo višji ženski kursi, ki so jih pred nekaj časa radi upornega buntovanja teh nežnih zastopnic nauke zaprli. Feliksa Ferdinandoviča je bila pridržala Marja Konstantinovna doma (zdi se mi, da stojita v bližnjih razmerah) in nato smo imeli mi trije: on, gospodinja in jaz do pol dveh v noči viharno shodko; a sklenili nismo vkljub temu, da sta onadva še dolgo v noč v studentovi sobi dalje debatirala, — nič. Tudi dijaki na univerzi niso drugzega sklenili, kakor da skličejo splošni dijaški shod v korist kursistk. Najenergičnejši sklep pa je zato storila oblast, ki je danes v jutro univerzo na nedoločen čas — zaklenila. In jaz sem ravno hotel (Šahmatova) Alekseja Aleksandroviča² prositi za priporočilo na rektorja, da bi si smel od znotraj ogledati ta vroča tla blažene in drugodi hladnokrvne deve, nauke.

Aleksej Aleksandrovič je — kakor mi je danes zame čisto nepotrebno ponovno zatrjeval pošteni starec Aleksander Nikolajevič

² Eden največjih ruskih jezikoslovcev, tedaj že redni član petrograjske akademije znanosti in direktor prvega oddelka njene biblioteke ter duša oddelka akademije za ruski jezik in književnost, 1864 — 1920.

(Pypin)³ — velik učenjak. Jaz, ki sem bil v njegovi nauki samo šolski učenec, kakor vidva dobro vesta in znata⁴, sem bil o velikem znanstvenem talentu tega moža takoj prepričan, ko sem ga videl. Njegov pogled ovaja (*prečrtano »izdaja«) meni večjega učenjaka kakor njegovi spisi, katerih ne poznam. Aleksej Aleksandrovič je človek, ki ima — kakor se reče — povsod oči, ne radovedne, ampak nekako mirno skrbne, globoke. In zato sem jaz uverjen, da on vse ve, kar enkrat pogleda. Glavna skrb mu je zdaj predvariteljnoje sovetščanje (*predhodno posvetovanje za nameravano izdajo enciklopedije slovanske filologije) in — Jagić. Njega se oprijemlje kot edine bilke (*Jagić je bil izbran za urednika). Strašno mu je bilo, ko sem mu jaz prinesel od Jagića naročilo, da ni sigurno, da bi Ign. Vik. (*Ignatij Vikentjevič, Jagičevo rusko »imja i očetstvo«) prišel. Precej mu je pisal. Želel je, naj bi mu tudi jaz pisal.

Danes ob prvih vizitah sem bil, kakor sem že gori omenil, pri Aleks. Nik. Mož je star (*tedaj sedemdeset let), a ne dela povsem starčevskega vtiska, ker še vedno sledi najrazličnejšim dogodkom v Rusiji in za mejo. Dober človek je: povabil me je za jutri na zavtrak (*ruski predjužnik, déjeuner ali lunch, Gabelfrühstück) in mi obljubil podariti drugi matisk (*prečrtano »iztis«) svoje vel. »historije« (*Istorija ruskoj literatury v štirih delih, 2. izdaja 1902-3), sep. odtisk svojega članka v Encikl. slovarju in še nekaj, če se ne motim. Sebe nima za učenjaka, ampak za ljubitelja. Starost se opaža samo v ljubezni do njegovih lastnih del. Rekel je, da je zasledil eks. (*eksemplar) svoje zgodovine slov. literatur v katalogu antikvarja Kümmelja v Rigi in mi nasvetoval, naj ga kupim, če ga še nimam. Sedaj se pripravlja tretji matisk, pravi, da pojde koncem tega leta pod stroj (*ni izšel). Vidi, da je treba knjigo predelati, a on misli, da je treba njegov tekst samo sprovesti do današnje dobe, a njegove osnove se ne dotikati. Iskal je ljudi, ki bi pristali na to in našel jih je. Seveda so pa tudi po tem: Lipovski, Ljaščenko, Korabljev, zraven je naprosil tudi Lavrova in Kallenbacha⁵. Jaz sem samo radoveden, kako bo novi sodruđnik (Lipovski?) obdelal na stari podlagi slovensko lit. Ta podlaga namreč malone zanikava opravičenost samostojne slovenske — ne s hrvatsko združene — literature. A pardon! Strašno me je ujedla v podkolenski jami bolha. Oh bratje moji, predno jo grem lovit, naj Vama povem, da strašno trpim vsled teh prokletih ruskih bolh, ki so velike kot kobile in strupene ko sršeni. — — — Vot (*evo), potolažen se vračam k pismu. Lov se je posrečil. Odkar sem v Peterburgu, še nisem občutil slajšega zadoščenja in večjega notranjega in zunanjega užitka, kakor če sem ujel in obglavil kako teh krvoločnih pijavek. Veselita se torej z

³ Pisec zgodovine slovanskih književnosti, 1833 — 1904. O njem je pisal I. Prijatelj v Ljubljanskem Zvonu 1906, str. 31 i. sl.

⁴ Prijatelj se je bil znanstveno takoj opredelil kot literarni historik; filolog in jezikoslovec je bil le in usum izpitov.

⁵ Gl. o njih razen Lavrova Ljubljanski Zvon 1906, str. 220; P. A. Lavrova, 1856 — 1929, znanemu slavistu in dobremu poznavalcu bolgarščine, je bil najbrž odmenjen bolgarski del.

menoj in prosita vsak svojega zaščitnika zoper ta mrčes, da me reši te golazni.

Brata z velikim pomirjenjem Vama pišem dalje. Ker ni dostojno po tako neprilicnem lovu govoriti o velikih možeh, ne bom govoril o nobenem drugem več, kakor samo še o njem, ki sem se seznanil ž njim pri zavtraku v hiši Šahmatova, o njem, o G o e t z u, znamenitem Prusu, ki ima tebe, Rajko, v želodcu, ker si enkrat kontroliral kanale njegovih možganov v Archivu⁶, o njem, ki je celo uro sam govoril, delal poklone gospé (* bil je starokatoliški župnik v Pasavu), sicer se pa samo hvalil s svojimi poseti pri vel. knezu, predsedniku akademije⁷, pri različnih Gesandtschaftsatašejih in vrag vedi kakšnih visokih živinah. Tebi, Rajko, ni odgovoril zato, ker — oprosti, jaz sem pozabil, zakaj — morebiti prosto zato, ker je tudi on pozabil. Kdor mnogo govori, pozabi na marsikaj odgovoriti. A zdaj je napisal Lavrov novo kritiko o njegovi knjigi⁸, in njemu bo odgovoril v »Viz. Vrem.«

Sicer tudi jaz govorim na dolgo in široko in kadar kdo klepeče pravi, da pojde dež. Pri meni je samo ta razlika, da jaz zato kramljam bolj gostobesedno, ker zunaj pada sneg kakor da bi cunje trgal, seveda — še bolj pa zato, ker mi je, kakor da bi se razgovarjal s svojima najboljšima prijateljema, ki ne bosta vejala mojih plev. — Do danes je bilo vreme dosti povoljno. Solnce. Drugi dan po mojem prihodu smo imeli opoldne celó +9°. Led pod Dvorcívim mostom (* pri dvorcu) je počil, na pomoč mu je prišlo kakih dvesto delavcev in danes je Neva od Dvorcovega do Nikolajevskega mosta slečena in razgaljena. V včerajšnjem popoldanskem solncu sem stal na Dvorcívem in prvič občutil zmagovito lepoto Peterburga: Admiraltejstvo, Isaakijevskij sobor, naberežne (* mornarsko ministrstvo, katedrala, nabrežja), akademija, univerza (ki se mi je prej podobna zdela fabriki za usnje), potem pa Neva, na peterburški strani (* severni del na desni strani) pod mogočno »krjepostjo« (* trdnjavo) še vklenjena, tu doli pa veselo žuboreča, vriskajoča v solnci — da, bratca, lep je Peterburg, samo človek, ki ga ogleduje, ne sme biti čmerika.

Godi se mi čisto dobro. Ruska jed mi sicer do cela še ne gre v slast, a čaja sem se navadil, da ga pijem ko Turek kavo. Zahajam k literarnim predavanjem. V petek je predaval Volynskij⁹: »Kaj je idealizem?«, v soboto Obolenskij¹⁰: »Ideje in ideali Maksima Gorkega.« V nedeljo sem bil v Isaakijevskem soboru, v ponedeljek v nekem predmestnem lesenem teatru (Gorkega igra »Meščane«) na V. Ostrovu, kjer mi je vsa naprava vrlo ugajala. Kupil sem si za 22 r. ruskih klasikov, tičim po večini doma in nič ne delam. Vsled tega sem jako

⁶ Ocena o L. K. Goetz, Geschichte der Slavenapostel, Gotha 1897 v Archiv für slavische Philologie 1898, XX 124 — 140.

⁷ Konstantin Konstantinovič Romanov, kot pesnik znan pod značko K. R., 1858 — 1915.

⁸ Vizantijskij Vremennik 1900, VII 110 — 134.

⁹ A. Volynskij, kritik, sotrudnik Ljubljanskega Zvona, gl. o njem Ljubljanski Zvon 1928, str. 514 i. sl.

¹⁰ L. Obolenskij, urednik-beletrist.

vesel, da sem vsaj zdaj nekaj naredil, namreč Vama pismo napisal. Zato pa pričakujem, da pojdeti tudi vidva vase in mi napišeta o vsem, kar mene in Vaju zanima. Sedaj Vaju pa pozdravim čez hribe in doline in sem Vajin bratec

St. Peterburg ^{1. aprila} 1903
^{19. marca}

Prijatelj.

PS. Pozdravita najpristrčneje prijatelje spremivše me na kolodvor (* že umrla V. Levec in L. Furlani, dr. F. Vidic i. dr.).

V ponedeljek 24. marca pride Korš¹¹, potem narediva plan za celo leto. Naročen sem na »Nov. Vremja«¹² in »Nivo«¹³, na poslednjo radi priloženega celega Čehova.

Na Granici (* tedanja rusko-avstrijska mejna postaja) so mi konfiscirali Aleksandrova (* vozil je s seboj več izvodov svoje izdaje), Ketteja in moje posebne odtiske iz Zbornika¹⁴. Iz cenzure jih še ni. Uboga Aleksandrov in Kette, pač nista vedela v svoji ljubezni do Rusije, da se bo enkrat še ruska cenzura pečala ž njima.

Še obširnejše, šest strani dolgo pismo je Prijatelj poslal čez dva meseca:

(3)

Peterburg, dne ^{23. maja} 1903
^{5. junija}

Dragi Rajko!

Tvojega pisma nisem prebral, ampak sem ga kar pogoltnil. Ti veš, kaj mene zanima in vrhutega je v Tvojem pismu mnogo one sile, ki človeka, živečega v Tvoji bližini, spodbuja na delo in čiščenje pojmov o stvareh in sebi. Ne misli pa, da sem jaz tako dolgo molčal, ker mi vidva nista s pismom odgovorila. Slab prijatelj, ki bi delal uslugo za uslugo in ne zaradi prijatelja. Jaz nisem pisal iz vse drugih vzrokov. To da nisem od Vaju dobil obširnejšega odgovora, je bilo samo izgovor, ki ga v naših krajih pes nosi na repu. Pravi vzrok pa je bila moja strašna pasivnost duha, kateri je še danes precej jalov. — Ne vem, ali si tudi Ti to občutil, mene je mučila dosedaj v Rusiji grozna neplodnost duha. Človek je na tujem, nikjer znanca, nikjer tovariša. Že iz tega vzroka pada bodrost duha. Zraven pa še toliko novih vtiskov, nov, skoro docela neznan svet, v katerega se kradeš kakor tat. Umevno torej, da tudi molčiš ko tat. Samo stojiš in gledaš; vse vzprejemaš vase, kar ti pade v oči, vse spravljaš, nič ne izbiraš. V gneči vtiskov si, in ti te vrtijo okrog in sučejo. Kolikokrat si želiš, dvigniti se malo, ozreti se okrog, ukrotiti gnetoče se vtiske, vkleniti jih v pojme in razdeliti, oceniti jih po njih vrednosti in začeti misliti o svoji okolici in svojem

¹¹ F. E. Korš, genialen, vsestranski ruski filolog in prevajalec Prešerna na ruski jezik, 1842 — 1915, gl. o njem Slovenski biografski leksikon I 520 in njegova pisma Prijatelju iz l. 1900 — 1 pred študijskim potovanjem, Ljubljanski zvon 1928, str. 419 in 510.

¹² Nóvoje Vremja, največji tedanji petrograjski dnevnik.

¹³ Ilustriran družinski tednik z dragocenimi mesečnimi prilogami izdaja ruskih klasikov.

¹⁴ Prim. seznam Prijateljevih spisov v jubilejni izdaji »Duševni profili slovenskih reproduktorjev«, v Ljubljani 1935, str. 163 — 4.

stališču v nji. A po prokletem zakonu vstrajnosti je težko prestopiti mrtvo črto med pasivnostjo in aktivnostjo. Pisal Vama torej pravzaprav zato nisem, ker Vama nisem imel kaj. Govoriti o stvareh po begotnih, hipnih vtiskih se mi zdi nevedno Vaju in sebe, o kakem trdnem, lastnem pogledu na svet okrog mene, pa govora ni bilo.

Faktum je, da mi manjka človeka, kakor si Ti, Rajko. Seznanil sem se sicer tu s celo vrsto profesorjev in akademikov. Ali s temi možmi imamo (*pomotoma za »imam«) tako malo skupnih interesov, da nisem skoro nobenega obiskaval. Sedaj so seveda vsi odšli (*po ruski navadi proti poletju na deželo in v letovišča). Za enega mi je žal — za Fortunatova¹⁵. Sedela sva parkrat skupaj pri Šahmatovu pri obedu. Mož je povečini molčal. A enkrat sva se sešla nenadoma sama v sobici in zavezala tako prijeten, nepretenziven pogovor, da sem prvič počutil, odkar sem v Rusiji, poleg sebe — človeka. Jako ljubezniv človek in vseskozi učenjak je Boduèn¹⁶. Žal, da mu nisem mogel sporočiti Tvojega pozdrava (kakor tudi drugim ne). Včeraj je odšel na zapad. Pride tudi na Dunaj, v Ljubljano, Zagreb, Italijo...

Korša sem našel, kakor sem si ga predstavljal. Pričakoval sem, da on nima one čisto ruske nerodnosti in nagnjenja k zadregi v občevaranju, ki človeka samega, če je še tako siguren v nastopu, konfuzi, spravljajoč mu kri v obraz in nemir v oči. On je preprost, siguren, učen in spreten. Hotel sem zapisati »gerader Mensch«, pa nekako ne morem. Midva sva govorila samo o Prešernu tako živo in brez pregraj, kakor bi se iz mlada poznala. Dopal mi je tudi neki večer pri Šahmatovu, ki naju je bil povabil, da je nama in svoji ljubi ženki čital pisma L. N. Tolstega svoji sestričini gr. Tolsti (od 1850—1903), katere je poslednja darovala Akademiji, da jih izda, čemur je tudi stari jasnopoljanski prorok pritrdil. V teh pismih se namreč jarko kaže vsa nespretnost Tolstega misli in njegova velika gizdavost. In te dve lastnosti je znal Fjodor Jevgenjič (*Korš) tako delikatno in ostro komentirati, da sem mislil, da imam pred seboj nebeškohudobno se smejočega, določno mislečega učenca Voltairja, kakoršni so bili včasih posejani semtertje med kaotičnim ruskim prosvetljenstvom. — O možeh, s katerimi sem se na shodu¹⁷ seznanil in s katerimi sem po shodu trkal pri Medvedu (*petrograjski restavrant, kjer je celo neko profesorsko dušo (menda iz Varšave) moje ime zmotilo, da je napil meni s tem pristavkom, da bi se prihodnji shod slavistov vršil v avspiciji mojega imena (filologična duhovitost!) — o teh možeh molčim iz enostavnega vzroka, ker ne vem kaj povedati o njih. Tudi o shodu ni, da bi govoril bogvekaj. Vršil se je tiho, čeprav se je v akademiji govorilo križem-kražem, čisto po ruski navadi — da bi ne bil Jagić brzdal jezikov in privijal ljudem nekaj evropejske določnosti in jasnosti ter striktnosti, bi se bil

¹⁵ Filip Fjodorovič, najslavnejši ruski lingvist, ki je ustvaril rusko lingvistično šolo, 1848 — 1914.

¹⁶ I. Baudouin de Courtenay, znamenit poljsko-ruski jezikoslovec, raziskovalec slovenskih narečij, 1845 — 1929.

¹⁷ Kongres ruskih filologov v aprilu 1903 radi izdaje enciklopedije slovenske filologije, katerega se je udeležil tudi Jagić z Dunaja.

cel shod razblinil, kot sprideno testo. O načrtu enciklopedije si ne upam govoriti, ker se čutim premalo poklicanega. Za svojo stroko ne upam od enciklopedije ničesar¹⁸. Saj sami niso na jasnem. Celo načrt so odložili na bodočnost. Staro literaturo bodo obdelali, saj imajo dovolj naslovov in datumov, o načinu, kako se naj novejša piše, da bo znanost, se celo zapad še živo prepira. In v tej debati ni ne enega ruskega človeka, najmanj slavista. V Rusiji je ta stvar prepučena žurnalistom. In kaj more priti iz rok teh »černomaznih (* rus. černo-mázyj ali čumázyj »umazanec« v pomenu »breznačajen«, »podkupljiv«), veš Ti tako dobro ko jaz, saj si napisal na njih adresso v zadnjem pismu par besed, pri katerih mi je srce poskočilo v prsih. Rekel sem Ti, da se Peterburg ni zmenil za slavistični shod. Pač, v StPtbskih Vjed. (* Sankt-Peterburgskija Vedomosti, dnevnik reakcionarne smeri) je napisal nekdanji slavist (!) Stolypin, da je Jagić nasvetoval izdati enciklopedijo v nemškem jeziku, češ da ruski ni še sposoben. Zraven je pristavil z žurnalistovske Thurmospitz-višeine: »prej je treba jezik sam znati, potem šele dolžiti Puškina. Kot student sem poslušal Jagića na univerzi¹⁹, ki je obvladoval ruski jezik z gracijo mladega bergamota«²⁰. Mož seveda čisto po žurnalistovsko ni bil zraven, zato je lagal, pozneje pa z mirno vestjo preklicoval.

Jako me veselijo vesti o našem vzajemnem južnoslovanskem gibanju. Naj bi nam načenjajoče se stoletje skoro prineslo tesnejše duševne vezi in samo en boj — konkurenco v prosvetljevanju naroda doma vsak pri sebi. Treba nam je velikih daljnih idej in — drobnega dela. In izginila bo malenkost in indolenca. Veselo, vztrajno in trpežno delo nas bo rešilo. — Kaj tako delo premore, sem videl zadnji čas v Finlandiji, o kateri sem še sedaj v navdušenju. Pri shodu sem se bil namreč seznanil s profesorjem Mikkolo iz Helsingforsa²¹. Potem sem bil pri njem cel teden v stolici in na deželi²². Rusija tam (* na Finskem)

¹⁸ Od 1908 — 16 in potem še kot izjemna, zapoznala publikacija 1929 je izšlo le deset knjig uvodnega in jezikovnega dela, od literarno-historičnega nič. Izšlo je: (1) I. I. Jagić, Zgodovina slovanske filologije 1910; (2) II. L. Niederle, Pregled sodobnega slovanstva 1909; (3) III. I. Jagić — V. Gardthausen, Slovanska grafika (o runah, grškem in glagolskem pismu) 1911; (4) IV₁ B. Lavrov — E. Kažužniacki, Cirilska paleografija 1915; (5) IV₂ Album cirilskih faksimilov 1916; (6) IV₃ M. Speranskij, Slovanski tajnopis z albumom in folio 1929; (7) V₂ O. Broch, Fiziologija slovanskih glasov 1910; (8) X. S. Kul'bakin, Slovnica cerkvenoslovanskega jezika 1915; (9) XI₁ A. Šahmatov, Najstarša doba ruskega jezika 1915; (10) XII E. Budde, Zgodovina sodobnega ruskega književnega jezika 1908.

¹⁹ Jagić je bil profesor petrograjske univerze od 1880 — 6.

²⁰ Bergamoti ali Bergamaski, prebivalci severnoitalijske province Bergamo, so po vsej Italiji znani po svojem posebnem narečju.

²¹ I. Mikkola, profesor slovanske filologije na univerzi v Helsinkih, rojen 1866. V zborniku, izdanem ob njegovi petinšestdesetletnici, je objavil prof. dr. Fr. Ramovš razpravo o mestu slovenščine v krogu slovanskih jezikov (Helsinki 1932, str. 218—238).

²² Iz Helsingforsa je Prijatelj poslal 18. maja 1903 tudi razglednico s sliko finskega Narodnega gledališča in pripisom:

brezobzirno tlači pod-se nekaj, kar nikakor ne gre pod njene pesti. Velike so res dovolj te pesti, a niso dovolj olikane, izurjene, kultivirane, da bi mogle sprejeti vase to fino, do najmanjšega obdelano in izlikano, s skrbjo in ljubeznijo prepojeno izdelje zapadne protestantske kulture. V Finlandiji (* rusko) zna skoro vsaki človek čitati in pisati, ker po stari protestantsko-cerkveni zapovedi se more samo gramoten (* rus. grámotnyj »vešč branja in pisanja«) ženiti. V Rusiji je v samem Peterburgu 40% analfabetov. To ljudstvo se je vzbudilo pozneje ko mi, ker je dolgo živelo v tudi avtohtoni prijateljski švedski kulturi, a ko bi danes naša literatura tako cvela, bi lahko vriskali preko Evrope. Njih arhitektura je samostojna, mlada in pogumna. Njih slikarstvo je sezorilo človeka (Galléna), ki predstavlja doslej edini duh finskega zaliva²³. Peterburg stoji dvesto let, pa mu še ni rodil odgovarjajoče ruske polovice. Kar mi je posebno dopalo: To ljudstvo ljubi svoje dijaštvo, kakor ljubijo samo očetje in matere. Ima ga za cvet svoj, svojo nado in oporo v bodočnosti, štiti in varuje ga ko cvetno krono svojo. Bil sem navzoč pri prazniku vzprejemanja novih studentov na univerzo. Pred poslopjem se je zbrala tisočglava množica, nestrpno čakaje, da se odpro vrata vseučilišča. In ko so se na stopnicah pokazali prvi mladi, rdeči obrazki studentkov, obsula je presrečnejše s cvetjem, pokrila jim prsi s samimi rožami, vriskala in jokala...

Imel je slavnost Peterburg²⁴. Kakšna je bila, si bržkone bral. A bral nisi tega, kar je pri tej slavnosti doživel Tvoj Prijatelj, katerega pri spominu na to slavnost še vedno pretresa zona. Mesto je grmelo kanonov — teh jim ne manjka, Rusom! — jaz pa sem šel na izprehod na »ОТРОБА« (* rus. ostrová »otoki« v Nevinem ustju). Hodil sem po Elaginu, Krestovskem. Pod noč sem se vračal s tramvajem domov. Pri parku ob »Narodnem domu« sem izstopil, videč tam več tisočev ljudstva na »narodnem guljanju« (* veselica). Pomešal sem se med množico. Bil nisem še pet korakov od lese parka, ko je zaplala množica na vse štiri strani. Nikoli še nisem videl tako bežati ljudi. Umaknil sem se tudi jaz do ograje gazona (* po francoskem gazon »trata«) na Kronwerk-skem prospektu (* prospekt je v Petrogradu naziv za ravne in široke ulice-cesto) in gledal tam, kaj bo. Narod je drvil, kakor brez uma, v svojem življenju še nisem videl toliko ljudi (* prečrtano »obrazov«) z groznim smrtnim strahom na obrazu. Spraševal sem ljudi: kaj, kako? Nihče ne odgovarja, vse beži, beži... Valé se po tleh stari ljudje in

(4) »Iz Finlandije, kjer sem gost prof. Mikkole, mnogo pozdravov. Ravno mi čita profesor, da je umrl švedski pesnik grof Snoilsky star 62 let na ponesrečeni operaciji. Švedski in finski demokratje žalujejo. Povej to dr. Levcu. Pozdravi vse!« O Snoilskem gl. Ljubljanski Zvon 1898, str. 627 i. sl. ter 1899, str. 28 in 32.

²³ A. V. Gallen-Kallela, rojen 1865, v Parizu naseljen 1884, je slikal pokrajine svoje domovine, zlasti zasnežene; med drugim je od njega tudi znan portret Gorkega.

²⁴ Dvestoletnica ustanovitve 16. maja 1703 starega stila; »Niva« iz l. 1903 je posvetila temu 19. števil. z dne 10. maja st. st.; pri Slovencih je poročal o tem med dr. Peter Miklavec v Slovanu I 300.

otroci, ljudstvo pa preko njih. Krik, žvižg, straža na konjih, strah in smrt (* pisava tega odstavka pisma priča o živčni razburjenosti ob spominu na preživljeno). Pri ograji ob cesti stojim. Starka se privleče komaj, šepaje do ograje, poklekne predme in me prosi, naj jo dvignem čez ograjo. Jaz ji pomagam in jo izprašujem: kaj? kako? »Bunt, bunt!« (»punt«), družega ne more spraviti iz ust. Čakam še minuto in iz gneče se oddeli gruča ljudi in drvi na prospekt. Proti meni teko. Od spredaj sta vidna dva univerzitetna dijaka. Druhal dere za njima. Pet korakov od mene ju doide in na to ju bije, tolče, suje, buta, da se opotekaje sesedeta na tlak. Kakor mrtva ležita na granitnih kamenih. Toipa je odstopila par korakov, kakor da bi se oddihavala. A še vedno se spusti zdaj eden zdaj drugi nad ubogi žrtvi, škrti z zobmi, proklinja in ju neusmiljeno bije po glavi. Jaz nisem mogel tako gledati. Bil sem toliko hladnokrven, da sem pristopil bliže, morebiti samo zato, da bi pogledal, ali sta uboga človeka mrtva, ker se nista ganila. Z menoj vred je bil pristopil eden iz bestij in začel vnovič vihteti pest in tepsti (prečrtano »biti«), kakor da bi hotel meni pokazati, kako smé maltretirati preprosti delavec studenta. »Za božjo voljo, nikarte. Kaj Vam je storil?« sem ga vprašal nehote. »Kaj storil? Mojo sestro . . . lani . . . policija . . .« drugega ni mogel spraviti iz sebe. (* Prečrtano »In ravno tako nevede«). Tu je začul mladi človek na tleh, da nekdo govori nad njim, in je omahovaje vstal. Bil je jako mlad, brez brk, nežnega obraza, rožnato rudeč. A ko je vstal, se je črn (*rus. čern »nižje ljudstvo, druhal«) v novo zagnala vanj. Razprostrl je roke proti njim, pogledal v strahu mene in kakor v zaščito rekel: Вѣдь, мы за насъ! (* v pomenu »Mi se vendar za vas borimo!«). Na to pa so se mu vsule pesti naravnost v obraz. In pomandrale so ga zveri. Meni pa je ušlo ravno tako nevede kakor prej iz ust: »Strašno!« »Kaj strašno!!!« In na to so se vrgli name. In slaba bi bila predla meni Slovenčku, ki je z mladosti oboževal Ruse, da nisem slučajno zagledal v množici policaja, h kateremu sem se pod dežjem udarcev zatekel, zahtevajoč od njega, da me varuje. Obdalo me je par skrivnih policistov, a vkljub njihovemu obroču ob meni je našla (* dvakrat napisano) še nekatera pest peterburškega capina mojo glavo. Peljali so mu v »učastok« (* policijska stražnica za gotov okraj mesta) in tam sem videl grozne stvari. Jako značilno za rusko policijo: tu so bili aretirani vsi pobiti in napol živi napol zblazneli dijaki, vsi razmesarjeni; od druhal pa ni policija aretirala ni — enega. Mene so seveda takoj izpustili in bili celo zelo uljudni, ko sem se legitimiral. Dali so mi celo spremstvo. A dijake so zaprli. Drugi dan sem zvedel, da so pomandrali več ljudi. Zvedel sem tudi vzrok »bunta«. Po prvi verziji sta se dva človeka sporekla in sprla, začel ju je miriti dijak. Brž ko je množica zagledala dijaka v ruvanju, je vzbuknila: »bunt!« in planila v beg. Po drugi verziji se je pokazal velik pes, nekdo je zaklical: »tiger je ušel iz zoologiškega vrta!« in začel bežati, drugi je že vpil: »dijaki buntujejo!« In potem ni bil noben dijak, ki je imel na sebi uniformo, svest si življenja. Uniforma sama ga je izdala množici na svobodno lynchanje. Saj je ruski dijak — edini napredni element v Rusiji — povsem »vogelfrei« in vzbesnelo.

ljudstvo je samo orodje v rokah policije, ki ima za svoje največje sovražnike — dijake. Rekruta uče pri vojaki: Kdo je naš zunanji sovražnik? Odg. Turki, Kitajci itd. Notranji? — Nevem! — Butec, dijaki! — Tak točno! (* »povsem tako!«).

Mene še danes pomalem pika od bolečin v glavi. A to me ne boli tako, kakor ona strašna disonansa v duši, kadar se spomnim mladega, nežnoličnega dijaka v kratki tužurki (* studentovska bluza za vsak dan), ki je rekel bogve zakaj Вѣдь мы за вас! in padel z obrazom na granitna tla in potem onega večera 18. majnika pred helsingforško univerzo, ko je šel mimo mene ravno tak mlad, nežnoličen dijak, od vrata do pasa popet od rdečih rož in za njim (* prečrtano »je šla«) mlada studentka, z rožnimi šopki dol do kolen. Okrog njiju pa je vriskala srečna, navdušena množica in morebiti hvalila v duši svojega Boga, da ima še v kaj upati ...

O vsem tem ni stalo v časopisih niti besedice²⁵. Ah ti ubogi časopisi. Že sama po sebi ne sega pamet teh, ki delajo dnevno mnenje, daleč. A ruski časopisi so naravnost Sahara, nikjer odkrite, tople besede, nikjer članka, na katerem bi se kakor na oazi spočilo oko in poživilo srce. Nov. Vremja že štirinajst dni prinaša članke, kako bi se decentraliziralo peterburško univerzo in spravilo dijake iz mesta. Predlaga se en del naravoslovske fakultete prenesti na Ural, en del na reko Volchov (* med Iljemskim in Ladoškim jezerom), juristično pa v Rigo!! (* sedaj stolica Letonije). Sedaj so vstvarili posebna šestrazredna učilišča, v katerih se bodo delali uradniki brez univerze. Ti ljudje celo računajo z eventualnostjo, da bi se moglo univerze čisto zapreti. Za uradniško zalego bo poskrbljeno, vse drugo pa je deseta briga. Nov. Vreme tudi piše, naj bi se omejilo število studentov, ker preti baje Rusiji učenj proletariat! Pri tem pa je statistika dokazala, da bi ne zadostoval, če bi se hotelo preskrbeti kakor treba eno samo gubernijo (odeško) s šolami, cel budget te gubernije!!

Jaz si pogosto mislim: kako težko je biti ruski pisatelj! Zato se čudim, da morejo še sveži, odkriti, ne prihlinjeni talentje uspevati v tej mandarinski državi. Občudujem smelega Gorjkega (* rj za mehko рл) ki mi je bil doslej pregrob. Sedaj ga razumem in razumem tudi navdušenje zanj v Rusiji. Zapad ga rabi kakor papriko in druga dražila. Ruska mladina bi se smela za njegovo poslednjo dramo (* Na dně, izdano 1902) navduševati že zato, ker se v nji (* na začetku drugega dejanja) poje pesem, ki pripoveduje o nečem podobnem svobodi, in o tem, da je treba vpoštovati človeka kot človeka, ne pa kot stvar²⁶.

²⁵ V Slovenskem Narodu z dne 27. maja 1903 je zabeležena kratka vest o neki vznemirjenosti med petrograjskimi židi, ker se bojijo ob dvestoletnici velikih antisemitskih izgredov. Med prebivalstvo so baje delili celo take listke.

²⁶ Pesem se glasi: Солнце вшодит і заходит ... A v tjur'mé mojej temno ... Dni і ноці часовые — e-eh! Steregút mojó oknó ... Kak hotite steregite ... Ja і tak ne ubegú ... Mně і hócetsa na vólju ... eh! Cep' porvát' ja ne mogú. Slovenski: Sonce vzhaja in zahaja ... a v moji ječi je temno ... Dni in noči stražniki — e-eh! stražijo moje okno ... Kakor vas je volja, stražite ... saj

Hvala Ti za vesti o naših domačih razmerah. Cankar postaja vedno bolj malenkostno liričen, strašno se je zožil in zapredel (*prečrtano »zabrel«) v svet svojih čutov. In ti so pogosto taki, da družega ne samo ne zanimajo, ampak naravnost odbijajo. Rokopis moje literar. zgodovine je pri Ásbóthu²⁷, kateremu se po pisnih soditi (*popravljen iz »sodeč«) jako dopade. Zanj je v tem obsegu neporaben. Naprosil me je, naj mu priredim izleček (* za »izvleček«), ki sem mu ga obljubil. Kdaj ga bom pisal, ne vem²⁸. O tem rokopisu pravi, da bom zanj lahko našel založnika, a jaz se zdaj, ko z Gōšnom (* znana »Sammlung Gōschen«) ni nič, ne vem na svetu nikamor obrniti. Kaj praviš, morebiti bi prof. Murko vedel kaj nasvetovati? Ali mu hočem pisati? Ali celo prositi Ásbótha, da pošlje Murku rokopis v pregled?²⁹

Moje študije so seveda še precej splošne. Prečitati moram celo vrsto avtorjev in skrbno: Puškina, Lerm. (* Lermontova), Gogolja, Turgenjeva, Grigoroviča, Dostojevskega, Gončarova, Tolstega, pesnike l'art pour l'artiste, sedemdesetletne narodnike, osmidesetletne (* rus. vos'midesjatilětnyj) noveliste (*prečrtano »diletante«) in devetdesetletne marksiste in dekadente, da imam natančen pregled in vpogled v drugo polovico XIX stol. Zraven še kritiko Bělinskega, Dobroljubova, Černiševskega, Ap. Grigorjeva, Mihajlovskega etc. To vse potrebuje mnogo časa. Zanima me seveda zlasti sedanost. Takoj pri nastopu svojega literarnega zgodovinarjenja nečem biti že iz dobe. Zato študiram žurnale od 80-tih let dalje, kar je jako zamudno, a koristno. Iz zgodovine ruske misli me zanima slavjanofilstvo, prva celotno-konsekventna filozofska doktrina v Rusiji, ki je preživela razne faze in tako tudi občinstvo ž njo. 60letni pozitivizem in 90letni socializem sta veliko manj originalna.

Še enkrat hvala za pismo, pozdrav iz dna srca obema, veliko uspeha, veselja in bodrosti pri delu in zdravja na duši in telesu.

Vajin Pr.

Pozdravljam Minči!³⁰ in še posebno našo slovensko učeno kolonijo, gg. dr. Vidica, Levca, Furlanija etc.

itak ne pobegnem... Rad bi sicer na svobodo... eh! Verige mi ni moči pretrgati. Pesem je postala res slavna, narodna, pa so jo prepevali tudi dijaki.

²⁷ Prvi madžarski slavist, profesor slovanske filologije na univerzi v Budimpešti, 1852 — 1920; po posredovanju Jagićevem se je obrnil na Prijateljca, da napiše pregled zgodovine slovenske literature za madžarsko enciklopedijo.

²⁸ Nemški je izšel v Österreichische Rundschau 1905, str. 462, madžarski 1911.

²⁹ Prevel ga je znani ruski slavist G. Iljinskij (gl. doli) na ruski jezik in objavil v petrograjskih Slavjanskih Izvěstjih 1904, str. 33 i. sl., a ruski prevod je služil za podlago srbskemu, toda nepopolnemu v Prosvetnem glasniku 1906, ki ga bibliografija Prijateljevih spisov ne omenja, in v Letopisu Matice srpske 1907, knj. 243 — 6; popoln srbski prevod po nemškem originalu pa je izšel šele l. 1920 v Beogradu v posebni knjižici.

³⁰ Menda Simončič, učiteljica, svakinja sekcijškega šefa Matauška v bobsanskem oddelku skupnega avstroogrškega finančnega ministrstva, v čigar

(* Ob straneh:) Rajko, ali si Ti zapisal tako resno, da prideš drugo leto v Peterburg, kakor bi si jaz tega želel?³¹ Secundo alite!³²

Bil je tu Vergun³³ in je predaval o galiških Rusih. Mene ni bilo v Ptburgu. Korabljev³⁴ mi je rekel, da je bil prišel prosit subsidij, ker mu gre baje trdo!³⁵

Tako krasno zasnovani in započeti študij — 5. jul. je z razglednico s sliko univerze in akademije znanosti javil (5), da se je celo preselil na novo stanovanje Vasiljevskij ostrov, 2 linija, dom 11, kvart. 25 — pa je moral Prijatelj popolnoma nepričakovano prekiniti, ker mu je ministrstvo za uk in bogočastje na vprav, tudi iz praktičnih razlogov nesmiseln način (Rusija s svojimi kulturnimi središči ni bila blizu in že pot nazaj in zopet tja s knjigami v prtljagi ni bil majhen, a čisto nepotreben trošek) odreklo neposredno nadaljevanje štipendije, o čemer na kratko sporoča v pismu z dne 10. julija 1903. (Se nadaljuje.)

hiši je bil Pekmezi kakor doma in s katerim se je bil tudi Prijatelj dobro seznanil; z gospodično smo bili dobri prijatelji.

³¹ Moja želja je bila preiti na službo v Rusijo, kar je podprla tudi neka izjava A. A. šahmatova v pismu name: Ne prihodilo li Vam v golovu iskat' služby u nas v Rossiji? Mnogo Vy mogli by poslužit' zděs' slavjanskoj naukě.

³² Pač pomotoma za secunda alite! v jeziku avgurov »z ugodnim predznamenjem« po ptičjem poletu i. dr., prim. Horac, Epod. XVI 23 — 4 Secunda ratem occupare quid moramur alite? Pri ugodnem predznamenju (vetru) kaj oklevamo vkrcati se?

³³ Dimitrij Nik. Vergun, Rus iz Galicije, znan slovanski politik-publicist, pesnik in slavist, ki se je bil vpisal dve leti pred menoj pri Jagiću, rojen 1871, sedaj profesor ruske univerze v Pragi.

³⁴ Tedaj mlad petrograjski slavist, gl. gori.

³⁵ Vergun je od 1900 — 5 izdajal na Dunaju štirinajstdnevnik »Slavjanskij včk«; v Rusiji je podpiralo slovanska stremljenja posebno t. zv. »Slavjanskoje blagotvoriteljnoje občestvo«.

SVETI ZAKON

IVAN POTRČ

Materi — kmetici!

Pred Pihlarjevim klancem je zlezal Štefan z voza, ga zavrl in prijel kobilu za uzde. Voz se je zganil, zavrto kolo je zadržalo po navoženem kamenju.

»Da bi vsaj kam videl! Blato... jarki, polni vode!« je momljaje nergal. Po zmočeni ilovnati stezi mu je skliznilo. Obesil se je na uzde — kobila je dvignila glavo — in se naslonil na žival.

»O-o-ha, Liška!«

Ker se ni ustavila in se je voz pognal čez prekop, jo je dregnil in zaklel skozi stisnjene zobe.

»Ne goni živali!« se je oglasila na vozu Liza.

Fant je samo nekaj zagodel — z materjo se ni nikoli na glas pre-

govarjal — in popustil vajeti. Voz se je dvakrat škripaje prevesil čez prekop, po katerem bi se stekala voda, če bi ne bil zanešen z blatom.

»Ko je pa táka tema!« se je opravičeval. Tudi kobila se mu je malo zasmilila; ves dan, do pozne noči jo je gonil po njivah.

Liza je stiskala na prsi cekar s slatinkama — v vrhu si je natočila žganja in vina — in se oklepala ročice, da je ne bi vrglo nad prekopi z deske. Tako se je vračala včasih — pred leti, z otroci. Tega, ki zdaj gode nad njo, je nesla v naročju; na Barco je čakala; za Matildo je vedela, da se ji joče doma; samó da se je zaganjal takrat kraj kobile — o n in pijan; trezen se ni nikoli vračal z Vrha. Vse do velike ceste je na vozu trepetala in se bala, da ne bi zavozil, da se ne bi prevrnili in se ne bi zgodila nesreča. Psu ne bi privoščila let, kakršne je živela pri njem. Z voza bi mu ušla, če bi ne vedela, da bo obtičal pri prvi krčmi. Grizla se je, pila na jezo, jokala in se tepla ž njim — noseča je bila vsako leto. V trinajstih letih — enajst otrok! Eno ji je izdihnilo pri porodu, takrat, ko se je jezila zaradi Malečke — ženska ji ga je zvaobljala, ko je stradala pri póstarnem dedcu — in zaradi njega, ker je hotela, da bi bil gospodar, a ne cunjia in pijanec! Pozneje, pri zadnjih otrocih, je spoznala, da bi prej sebe zjedla, kakor bi njega obrnila. Unesla se je, ga začela odrivati in gospodariti sama. Rodila mu je še otroke: Južeka, Feliksa in Treziko — kmetija je bila velika! — ali tega, kar si je nekda, ko je bila še dekle, na tihem vroče želela, o čemer ji je sanjala neizživeta mladost, tega ni bilo nikoli več; umiralo je. Ostala mu je samo še žena, Liza Lenártova, ki je rodila otroke, doklej je bog dal, in garala za nje...

Fant se je vlekel ob grmovju, veje so ga teple po priklonjeni glavi, se zaskočil čez mlako in zajel s čevljem vodo.

»Táka rábota!« je zrežal. »Vrhóvci! Kopljejo in prekopavajo te jarke, hudiči! Ali se boje, da bi ne bilo več Ilovnatega vrha, če bi ne bilo prekopov?« Zamahnil je in se nekam potolažil. »Ah, kaj, za táko so prebutasti!« Ali ga draži ta nemarnost! »Tak vrhóvec« — mislil je na kajzarje in kočarje — »ni zdrav, če ne priklesti podrekan v mesto! Kateri dedek jim je le izmislil te prekope?« Misel mu je začela graditi. Presmešno, drevje se jim samo ponuja! Na stezo visi. Obtesali bi naj te jelke in položili lestve za odtekanje. Čez cesto naj bo most in ne prekop! Potem pa kričijo nad svojimi slokimi kravicami, ko opešajo ž njimi vred v blatu...

Hladna noč in fantovo preklinjanje sta Lizo stresali. Bila je sita teh zbadanj, ki jih je že tisočkrat slišala od nje ga. Večale so odpor do Lenárta in otroka, ki se je obračal po njem. Odkar je priženil ž njo Ilovnati vrh, je pijan preklinjal po teh klancih vrhóvce. Sam ni nikoli prijel za motiko. Saj ni zamerila otroku, ki se je do mraka gnal za brano in se ga k večeru malo nalezal. Ona tako nikoli nikomur ne zameri pijače. »Kje naj vzame otrok moč?« Sáma bi bila že davno šla, če je ne bi krepila pijača. Vino — edino dobro, kar ima še z maternega grunta! Še tega bi ji rad požrl! »Da se ne bi otrok vrgel po njem«, se je bala in trepetala. Včasih ni hotel videti kozarca, zdaj pije kakor krava in kar mahedravo hojo dobiva...

Z drevja nad klancem je kapalo. Liza je drgetala — aprilski večer je bil moker in hladen — in se zavijala v pleteno ruto; utrujene oči so ji lezle v spanec. V kočah po bregovih so ugašale zadnje redke lučke.

Ko sta zavozila na ravnino in se je Štefan potegnil na voz, so se odprla pri Gašparju vrata na stežaj. Svetloba je začrtala skozi meglo vodnjak in kup dračja.

Zidar Gašpar je zastal na pragu in prisluhnil v noč do klanca. Onadva na vozu sta obrnila obraze k luči. Zidarjeva usta so se nekam tiho in zadovoljno razpotegnila; možak se je na hitro okrenil in dvakrat pokašljaj. Liza je vedela, da ni prehlajen. Kakor da bi kaj vedel, a skriva. Povlekla je ruto na oči, pogledala preko kobile nekam po stezi in skoraj poprosila otroka: »Poženi!«

Fant je zavozil na veliko cesto in švrknil z bičem kraj kobile. Voz je zdrdral po trdih tleh.

Kmalu bi se zbegala, v prsih jo je stisnilo. Dedom, ki drežajo okoli kotla, bo prinesel toplo na ušesa: „Kaj je novega, ha? Lenārčka se je skesala! Ha-ha-ha!“ Dedi se bodo režali. Teh in takih šal ni Liza nikoli prenesla; do dna so žalile njeno ženskost. Pomalem so gube njenega zbrzdanega obraza znova otrpnile; roke so se oklenile ročice in varovale cekar. Top pogled je obležal na kobilici, ki jo je priganjalo fantovo švrkanje. Branovlek je enakomerno udarjal po ojesu in uspaval. Nekaj pred vozom se je kazalo drevje, ki je viselo nad cesto. Vozila sta mimo Zorčevih in Minihovih zidanih hramov. Od noči obledele stene teh dveh bogatij — da, včasih sta bili to bogatiji, saj sta še zdaj, ki sta zapored požrli tod okoli koč: Lovrečevo, Krampergarjevo in še katero; sama svoja je ostala samo Hasova kovačija, ki se je s kočko in tremi drevesi zajedala kakor klin s ceste med bogatce, čeprav je že nekajkrat menjala gospodarja. Nocoj je nista hiši niti malo vznemirjali, ker se je vračala sama — brez njega! Kaj ji mar, če jo tudi kdo vidi; sicer je pa tema. Pač, pri Tončkovih še nekdo bleščeri. Rada bi ga srečala, ki bi ji upal z besedo omeniti njeno samosvojost z Lenārtom! Takrat bi se te iztrpljene oči vžgale v takem svetem in upravičenem zanosu, da jih ne bi nihče vzdržal. O, predobro je poznala vso to vaško blato, ki se je z njenimi leti nakopalo na te zidane bogatije, in gnilsto življenje za temi stenami! O Minihovci so pravili, da bi od joka shirala, če ne bi po treh letih zakona Miniha na lepem pobralo. Hitro za njim je šel tudi Zorec. Tadvda se nista mogla v življenju drug drugega živega videti. Z Zorčevimi si je bila v žlahti; sestrana Roza je imela Ploja. Saj... pozneje, ko se je pomirila, je vedela, da se pasejo, če se pretepa in jezi s pijancem — ali kako je pa mogla drugače krotiti jezo, ki ji je prekipevala? „Otroci delajo; sama garam, da me vrag ne pobere — ti boš pa zapravljaj po krčmah?!“ Tisočkrat so jo videli razjokano, ta vrag bi se samo norčeval iz nje in njenega trpljenja in skrbi za družino; delo mu ni nikoli dišalo, kolikokrat ponižano — ko se je zgodilo tisto z njenim otrokom! V šole ga je dala, da bi pel novo mašo, potlej... potlej pa je moralo tako priti, iznenada. Prav za prav je že dolgo slutila, da ni nekaj v redu z njim. Ali česa takega ni pričakovala! Prišlo je kakor strela z jasnega. Vendar — strlo je ni! Imela je še troje

fantov, ali take glave kakor Ludvik ni kazal nobeden več. Kristus! Tiste dni je jokala v kuhinji, pred sosesko je hodila s pokoncu glavo.

Za grajskimi travniki pri stari tepki sta srečala moškega, ki se je s praznimi mlečnimi posodami vračal v mesto in jima voščil dober večer.

Štefan se je ozrl za njim in rekel: »Lovrenčič. Ta bo kmalu bogat. Z babo se ženeta vsak po svoji strani za dva. Počemu le, ko nimata otrok? Grunt imata; a jima je treba lakotiniti za krajcarji po mestu?«

»Vse nas stiska pri denarju, ki smo na gruntih,« mu je Liza mirno odgovorila; »nekdaj ni bilo tako.«

Dolgo je molčal; materino mirno govorjenje ga je dražilo.

»Zdoma bom odšel. Ne date mi denarja,« je zinil, da ji je nasprotoval.

»Pojdi! Nihče te ne drži!« mu je povedala s tako hladnostjo, da je utihnil. Prav nič ji ni bilo, da bi se prerekala z otrokom.

Zmohljal je in udaril po kobili. Notri ga je peklilo, a si ni vedel pomagati. Vsak kočarski ima več denarja kakor on, ki je gruntarski. Karbovi imajo kočo in tisto krpo zemlje, ki meji na njihove njive — ali kako se nosijo, ker hodijo v tovarno. ‚Bom šel!‘ bi skoraj trmasto spregovoril, a je vedel, da se to ne bo nikoli zgodilo, ker bi ga bilo sram, voziti se s kočarji za kruhom, pa je rajši besedo požrl. Ko ga je sčasoma minila ta gruntarska trma, ki se je tikala kočarjev in njihovega pehanja za zaslužkom — njemu ne bo treba nikoli služiti! — so ga misli znova zavédele: kupil si bo kolo, denar bo zaslužil kajpak v tovarni, in — nobeno nedeljo ga ne bo več videl Ilovnatih vrh doma.

V Lizo je segal nemir; prihajal je z nejasnimi obrisi moldavskih hiš in bajt, drevja in gozdov za Grajeno. Malo še, do mosta, pa bosta kmalu doma.

Zakaj mora biti tako pri njeni hiši? Od žalosti, ki jo je mučila, jo je trla jeza. Kaj jo je premotilo, da sedi tu na vozu in se pelje proti ‚njegovi škripi?‘ Ali se ni že tisočkrat zaklela, da ne prestopi več praga tistega hrama, čeprav ni nikoli sebi verjela, da bi mogla vzdržati od otrok? Če ne bi bil nocoj ta njen fant tako hiter — kar pograbil jo je in dvignil na voz —, bi se še nocoj ne peljala proti domu. Hedli so se znali držati in kujati zaradi koga tudi leta; ona je bila Hedlca. Saj bi mu tako ušla z voza, da ji niso ušle tiste besede: ‚Pa je močen, presneti fant!‘ in tisti nasmeh pred viničarji, ki so stali na dvorišču. Fant je skočil na voz in udaril po kobili. Zajokala je v predpasnik in se odpe-ljala. Vso pot se je držala zase in bila redkobesedna s fantom. ‚Ti otroci!‘ je mislila nanje; ‚s silo so me odveli z Vrha.‘ Tri dni se je pehala sama z viničarji, ko je pobegnila zdoma. Na tretji dan se je prikradla Trezika: ‚Mama, pojdite domov! Ata pijejo!‘ Tega svojega najmanjšega otroka je obdržala pri sebi. Zvečer je položila Treziko v posteljo — doma je že kaj let ni — in jo prekrizala. Sédla je k peči, se zamislila, kako je ostala sama s tem najmlajšim otrokom in se bridko razjokala. Tako gara in se prepira ž njim — otroci pa rastejo, kakor da je ne bi imeli, v takim peklu. Za vsemi se ji je storilo milo; sirote so pri pijancu. Z Ančko, ki se je tako nesrečno zaženila — pri tej hiši

sploh ni sreče, kakor da je vse zakleto! —, bi bilo povsem drugače, samo če bi bil on malo skrbnejši gospodar. Rekla bi, da se tudi z Ludvikom ne bi zgodilo vse tisto, če ne bi bilo vse iznakaženo pri hiši. Ni ga več blizu. Ta fant je trši od nje, a samo na zunaj. Nikoli ne bo pokazal, kako je vse razbolelo v njem, niti njej ne, pa naj mu bo še tako hudo... Zjutraj je obdržala Treziko pri sebi; ni je pustila v šolo; nekoga je hotela imeti. Dan za tem se je Trezika pricimihala na Ilovnati vrh. Našla je mater na njivi med viničarji in se ji skrila za krilo: 'Matilda me je zapirala v kuhinjo, da ne bi mogla k vam. Tepla me je.' — 'Tepla te je?' jo je vprašala Liza, se sklonila do otroka in mu obrisala s spodnjim predpasnikom solze. Ko jim je odšla zdoma in so jo otroci vlačili nazaj, je ta Matilda kričala za njo: 'Pa pojdite, če se vam zdi tako prav! Stara norca!' To je šlo obema: njemu in njej. Takrat se jim je iztrgala; nihče več je ni zadržal. 'Matilda te je tepla?' je ponovila in se še enkrat sklonila do Trezike. 'O, naj le počaka! Ne bo dolgo, ko se bo še sama za tabo pricimihala. Si lačna? Na oleandru je ključ, pogache pa so pokrite na peči.' Trezika je odšla med drevjem, sama pa se je zazrla v grapo. Za tistimi gozdovi je ležal Lenartov mlin. V mladih letih je hodila tam mimo v šolo. Mlinarjevi so bili bogati. Zemlja je bila vsa v ravnici, njive so rodile. Za dekle z Vrha, kjer so morali nositi vodo iz grabe, je bila tu obljubljena dežela. Vzdihihnila je; preveč je bila zagrenjena, da bi se ji hotelo vračati v mlada leta. Zatem je skoraj teden dni lilo. Liza je sedela za mizo z ženskami iz spodnje kočice in prebirala semenski fižol. Barca je nekam plaho odprla vrata, da so se vsi spogledali, vstopila in skozi zobe pozdravila. 'Bog daj, Barca!' so zapele kočarske. Liza si je popravila ruto in ji rekla, ne da bi jo pogledala: 'A, si le prišla?' Barca je zmomljala; nič jasnega ni spravila iz sebe. Poslonila se je na klop pri peči z nasmeškom do teh dveh 'starih norcev' ter začela trmasto strgati po podu. Dobro uro sta molčali, ne da bi se dotaknili tega, kar je bilo vsaki na jeziku. Pred kočarskimi babami tudi ne bi Barca govorila, kako je doma. Ob južinah se je Liza dvignila in odšla v zadnjo hiško po kruh. Barca je stopila za njo. 'Kak... kako mislite: Vas ne bo skoraj nazaj? Slišite?' Liza je prerezala kruh in kar tjavdan bolj rekla kakor vprašala: 'Kaj pa hočete od mene?' Tak način pomenka je šestnajstletno Barco zbudel. 'Otroci vam rasemo', ji je začela pripovedovati; obe sta čutili, da so besede narejene. 'Mama, ne delajte se, no! Vseh nas je sram!' Liza se je zavnala in se začudila: 'Ha-ha, mene že ni nič sram! Zakaj bi me naj bilo?' Vzela je steklenico; odpravljala se je v klet, kakor da ji sploh ni do kakšnega razgovorjanja z Lenarti. Ta Barca je kazala, da se bo vrgla čisto po Mili, Lenartovi sestri. 'Ali — mama, poslušajte!' je klicala hči za njo v klet, da bi jo ustavila. 'Poslušajte!' Ali Liza je bila že v kleti. To je Barco zjezilo, da se je zaletela. 'Ne, ne grem prej odtod, dokler ne greste vi!' — 'Ali te kdo goni?' je slišala za odgovor. Na, kako naj poslej začne, ko ji je tako lepo pokazala, da jim je za mater. 'Smešni ste!' — 'Jaz? Prav nič; če le drugi niste,' jo je zavračala Liza. Čutila je, da je otrok ne prosi — zahteva, da se vrne. Poslednje je znova vzbujalo ves odpor, ki jo je pred tednoma prignal v vrh. Po takem na-

sprotovanju, ko je videla, da jim le ni vseeno, kje je, je laže prenašala odtujenost od otrok. Ta trdnost pod nogami jo je čudovito pomirjevala. ‚Da veš,‘ je začela razlagati hčeri, ‚nikjer ni zapisano, tudi prisegla nisem, da bi morala živeti s pijancem. Ti le pojdi, če vam je več o n i !‘ — ‚V a m ?‘ jo je vprašujoče pogledala Barca. Zjezila se je in zacmihala — prosila pa ni. Zagnala se je po stopnicah iz kleti; v prikletu pa si je premislila. Obrisala si je solze, odšla v klet in počakala, da je Liza natočila ročko. Tačas se je razgledovala po mračni kleti. Na polici je bilo še nekaj jabolk. Za nič na svetu ne bi nobenega vzela, če bi ji mati katero ponudila. Takrat jo je Liza vprašala: ‚Kdo pa te je poslal?‘ Tako mirno, kakor da tudi njej prav nič ni do tega, da se spravi domov. ‚Kako?‘ jo je vprašala, kakor da je ne bi razumela in gledala skoraj prepadena za njo, ki se je dvigala počasi in mirno iz kleti. Dvignila je rame — najraši bi jo prehitela kar na stopnicah — in momljaje odšla mimo nje; preklinjala je. Za gorico je postála — nekdo jo kliče — in se ozrla. ‚Le povej mu, da ni treba pošiljati po mene žandarjev!‘ Mati se je opirala na okno, ki ga je odprla, in tako vpila za njo. Tak, žandarjev! je pogrelo Barco, da se je pri priči okrenila in stresla z glavo, kakor bi hotela iztresti zbadljivko. Njena nekam predolga in suhljata, še skoraj šolarska postava se je izgubila v Vodančinem drevju in izginila za gorico. Nekaj dni ni bilo nikogar. Potlej sta prišla Južek in Feliks; vsak posebej. Otroka sta se sukala okoli nje in se ogibala težakov; slednje jo je mučilo. Izvlekla jima je, da je doma vse narobe, da jih Matilda pretepa . . ., da ata pijejo. O Matildi je povedal Feliks; toliko, da ni zajokal. Hotela ju je obdržati pri sebi — večerilo se je že, ali z Vrha bi imela predaleč v mesto: eden je hodil v šole, drugi se je učil. Nista ji pokazala, da jima je hudo — celó sporekla sta se; vendar je čutila, da bi oba rada, da se vrne. Spravila sta jabolki, ki sta jih dobila od nje, in se zapodila drug za drugim v grapo, kakor da jima nič ni. — ‚Dobri ljudje‘ — ponajveč ženske — so ji prinašali gorko na uho, kje so videle Lenārta, kako stikajo ljudje glave, da se bo vse razlezlo, če je ne bo kmalu z Vrha. Potlej je neke večeri priprezal Zalin Zajc, precej vinjen, po ženi — njegova žlahta. Liza ga ni nikoli trpela. Vsi ti njegovi ljudje so v mladih letih prav tako pasli krave in kidali gnoj iz hlevov kakor ona na Vrhu, ali razkropili so se po svetu, ker je bilo doma premalo grunta za šestero otrok, ponajveč v mesto, postali komiji, žandarji in financarji ter se prihajali za večje kazat s svojimi razšopirjenimi gospemi in načičkanimi otroki: Slavekami in Maricami — Lizinim kmečkim, raztrganim in plahim Matildam, Južekom in Barcam ter jih velikodušno obdarovali z dinarskimi pomarančami. Stegovali so jezike zaradi Lizinih otrok, če je bilo v šoli kaj narobe s katerim — moj bog, njeni otroci so morali tudi delati! —, da je bila do dna užaljena in jih ni mogla nikoli trpeti, te visoke gospode, najmanj pa tega Zalinoga penzionista, ki je s svojimi žandarskimi očmi meril kikle njenim do-raščajočim dekletom. Zasédel se je sredi izbe in ni prenehal z žvekastim glasom. — ‚Saj ne bi prišel, ali tu gori v Placarju so imeli neko komisijo. Tožarijo se. ‚Ljudem gre še vedno predobro!‘ Vsa zadeva ga nemalo jezi. Neki sodniki so ga že na tešče potegnili iz postelje!‘ Če

je človek župan, je vedno hlapec vseh hlapcev. Naj si ne mislijo, da jim bom dolgo garal... Ko je tako na široko pokazal, kako dobro se mu godi, da ga celó sodniki iščejo in da si naj ne misli, da je prišel mogoče zaradi nje sem gor, se je širje razčeperil, obstal na njej z izbu-ljenimi očmi in jo skoraj nahrulil z žandarskim glasom: 'Kaj pa imate zopet, ljudje božji?' Prav tako, kakor bi ga kaj brigalo! Ta glas je Lizo zadel, da jo je spreletelo. 'Temu, ki dela, pač vsak hudič daje nauke!' — 'Če ti tako praviš,' je začel Zajc za polovico pohlevneje — skoraj jecljal je; 'zaradi deklet bi rekel — planke letijo okoli hiše, zaradi grunta...' Sicer se je Zajc pri priči pobral, ali v Lizi je le pustil strah za one doma, da ni imela več mirnega spanca...

Kobila je že zdavnaj prenehala dirjati; krevsala je s povešeno glavo, kakor bi se ji sanjalo. Štefan se je zavijal v lahen suknjič in kinkal ob enakomerni kobilji hoji; drdranje voza ga je uspavalo. Sprva je mislil na očeta — njegovo pitje ga je jezilo —, potle pa je v utrujeni glavi ostala samo njiva, brananje in vpitje nad kobilo; neznosen in soparen pomladanski dan, ki je grozil s ploho.

Prve kočice so se že kazale iz drevja. Vznemirjajoč strah, ki se je za-lezal v njo z bližino njegovega doma, jo je begal, da je komaj obdržala hladnost in mirnost na obrazu. Hotela je trdo preko vsega, kar jo čaka ob tej vrnitvi. Kaj pa tudi hoče? Če se ne bi vrnila, bi šlo vse v nič. Zahotelo se ji je svaje — saj se vsa trese. Zaprla je oči. Za trenutek je videla dvorišče: Otroci so pritekli na dvorišče z lučjo, ko so zaslišali voz; za njimi pa se je vlekel in oprijemal podbojev on — pijan ko cenja.

»Oh Jezus!« je vzdihnila in si popravila ruto. Razgledala se je — saj sta šele pri Plojevem vrtu. »Ti, ali ni —? Je! Pri Ploju je luč.« Glas se ji je potresal.

»Aha, svetijo,« ji je pokimal mirno otrok in zazdehal.

Čeprav sta se oba bala za Lenarta, da pije pri Ploju, ji Štefan tega strahu ni hotel pokazati. Nategnil je vajeti in udaril po kobili — da bi brž pustila Ploja in njegovo krčmo za sabo in da mati ne bi mogla z voza nadenj. Z jezo, ki jo nosi v sebi, bi ga gotovo nabunkala — in novi prepir bi se vlekel še tedne; saj jih je tako že sram vseh...

Tako bi se pripeljala mimo krčme in Liza ne bi silila z voza, da ni takrat privihrala iz krčme Hanika, Rozin otrok, se zagledala proti cesti — Liza je opazila, da je nekam zmešana — in jo pričela na ves glas klicati: »Tetica, tetica! Ustavite, tetica!«

Dekle se je zagnalo proti vozu in ni moglo spraviti več glasu iz se. Lizo je spreletelo po vsem životu.

Tak, se je le zasedel!

Hanika se ji je obesila za krilo, da jo je skoraj vlekla z voza, in jo znova prosila med jokom: »Tetica! Mama, mama nam bodo umrli! Mama, mama...«

»Za sveto božjo voljo —! Pomagaj mi vendar z voza, Štefan!« Zrila je cekar v krmo za sedežem in stopila na oje.

Ko jo je fant prijel za laketa, je čutil, kako ji život drgeta.

»Kaj se ji je zgodilo?« je vprašala bolj sebe in stopila s svojimi dolgimi koraki proti hramu.

Ko je prestopila prag in ji je svetloba razsvetlila zaskrbljeni in pred faro vedno ponosni obraz, je s tako sveto jezo premerila dede, ki so se napol vinjeni režali za mizami — prvi hip je spoznala Juzlekovega, Franča in nekega kovača —, da so pri priči izgubili glasove in se pomalem drug za drugim pobrali. Z zravnano postavo je prešla izbo, redkih pet korakov, in odprla vrata v spalnico.

Za kredenco je slonela na stolu osemletna Rozika z zacmihanimi očmi; iz otroške postelje — skoraj malo premajhne za otroka, se je stegoval Brankec. Klical je mamo in jokal. Roza je ležala z priprtimi vekami, zijala in potihno hropla. Hanika se je vrgla nanjo, jo potresala in klicala:

»Mama, mama! Poglejte, mama!«

Roza se je zganila; hotela je dvigniti roko, a jo je spustila na odejo. Pogledala je in spoznala Lizo, ki se je sklanjala nad njo.

»Za božjo sveto voljo, Roza, kaj je s teboj?«

Sestrana je odprla usta in nekajkrat bolno dahnila. »Liza, z mano je konec!« Liza je komaj slišala izmučeni glas. »Liza, konec...!«

»Ali — zadnjič si bila še samo zdravje!«

Bolnica se je zganila in se trpkro nasmehnila...

»Saj veš, Liza, kako smo me zdrave!«

Lenártovki so navirale solze. Odrinila je rdečkasto odejo, se oprjela končnice in sedla na rjuhe. Rozika je zategnjeno hlipala v petrolejko na kredenci, da je plamen plahutal in so plesale po zbledelem sestraninem obrazu sence. »Saj nima nič več krvi v glavi, sirota!« jo je spreletela misel, ko jo je gledala. Káka je bila še pred tedni, ko je ona cdšla od Lenárta! Vsa razžarjena je sedela pred njo v kuhinji! Toliko, da ni zajokala. Rekla pa ji je: »Pozna se ti, da ti ni dobro. Vzelo te je. Kje se ti zdi, da te boli?«

Bolnica je vzdihnila, kakor da je tako vseeno, segla z rokami izpod odeje, se oprla na stranice in se hotela dvigniti. »Nikake moči ni več v meni,« je potožila, zajokala in padla nazaj.

»Ni dobro, da se siliš.« Liza ji je hotela pokriti golo roko.

»Ne jezite se, mama!« Hanikin glas je bil skoraj malo preveč zaskrbljen, da bi si ženski mogli misliti, da prihaja od srca; še bolj pa, ko je rekla: »Zaradi otrok, mama!!«

Liza je pomagala podložiti sestrani glavo ter je otroka hoté preslišala.

»Ah,« je vzdihnila sestrana razbolelo in še dokaj mirno; »saj veš, kako je pri nas. Če bi svinji kaj prišlo, bi že zdavnaj napregel. Za žensko ni škode. Še priženili bodo. Zajc je zadnjič že razlagal tako. Nikamor ne hodi, Liza!« je zaklicala za sestrano. »Nikoli ga ne bom prosila; dovolj sem se prejezila. Poslušaj!« Zatisnila je oči in nekajkrat mirneje dahnila.

Hanika je slonela ob vzožju, z rokami na očeh in z lačnimi pogledi prežala na sleherno tetičino kretnjo in besedo, kakor da bi se bala, da teta česa ne izve in kakor da njo, Haniko, strašno vse skrbi. Kaj bo z

Roziko, ki še vedno cmiha, in Brankecom, ki gleda topo izza otroške pregreje na posteljici.

Roza je spremljala hčerine poglede. Táka frka! Kako se ti dela pred Lizo! Sama pa jo je žrla ves čas ž njim vred.

»Otroci...« je dejala in zajokala. »Kaj bo z otroci?«

Poklicala ju je:

»Rozika... Brankec...«

»Mama, maaaa...« se je tožeče oglasilo dekletce, ne da bi se gnilo od kredence.

Bolnica je obstala s pogledom na fantičku, ki si je vlačil iz naglavne rute zvito obvezo z vratu. »Ga vidiš, kakšen je? Nikoli ni bil zdrav. Križani Jezus!« Hotela je še nekaj reči, pa ni mogla zaradi Hanike. »Ta tolovaj« — pokazala je na hčer. »Le nad kom bosta s stajim kričala poslej?«

Da se Hanika pregovarja z Rozo — z materjo, je bilo raznešeno po vsej žlahti. Liza ne bi najrajši ničesar slišala. »Otroci?!« je vzdihnila, da bi se izmotala. Vendar je opazila, da tej frki niti malo ni bilo, da bi se skidala. Slonela je gluho, kakor da je sploh ne sliši, dokler je ni Roza z zasiganim glasom napodila. Hči je vstala in zaloputnila vrata.

»Napila sem se,« je dejala; in pristavila: »Na jezo.« Pogledala je po sebi, nato Lizo. »Lahko si misliš, kako je znova z mano.«

Lenártovki so se odprle oči.

»Jezus! Pila si, praviš?« se je prestrašila. »Ni hujšega.« Zazrla se je nekam v steno in z gnevom zaklela. »Táki so ti prekleti dedi! Takrat se ti liže, potlej pa: ‚Prekleta baba, káka pa si!‘ Ali — na jezo ne bi smela piti!«

»Liza, kaj bi ti pravila; sama veš, sama si pila. Sama veš, da nisem bila vajena doma takega življenja. Tudi pri nas smo imeli krčmo, pa se nam ni nikoli tako godilo. Dolga leta so mati sama gospodarili; bili so ženska, pa smo vendar vsi otroci dobili izplačano doto. Ploj je mojo zapravil. Kolikokrat sem se do mrtvega prejezila! Lahko bi se nam godilo drugače — penzijo ima, ali vse nič ne pomaga! Samo táko mu blodi po glavi, kako bi koga pritisnil, pa je največkrat sam opeharjen; za poštno delo mu ni. Če se spomnim, kako smo pri nas živeli — naš oče...« Zalile so jo solze.

Liza je sedela s postrani glavo in ji prikimavala: »Saj... saj.. A misliš, da je pri nas kaj drugače?!« Ko je mislila tako na dom, na Lenárta, Ludvika, na Ančko in otroke, in videla sestranu pred sabo, močno bolno, se je z največjo nujo zadrževala, da ni bruhnila še sama v jok.

»Mu naj zato rodim, da se bodo otroci potepali po svetu?« se je znova iztrgalo iz bolnice. »Otrok tam« — pokazala je na Brankeca — »bo trpel vse življenje zaradi njega. Naj mi nihče ne pripoveduje, kaj mu je! Dobro vem.« Znižala je glas. »Takrat, ko ga je vleklo tisto barantanje z jabolki — kar čez noč je hotel obogateti; pa je le zapravljaj — se je nalezal tega v Mariboru. Nikomur še nisem povedala; lahko si misliš, kaj sem prestala. Ubogi otrok! Poglej ga! Kdaj, le kdaj mi je prišlo na pamet, da bodo otroci, ki jih bom rodila, tako bolezen kazali po svetu? Včeraj smo orali. Táko mi je zalučil — gonila sem mu, kakor

da bi bila jaz kriva otrokove bolezn. Zbolelo me je, kakor če bi me z nožem; sama mu še nikoli nisem rekla besede. Odšla sem ž njive; tako me še svoj živ dan ni žejalo. Na oknu sem našla ročko jabolčnice, tiste plesnive pikole, ki jo ima za delavce — in meni ni bilo za nič več na svetu...« Glas ji je pošel, se zadušil v solzah. Obrnila se je od Lize ter tiho in raztrgano povedala:

»Nič... ničesar drugega si nisem želela, kakor da bi umrla z vsem, kar je v meni... Ta frka, Hanika, pa je kričala za mano ž njive...«

»Saj je tako. Zakaj smo na svetu? Zaradi otrok in grunta! — Ali ne jemlji si tega preveč k srcu; prešlo bo.«

Ni je več utolažila. Sestrana se je zagledala v strop, boleče in divje, in zavpila: »Zmočite mi usta!«

Ko je Liza stopila po vino, je čutila, kako se ji kozarec potresa med prsti; tudi noge ji niso bile več kdo ve kaj trdne. Morala je sestiti, da je podprla bolnici glavo.

»Vse se bo obrnilo, Roza!« ji je govorila, čeprav sama sebi ni niti trohe verjela.

»U-uh-u-u! Žge me, prežgalo me bo! O Liza!« Oprijela se je z vso močjo stranic, kakor da bi hotela napeti telo. »U-u, saj me bo prežgalo! U-u-u...!«

Lizi so solze zalile pogled. Izba s posteljama, kredenco in otrokoma, ki sta prestrašeno hlipala, je zvođenela. Kakor pijana je segla z roko pod odejo. Angela, njena žlahta, je pred leti izkrvavela na podobni reči...

V ta Lizin strah so se odprla vrata.

— Ploj še ni nikoli tako nesrečno naletel k svoji ženi kakor nocoj, ta trenutek. Bil je natreskan, da se je kar pozibaval — je pozneje pripovedovala Liza, ko se je spominjala mučenice sestrane. Obstal je med vrati in se oprijel podbojev. Prisluhnil je s stegnjenim vratom (to navado je imel še od žandarjev). Ali ni nekdo tulil? Skozi pijane poglede je dojel, da sedi neka ženska na postelji. Vse je kazalo, da je bajtarka Mima. »Kaj se vtika ta baba tja, kjer je nič ne boli? Kak hudič jo nosi tod?« je imel na jeziku, pa je zasukal misel, čeprav ni nikoli trpel teh poštaric, in se samo na glas začudil:

»No, no! Kaj pa je takega?«

Ta »kaj pa je takega« je izzvenel porazno; ženskama je povedal, da je Ploj tako strašno brezbrizen do ženske, kakor moški nikoli ne bi smel biti; da mu je prav za prav vseeno, kako bo z »babo«.

Za trenutek je izba onemela. Brankec je prenehal prezati, Rozika se je strahoma zazrla v očeta; pod Lizinimi rokami se je treslo sestranino telo in se vilo v krčih. V tako zatišje je udaril v prazno zasigani Plojev glas: »No, no!«

Ti dve besedi sta povedali Lenàrtovki prav oblastno, naj se pobere odkoder je prišla, da je tu Ploj gospodar. Niti takrat niti pozneje ni Liza nikoli pomislila, da jo je Ploj zamenjal s kako kočarko. Otrpnila je od jeze, in ni vedela, kaj bi storila.

Ploj se je prizibal k postelji, poiskal ženino zapestje in tipal za žilo. Liza je videla samo njegovo mesnato roko in okorne prste, ki so iskali

po žepih napetega telovnika uro. Izbo je napolnil vonj po plesnivih vinskih tropinah; iz pijanega telesa je puhtela vročina. Jezik se mu je zapletal: »-na, dve, tri, ští-, pet, šes-...« Na koncu je zaklical: »Normalno!«

Zamahnil je z roko, se naslonil na zadnjo končnico in zabilil oči v ženo. Skozi Lenártovko je spreletelo: Kako je mogla sestrana prestajati ob takem povaljanem dedu s svojimi tridesetimi leti in mu roditi otroke, kaj jo je le premotilo na tem postárnem žandarmerijskem stražmojstru, o katerem je vsa fara šušljala — prav to ji je prišlo zdaj na pamet —, da je imel nekje z neko natararico otroka ter se pozneje na vse kriplje otepal očetovstva? Sama je čutila tak odpor do njega, da bi se vse obrnilo v njej — tako se ji je zdelo, če bi se je dotaknil. 'Uboga sestrana, uboga sirota!' se je od žalosti trgalo v njej, da bi se najrajši razjokala, če bi ne bilo tega krevsa za posteljo, pred katerim ne bi pokazala solze.

Roza se je znova poskušala vzpeti, a je bila prešibka; vsi udi so ji šklepetali.

»Liza, Liza! Konec... Kje je Brankec? Rozika...«

Lenártovki je bilo, kakor da vidi pred sabo vse svoje porode. Izmaknila je roko izpod odeje in prebledela. Gledala je okrvavljene prste in čutila slabost, ki se ji je zalezala v noge in prehajala na vse telo, nazadnje pa je videla samo še od vina nabuhljeni krčmarjev obraz in slišala neko razvlečeno slinjenje, kakor da bi se kdo norčeval iz nje: »Včasi so ženske prinesle kako babjo mast, malo namazale, pa je bilo. Haha!«

»To imaš babjo mast!« je zarjula Liza, se vzpela in ga udarila z okrvavljeno roko v tista napeta lica. »To imaš! — Prekleti, da te je mogla roditi mati! Roza ti bo izkravela, ti pa — Jezus! Po babico — po Juževo Mico! Zganite se, ljudje, če ste ljudje!«

Opičila je oči v Plojevo brezbriznost, kakor da bi mu jo hotela izpraskati — potlej, potlej pa se je vse iznenada pretrgalo v njej: bruhnila je v krčevit, neutolažljiv jok.

»Jezus, Jezus, Roza! To smo me — ženske!« Več ni izhlipala iz se.

Mogoče bi Ploj navalil na Lizo, da je ni spoznal trenutek preden ga je udarila — hotel se je še začuditi: 'Eh, Liza, ali si ti?' — in da ga ni malo streznil tuleči Hanikin glas: »Ata, mami bo iztekla kri!« In ta Lizin pogled, to tuljenje — to ženino zvijanje, brez človeškega glasu zanj — kakor da je vsega kriv on! Poplahnjen, kakor da ga vse sovraži, se je zadenski potegnil iz izbe in zunaj zaklel — zaradi Lize!

»Prekleta!«

Lenártovka si je obrisala solze naspol prislonjena na posteljo, se malce dvignila in se hotela zbrati v tem žalostnem zavijanju Rozinih otrok. Pokrila je sestrano, se zagnala do prikletnega praga in poklicala na cesto Štefana. Še enkrat.

Ali se res ni nihče oglasil?

(Se nadaljuje.)

F. X. ŠALDA

B. BORKO

František Xaver Šalda, ki je umrl 4. aprila 1937 v smichovskem sanatoriju v letu svoje sedemdesetletnice¹, je stal do zadnjega v češki literaturi visok in vzravnán kakor klas, čigar bili ne more upogniti ne teža časa ne žlahtno breme sadu. Njegovo smrt so primerjali z bolešno izgubo pesnika Otokarja Březine (1929), ki mu je bil enak po plemenitem duhovnem rodu. Šaldova smrt je bila tem občutnejša, ker ni nič kazalo, da veliki samotar sklepa račune in pospravlja orodje kakor gospodar ob poznem večeru. Zdelo se je celo, da bo treba še čakati njegovih zadnjih in končnih besed o vprašanjih, ki so ga toliko časa živo zanimala. Še sredi l. 1935. je pisal prijatelju anglicistu Chodobi: »O sebi verujem, da doslej še nisem rekel zadnje besede; da, na hipe se mi zdi, da sem iz svoje besede nejasno zajeceljal šele prvo črko, izrazil prvi zvok. Nemara je to iluzija, vendar značilna in potrebna za nadaljnje življenje. Težko bi prenesel misel, da sem že vse povedal in da moram posihmal prekrizanih rok čakati poslednjega udarca, ki naj me strmoglavi na tla.« Njegovi novi sestavki, zlasti članki in kritike v reviji »Šaldův zápisník«, ki ji je bil skozi devet nepolnih letnikov edini sodelavec, so bili še vedno polni pravega šaldovskega soka. Za spis o K. H. Máchi so mu bili priznali prvo nagrado prezidenta republike prav v trenutku, ko je že legla na njegovo izmučeno obličje senca smrti.

Ta mož, čigar obraz je kazal, kakor je napisal ob smrti njegov častilec, v profilu poteze Danteja in en face nekatere značilnosti Goethejeve fiziognomije — mož sloke, aristokratske postave in težke, bolešne hoje — je bil vzlic trajni bolehavosti posebljena vitalnost. Njegov značaj ni kazal niti na pragu sedemdesetletnice nič krhkega in lahkotnega. S svojo jekleno voljo je nenehno poganjal telo in duha k maksimalnemu naporu. Ni bil samo umetnik in znanstvenik, marveč tudi neutrudljiv delavec. Deset mesecev pred njegovo smrtjo sem v zeleni tišini Dobřichovic pri Pragi, v Šaldovi delavnici, polni knjig in likovnih umetnin, občudoval njegovo bojevito voljo in ironični esprit, ki se je bliskal za kratkimi, odločnimi stavki. Takrat sem mislil na goethejevski lik v češki sodobnosti, toda v tem strastnem uporniku zoper starost je bilo več mefistofelske drznosti kakor Faustovega patosa.

Pri Šaldi čutimo dih močne, enkratne osebnosti s fasono 19. stoletja. Šteli so ga med predstavitelje »generacije devetdesetih let«. V resnici je daleč prerasel generacijski okvir. Nekdo je pisal, da je Šaldovo oseb-

¹ F. X. Šalda se je rodil 22. decembra 1867 v Libercu kot sin poštnega uradnika. Maturiral je na akademski gimnaziji v Pragi, vpisal se na pravni fakulteti Karlove univerze in nadaljeval študije na filozofski, vendar se je kmalu popolnoma posvetil literaturi. Urejeval je več literarnih listov, med njimi »Novina«, »Česká kulturá« in »Volné směry«. Doktorat iz filozofije je dosegel šele l. 1910. L. 1916. se je habilitiral za docenta Karlove univerze, l. 1919. je postal redni profesor za zgodovino modernih zapadnoevropskih literatur.

nost bolj gibala mržnja kakor požlahtnjevala ljubezen. Zares ni bil nasmehljan in uslužen gentleman, salonski besednik ali kavarniški kramrljalec. Imel je nrav starih vojščakov, velikih osvojevalcev in husitskih puntarjev; lahko bi si ga zamislili tudi kot izzivaškega viteza baročne dobe z drznim grandseignerskim izrazom, kakor ga kaže portret Renéja Descartesa. Njegova osebnost je imela klasične oblike in nagib k duševnemu aristokratizmu. Bil je eden iz ožje demokratične elite današnje Češkoslovaške. Gosposka izjemnost šalde je bila izrazito duhovna odlika; izhajala je iz njegove intuitivne inteligence in nosila znamenje samote, v kateri je dozorel in živel. Samo v samoti je našel svoje najzdravejše duhovno podnebje, tu so bili njegovi vrhovi, ki se je na njih kosal z orli in boril z viharji.

Ta samotar pa ni bil nič manjši demokrat. Njegovo osebno življenje je spremljalo dolga leta siromaštvo in do zadnjega skromnost. Čeprav je bil pristaš duhovne elite, ni nikdar prenehal ceniti ljudstva, tistega, ki živi z zemljo ali onega, ki tvori delavske množice. V »Zápisníku« se l. 1930. izpoveduje takole: »Nemara sem nespameten, toda jaz verujem v ljudstvo: v staro in novo ljudstvo, ki ima naivno vedečnost otroka in tisto nagonsko gotovost, kakor je lastna vsemu docela staremu in korenitemu; ljudstvo, ki je aristokratično in demokratično hkrati, najgibčnejše, a tudi najstalnejše v premikanju družabnih plasti.« Vsekdar je zahteval, da naj se pisatelji zavedajo svoje odgovornosti občestvu. Vzlic izrazitim simpatijam do »pluga, ki bo preoral družabne plasti«, pa ni korakal za nobeno zastavo in ne prisegał na nobeno določeno socialno ideologijo. Tudi v tem pogledu je hotel ostati nezavisen in sam, zagovarjajoč nasproti vsakršnemu konformizmu svobodo mišljenja in kritike. V svojem socialnem čustvovanju je bil globoko človeški. V njegovi oporoki je presenetila odločitev, da prepušča premoženje praškemu zavodu za pohabljeno deco, s katerim ni imel svoj živ dan stika; tako je ta trdovratni samec izpričal očetovsko skrb za najbednejše otroke.

F. X. Šalda je bil Juppiter tonans češke literature. Nikdar pred njim niso imeli Čehi tolikaj razgledanega in bojevitega kritika. Ni bil le nek kritik, marveč kritik: prvi tega visokega rodu v češki literaturi. Njegova dandanes že zgodovinska zasluga je v tem, da je ustvaril iz češke kritike polnovredno literarno zvrst, kakor pri Francozih Sainte-Beuve. Vzel je kritiki značaj slovstvene prisklednice ali pomočnice in poudaril njeno avtonomno mesto in velike stvarjalne možnosti. Ni pa dal kritiki samo programa in smisla, marveč ji je ustvaril tudi umetniški stil in jezik; vzporedno z njo je utemeljil in bleščeče izbrusil češki esej. Po pravici sodi Peroutka, da je Šalda naučil mnoge ljudi pisati in je tako češko slovstvo dvignil za nekaj stopinj više. Za razliko od svojih predhodnikov, ki so bili zadovoljni s pomožno vlogo kritike in ki jim kompromis z načeli in okusom ni bil samo mogoč, marveč celo potreben, je Šalda zasovražil sleherno mlačnost in ravnodušnost, zlasti še ravnodušnost pesnika in kritika.

Ta Šaldov duševni stud nad ravnodušnostjo in hladnim odnosom do reči, ki potrebujejo ognja in zavzetosti, je bil nemara najznačilnejša poteza njegovega romantično nastrojenga duha. Prav zaradi tega si

ni nikdar olajševal dela in življenja s ceneno simplifikacijo, ki se zadovoljuje s polovičarstvom in z nedomišljenimi idejami. Ni dvoma, da je bil zmožen mržnje, toda njen hlad se mu je vedno izravnaval z vročo ljubeznijo do velikih pojavov. Šaldi so bile ideje in lepota zahteva večno lačnega duha, intimno doživljanje erosa. V vsem, kar je mrzil ali ljubil, zaznavamo strast toplote in silo njegovega občutja. V svojem boju zoper povprečnost, zoper polovične vrednote in nedonošena dela, pesniško neiskrenost, neživljenjskost in izumetničenost, je storil marsikakšno človeško krivico in ranil nešteto ljudi. Tako so ga z vseh strani napadali ponižani in razžaljeni nasprotniki in mu ovirali pot v oficialne institucije; največji češki kritik in esejist začudo ni bil član Češke akademije znanosti, dasi sede v nji tudi drugovrstni pisatelji in kritiki. Njegova polemična napadalnost je izhajala iz globokega prepričanja, da se pesniške vrednote preizkušajo samo v visokem ognju, ne pa v zmerni temperaturi vsakdanjega življenja. Bil je načelen ironik, vendar šaldova ironija ni imela prizvoka suhega volterijanskega dovtipa, marveč je kazala posvečeni patos razočaranega sanjarja in entuziasta. Mrzil je vse vrste omejenosti. Vedno je hotel premagati dane meje in odkriti nove celine človeške misli, nova kopna umetniške stvarjalnosti. Čutil je v pesniku in umetniku prisotnost nekega notranjega tvornega pogleda, ki podira staro in gradi novo. Stališče kritika in tvorca je združeval s heroizmom in z moškimi vrlinami. Zato se je zdel včas nedostopen, zaprt v *tour d'ivoire* svoje intelektualne in moralne samote. Odtod je kljubujoče nastavljal obraz viharju nasproti: ta simbolna kretnja je označevala njegovo poslanstvo.

Šaldovo delo ni umljivo brez pozitiva njegove osebnosti. Zato je bilo treba vsaj bežno orisati njen profil. V zvestobi samemu sebi, čeprav ne po kodeksu omejenih doslednežev, je bila lepota šaldovega moralnega značaja. Kakor Stendhal, bi lahko tudi šalda dejal o sebi, »da ni nikomur hlapec in nikomur gospodar«. Čim bolj se je bližal mejam življenja, tem pogosteje so se mu oglašali nadosebni in nadčasovni problemi. Znova so ga vznemirjala vprašanja Boga in smrti. V groteskni veseligrí »Tazení proti smrti« (1926) je smešil človeško prizadevanje po dolgem življenju. »Smrt jediná je pravda jen a skutečnost — ten pravil smích — víc nejsi na zemi než host«, pravi v neki lirični pesmi. Kakor Pascala v eni najboljših šaldovih proz, je tudi šaldo mučila skušnjava bolesti kot najglobljega izvora stvarjalnega navdiha in notranjega veselja. Bolest mu je bila najobčutljivejša struna, na kateri igra življenje svojo večno melodijo. Med njegovimi poslednjimi besedami je bilo priznanje biti, življenja: *voluntas esse*, kakor da bi se bil v dihu smrti ovedel ničevnosti, ki sega z vseh strani po človeku. Oklepajoč se življenja, je slutil smrt in napisal v zadnjem zvezku »Zápisníka«, ki ga je mogel še sam urediti:

Casněji zemřít než druzi,
odejit včas,
v tom všeco vždycky je.
Kdo víno pil,
at' nikdy se netkne patoků, přezírá pomyje.

ČE pravi Paul Valéry, da »il y a des oeuvres qui sont créés par le public et d' autres qui créent leur public«, tedaj velja poslednje za vse delo F. X. Šalde: njegove knjige so si morale šele ustvarjati občinstvo in najširši krogi njihovega vpliva utegnejo nastati stoprav v bodočnosti. Šalda ni bil nikdar popularen. V njegovem delu je mimo tega toliko problematičnega, da bo šele večji časovni odstop pokazal vse njegove globine in plitvine.²

Že kot kritik in esejist si Šalda ni mogel in ni hotel pridobiti tiste popularnosti, ki jo s preveliko in minljivo lahkoto žanjejo mnogi manj pomembni kulturni delavci. Šalda je tudi v časniških stolpcih, ki so zakonito kraljestvo povprečnosti, vztrajal na višini znanstvene pojmovnosti in poetičnega stila. V uvodu svoje esejске in feljtonistične zbirke »Časové a nadčasové« (1936) pravi, da si je kot sodelavec dnevnikov postavil tale načela: »Ne popustim glede višine svojih zrelišč, glede strogosti meril, glede širine obzorja in ne glede idejne zakonitosti in prebojnosti; za nič na svetu ne stopim dol k občinstvu in ne sklepam z njim kompromisov. Narobe: vsilim mu svojo voljo, skušam ga pritegniti k sebi! Nikar se ne boj velikih vprašanj, ki so te notranje mučila in se v tebi razžarevala; nikar se ne ustavlja iz zadrege pred velikimi miselnimi in svetovnonazorskimi strujami časa, marveč jim pogledj pogumno v oči in odgovori na njihova vsiljiva vprašanja s polnim zvonom svojih prsi, svojega srca, svojega prepričanja, svoje notranje gotovosti in zakonitosti.« Tako je Šalda odklanjal sleherno vrsto lahkote in duševne cenenosti, feljtonistično kramljalstvo in impresionistično igračkanje z barvitimi besedami in zunanje elegantnim slogom. Prav zaradi tega je nekoč tolikaj podlegal skušnjavi hierarhično visokega, prenasičenega in ponekod čez mero zgoščenega sloga, ki je združeval znanstveno pojmovnost z bujno besedno ornamentaliko. V poznejšem času je to opustil, zlasti ker se je pridružil strukturalnemu pojmovanju jezika in stila; postal je jasnejši in neposrednejši. Ni pa popustil glede višine in zahtevnosti svojih meril.

Problematika Šaldovega dela kliče po smotrnem in objektivnem preučevanju vse njegove obilne literarne zapuščine. Že pojav prve večje

² Izmed Šaldovih literarno kritičnih in esejističnih spisov so izšli v samostojnih izdajah naslednji: Zgodnji kritični sestavki so zbrani v dveh knjigah z naslovom »Juvenilie« (1925, 1934), l. 1905. je izšla najpomembnejša esejška zbirka mladostne dobe »Boje o zitrtek«, l. 1913. zbirka esejev »Duše a dílo«, 1909 »Moderná literatura česká«, 1914 »Umění a naboženství«, 1915 »Mistr Jan Hus a doba jeho v moderní poesii české«, 1916 »Genius Shakespeara a jeho tvorba«, 1920 »In memoriam Růženy Svobodové«, 1921 »Básnická osobnost Dantova«, 1924 »Antonín Sova«, 1928 »O nejmladší poesii české« in »O tzv. nesmrtnosti díla básnického«, 1930 »J. A. Rimbaud«, 1936 »Časové a nadčasové« in »Mácha, snivec a buřič.« »Šaldův zápisník« je pričel izhajati 1928. Šalda je sam uredil in od začetka do konca spisal 85 številčk. Velikega števila svojih spisov ni izdal v knjigah; izšli so v raznih revijah in listih. Nova izdaja Šaldovih zbranih spisov v 15 knjigah je pričela izhajati 1934 pri praški založbi »Melantrich«. Doslej je izšlo 5 knjig.

literarno kritične monografije o Šaldi³ je vzbudil spore in polemike, ki potrjujejo, da definitivno obličje Šaldovega dela še vedno ni odkrito. Po smrti se je nagrmadilo veliko število člankov, študij in osebnih spominov⁴. Vse dosedanje študije pa so bolj gradivo ali poskusi sintetičnega dojetja celotnega kompleksa, ki se imenuje F. X. Šalda, kakor pa trdne in zaključene sodbe. Tudi to pričuje o njegovi veličini.

Izmed študij, ki so izšle ob priliki Šaldove smrti, je daljši članek duhovitega publicista Ferdinanda Peroutke⁵ strnil z navidezno objektivnostjo demokratičnega racionalista in utilitarista nekatere ugovore in pomisleke zoper Šaldo. Njegova izvajanja je delno ovrigel Pavel Fraenkel⁶. Peroutkove očitke bi lahko združili v to-le sodbo: Šalda ni bil vodilen duh, ker je večkrat spreminjal nazore in ker ni ustvaril svojega sistema. Njegov svetovni nazor takisto kot njegove literarne teorije in kritična merila imajo značaj eklekticizma. Šalda je bil vzpodbujevalec, ne pa dovršitelj.

Ni li ironija usode v tem, da za F. X. Šaldo, ki se je nekoč tako strastno boril zoper eklekticizem Jaroslava Vrchlickega, mečejo isto težko kamenje očitkov; človek, ki je bil tolikaj kritičen nasproti drugim, bi bil potemtakem močno prizanesljiv nasproti sebi. Problematika Šalde se je najprej zgostila okrog te točke.

Prof. Jan. Mukařovský je v svoji študiji o Šaldi⁷, ki sodi med najboljše, kar jih je izšlo po njegovi smrti, podvrigel podrobni razčlembi problem raznoobraznosti in razvojne spremenljivosti Šaldove osebnosti in s tem v zvezi problem njegovega dozdevnega eklekticizma. Očitno je, da v tem primeru ne gre za neko specialno vprašanje šaldovskih študij, marveč za bistveno pomembno značilnost, za kvaliteto osebnosti in dela, ki zavzema v hierarhiji čeških vrednot visoko mesto. Dobro je, če se pri tem spomnimo, da boj zoper očitke eklekticizma spremlja ves novejši češki kulturni razvoj, saj so očitali eklekticizem med drugim tudi Smetanova glasbi in Masarykovi filozofiji.

Estet Mukařovský izhaja v navedeni študiji iz izjave, ki jo je dal sam Šalda v spornem vprašanju, ali je stvarjalna osebnost trajno istovetna? Razpravljajoč o impresionizmu, je opozoril na osebnost kot organizatorno silo, ki se polašča slehernega impulza, da ga do kraja premisli in prenese v sfero zakonite čistosti in logične lepote. Šalda je v svojem razvoju prehodil več stopenj, ki se le navidezno razločujejo po svojih kontrastih, v resnici pa so izraz dialektične antinomije, ki je bila stalno v tej občutljivi in tvorno razgibani osebnosti. Šaldov izraziti individualizem se je neprestano izravnaval s trajnimi, nadosebnimi vrednotami, ki so bile kakor obok razpete nad njegovo nemirno, vzvalovano duševnostjo. Šaldova izredna inteligenca je močno reagirala na vplive,

³ František Götz, František Xaver Šalda, Praha 1937. Státní nakladatelství (168 str. v 8°).

⁴ Prim. zlasti »Listy pro umění a kritiku« št. 6 — 8, 9 — 10.

⁵ »Přítomnost« 7. in 14. aprila 1937.

⁶ »Listy pro umění a kritiku« 1937 št. 9 — 10 in 11.

⁷ »Slavo a slovesnost« 1937, št. 2.

vendar jim ni podlegala, marveč je v svojih reakcijah na nje ustvarjala svojske vrednote. Mukafovský dobro pravi: »Dialektična antinomija, na kateri je bila utemeljena njegova osebnost, mu je v zvezi s finim tipom za konkretne lastnosti gradiva, ki se je z njim bavil, omogočala, da je absorbiral slehern vpliv in da se ni dal sam absorbirati«.

Šaldov »eklekticism« je prav za prav vnanji odraz njegove izredne duševne širine. Duh tega Čeha se je gostil za vsemi kneževskimi mizami evropske kulture, vendar ni nikjer zapravil svoje samoraslosti in organizatorne sile, ki je iz vplivov ustvarjala izrazito individualne koncepcije. Tudi pri obravnavanih pisateljih ni šalda preganjal vplivov, ker je videl v njih plodno igro akcije in reakcije; očital je samo, če niso vplivi segli tolikaj globoko, da bi preorali površinsko plast in vzburili vso osebnost. Vplivoslovje je imelo v njegovi kritiki samo pomožno vlogo in drugovrsten pomen. Njegov duhovni vid je hotel predvsem dohledati osebnostno jedro, ki je ali ga ni; ob njem je meril originalno silo umetnostnih in pesniških stvaritev. Mimo tega je imel šalda dobro razvit čut za historičnost in je s svojimi modernimi metodami združeval notranjo dohlednost umetnika in erudicijo ter raziskovalsko vestnost znanstvenika. Vse njegovo kritično prizadevanje je šlo za tem, da vzpostavi sklad med osebnimi in nadosebnimi vrednotami in da kar moči objektivizira umetnost, jo podredi redu (beseda »řád« je eden najosnovnejših pojmov šaldove nenapisane poetike), da pa s stvarjalno disciplino (»kážeň«) ne omejuje življenjskosti dela. Ostro je ločeval pisatelja-literata, umetnika in pesnika: slednjega je stavil najvišje. V poeziji je videl »neprestano odkrivanje skrivnosti človeške duše in tajnostnih vezi med karakterjem in usodo« (Götz). O pravi poeziji sodi tole: »Prava poezija ti širi obzorje, vodi te na višje in višje točke, razprostira pred teboj v enotni perspektivi vedno širše in širše prostore, razvrščene in obvladane z enotno perspektivo. V nji in z njo rasteš, premaguješ materijo, pridobivaš na lahkosti. Prava poezija dematerializira, prav kakor nebesna luč dematerializira svojo vibracijo. Veliki pesniki, na pr. Shelley in Lamartine, te vodijo ven iz vse literarne specializacije; pri njih ne pozabiš samo na literarne in pesniške termine, na vso tehniko, marveč te celo potegnejo s seboj in vržejo v tisto omotično jasnovidno zanesenost, kakor ti jo včasih povzročajo samo veliki in edinstveni prirodni prizori: morje, ki udarja ob obrežje in se bojuje s kopnim za vladu; gore, ki jim je sonce snelo megle in jih spremenilo v prizorišče svetlobnih iger. Prava poezija sprošča, razširja in stopnjuje tvoje bitje. Koliko velike literarne umetnosti je na pr. pri Shelleju, in vendar ima vse to zgolj en sam smoter in ta je prav tisto: da vse to pozabiš...«

F. X. šalda je izrazit iracionalni vitalist, ki vidi podlago sveta v fenomenu življenja. Njegovo pojmovanje življenja ni pozitivistično in racionalistično; vse do zadnjega je kazal svoj duševni odpor zoper mehanistične nazore. Življenje je šaldi svobodna funkcija telesnosti in duha, kot celota pa nekaj sinergetičnega v smislu novih fizikalnih in bioloških teorij. V poeziji in umetnosti mu je življenje, življenjskost samo sinonim za nje dinamiko v okviru celote, ki jo veže forma.

Vitalistični duh je vodil Šaldo tudi v kritiki. Toda njegova dialeksična miselnost je hkrati stremela po omejitvi in formi. Kritičnik, ki je v svojem eseju »O tzv. nesmrtnosti dila básnického« (1928) izrekel toliko dvomov o »večnostnem« značaju pesniških stvaritev, ni kljub vsemu vitalizmu nikdar zatajil vere v nadčasovno vrednost nekaterih filozofskih idej in estetskih spoznav. Stremel je po novi klasični umetnosti, po goethejevski jasnosti in dovršenosti pesniškega izraza, po literaturi, v kateri bi narod lahko zares izpovedal svoje najčistejše sne in najdrznejše nadeje in ki bi mu bila več kakor zrcalo resničnega življenja ali področje pesniških fikcij. Stremljenja po novem klasicizmu pa ni nikdar postavil na dokončno in jasno teorijo, čeprav se mu je približeval v svojih verzih in prozah.

Če je kritika po sodbi angleškega esejista E. J. Spingarna neprestano trenje dveh nasprotnih stremeljenj: impresionizma in dogmatizma, tedaj je Šalda s svojo teorijo in prakso premagal njuno nasprotje in dal impresionističnemu dožemanju, kakor je ustrezalo njegovi bistveno romantični mentalnosti, normativni red oblikujočega duha. Postavil je težišče v osebnost, v enkratnost, v dejanje, v »genijevo materinščino«, v tisto notranje oko, ki intuitivno odkriva snov, katero čustvena duša in logično-formalni duh oblikujeta v smislu nadosebnega reda.

Vsekako bi bilo dandanes, ko je Šaldovo delo še razmetano in večidel neurejeno, močno tvegana in krhka sleherna poizkusna sistematika njegove filozofije, literarne teorije in estetike. Šalda ni bil zgolj logičen duh, ki iz razumske potrebe grmadi svoje spoznave v sistem. Pri njem opažamo celo upor zoper suho znanstvenost, ki hoče biti sama sebi namen in smoter. Iz njegovih spisov bi bilo mogoče dokazati marsikakšne protislovne trditve. Toda nedostajanje sistema in navidezno spreminjanje zreljšč ne more zasenčiti veličine in enkratnosti njegove osebnosti in ne vzeti delu njegovih visokih kvalitete.

Čeprav torej ne bo najbrž mogoče izgraditi iz Šaldovih spisov estetskega sistema, ki bi se lahko vsaj glede svoje vnanje arhitektonike meril s sistemi njegovih vzornikov ali »večnih sopotnikov« Hennequina, Dilthea, Croceja in drugih, bi vendar smiselna izbira njegovih esejev in kritik dodobra nadomestila konstrukcijo sistema. Pokazala bi trdne konstante Šaldovega mišljenja in originalnost njegove dozdevno mnogoobrazne osebnosti. Prvi poizkus poenotenja in sistematike Šaldove vitalistične filozofije in estetike je izvršil v citirani monografiji Fr. Götz. Nedvomno bo naraščajoče proučevanje Šaldovega dela, čigar neprestano kvašenje in energetično izžarevanje je mogla zaustaviti samo telesna smrt, dalo njegovim prodornim idejam in dragocenim spoznavam trajnejšo, čistejšo, nadčasovno podobo. Šele tedaj bo Šaldov univerzum dobil svoje dokončno lice.

TEŽIŠČE Šaldovega obilnega in mnogostranskega dela bo ostalo v eseju in kritiki. Tu je odprl nova obzorja in izkrčil pota, ki so bila dotlej v češki literaturi neznan; prav kakor Masaryk v filozofiji in politiki, je Šalda v umetnosti in poeziji pri temeljih poglobil, podprl in razširil češko usmerjenost v zahodne kulture. Tu je bil izpodbujajoči novotar,

vzornik in vodja; zato je v doslej še nepreglednem obsegu vplival ne samo na češko, marveč po svetovni vojni tudi na mlado slovaško literaturo.

Poleg esejističnih spisov in kritik, ki se snovno in formalno močno prepletajo med seboj, tako da je včasih težko razmejiti genre v njegovem delu, je F. X. Šalda zapustil dokaj obsežno leposlovno delo. Njegova lirika je večidel še razkropljena po raznih revijah, zlasti »Zápisniku«; samostojno je izšla samo zbirka »Strom bolesti« (1920). V pripovedni prozi je njegov največji in najpomembnejši opus roman »Loutky i dělnici boží« (4 izdaje, zadnja, delno predelana 1935), v seriji Zbranih spisov nove Melantrichove izdaje pa sta izšli še zbirki krajše proze »Život ironický a jiné povídky« (1935) in »Dřevoryty staré a nové« (1935). V dramatiky je preizkusil svojo stvarjalnost z dramsko pesnitvijo »Zástupové« ter s komedijama »Dítě« (1923) in »Tážení proti smrti« (1926).

Šaldov odnos do lirike je ostal do zadnjega izredno čist; medtem ko so mu romani in povesti povzročali v zadnjih letih prenasičenost, ki je ni več prikrival svojim prijateljem, se je vedno znova in z mladostnim ognjem vračal k liriki. Nežna vnema za liriko je izpodbujala tudi njegovo lastno stvarjanje. L. 1933. je pisal prijatelju Chudobi v zvezi s skrbmi, ki mu jih je povzročal »Zápisník«: »Že nekajkrat sem si dejal: tako nekako dve leti še, da bo dalo sedem letnikov, potlej pa: vale. Zlezem nekam na kmete v kakšen tih kot, se zapredem kakor pajek in ne bom ne čital in ne pisal nič drugega nego liriko, ki jo iz vse te literature imam še edino rad. In ko se mi posreči, da stlačim v štiri verze to, za kar potrebuje kdo drug 40 verzov, tedaj se lahko pokojno iztegnem in umrem...«

Šaldova lirična žetev je dovolj obsežna in nudi tudi z razvojne strani značilne dokumente njegove rasti in iskanja osebnostnega izraza; od prvih parnassističnih, heredijskih verzov do klasično refleksivne, elegične, dramatično korenite lirike zrelih let je Šalda bolesto prehodil vso pot evropske lirike zadnjih štirih desetletij. Na tej poti mu je bila lirika več kakor zgolj obrobno delo, več kakor glasbeno spremljevanje njegovih večjih umstvenih skladb: bila mu je oblika najintimnejše izpovedi, zato kaže bolj kakor njegova ostala tvorba težke sledove duševnih muk, osebnih bolesti, mračnih disonanc, ki trgajo dušo, črnih slutenj in samotnih razgovorov s smrtjo in ničevnostjo. Človek, ki je v kritikah in esejih poln moške virtutis, izzivalen in bojevit; ki si je včasih čez mero v svesti svoje gotovosti in življenjske polnosti, je imel v liriki Veronikin prt, s katerim je zmagovalcu v sebi brisal pot in solze, ki so polzele po notranjem obrazu, po njegovi razjedeni in razočarani duši. Tako je Šaldova lirika najpristnejši izraz njegove vitae intimae in je dokumentarična že kot avtentičen prispevek k duševni biografiji velikega kritika.

Vzlic temu pa Šalda, prav kakor njega dni Sainte-Beuve, ni bil močna pesniška narava. Za liriko pristnega in globokega življenjskega diha mu je nedostajalo tankega, subtilnega izraza, lahkotne forme in tistega, kar je tako dobro opazil pri Shelleyu: pesniškega čara, ki stori, da pozabiš

na veliko literarno umetnost, na proces stvarjanja. V njegovi liriki je malo melodije; včasih se ti zdi, da poslušáš zvon, ki ni bil dovolj uglašen in ne daje polnih tonov.

Šaldova pripovedna proza takisto zaostaja za pomenom njegovih esejev in kritik. Največja prozna kompozicija »Loutky a dělníci boží« (1917) je formalno zanimiv in novotarski spis, ki združuje na dolgem epičnem traku številne probleme in usode prelomnega časa in kaže vrsto med seboj prepletenih epičnih pasov. Ta roman pomeni odplačilo Šaldovega dolga generaciji, ki ga je spremljala na poti v češko literaturo; njene bolesti, radosti, skrbi in nadeje so tu strnjene v živo pesniško celoto. Roman kaže bližino vulkanskega srca in visokega, hladnega razuma ter sprejema od obeh središč vrtinčaste tokove, ki mu ne dajejo stalnega in jasnega ozračja. Označuje ga težka miselna vsebina; pod njegovimi dogajanjem, karakterji in osebnimi usodami se pleto problemi smisla češkega obstoja v sedanosti in bodočnosti, materialne civilizacije, duhovne dekadence, demokracije in humanizma, provincializma in svetovljanstva, vere in ateizma, krščanstva in kulture, mesta in dežele i. t. d. Eden najlepših delov Šaldovega umotvora so zapiski upokojenega polkovnika Kašparja Lamberka, ki se vrne iz velikega mesta na kmete in se ves posveti zemlji. V teh zapiskih so obilne meditacije o grudi, kmetstvu in krščanstvu, kakor sploh o problematiki preutrujenega in zbezanega sodobnika tehnične civilizacije. Roman »Loutky a dělníci boží« je nastajal v letu, ko so se čestvu odpirali omotični vidiki v bližnje možnosti svobodnega narodovega življenja in socialnega preroda, zato nosi pečat svežega optimizma. Negativnosti generacije se zde premagane, skepsa in dekadentstvo izginjata kakor megla v jutranjem soncu in človek, ki prihaja nasproti, je poln zdravja in trdnega, nravno nezlomljivega značaja. Roman je bil v tedanji češki prozi poizkus nove, intelektualno in pesniško visoke proze, zgrajene na jedru nadčasovnega etosa in na novih psiholoških izkušnjah; njegov nekam togi slog se zdi, kakor da je tu in tam prežet s slikarskimi vizijami in z lahnimi muzikalnimi improvizacijami. V celoti pa »Loutky a dělníci boží« niso delo, ki bi moglo zavzeti s svojo epično neposrednostjo in življenjsko silo.

Krajša proza, ki je zbrana v knjigah »Život ironický a jiné povídky« in »Dřevoryty staré a nové«, ima v glavnem vse vrline in hibe Šaldovega romana. V prvi knjigi je združena starejša proza, ki obravnava doživljanje močnih poedincev in ustreza ne le razpoloženju pisatelja v dobi, ko je iskal poti iz jetništva generacijskih zmed in prevar k nietzschejanski udarnosti in veri, marveč izraža tudi obča tavanja in iskanja tiste dobe. V zbirki »Dřevoryty« prihaja najbolj do izraza Šaldovo pojmovanje objektivne metode opisovanja življenjskih pojavov, njegovo stremljenje po resničnosti, ki bi bila obenem »višja resničnost«. V tej knjigi so zbrane povesti, ki so nastale iz spominov na otroška in poznejša doživljanja. Zdi se, kakor da je bila snov ponekod trudoma izkopana iz spodnjih plasti zavesti; tudi v tej podrobni, vestni obdelavi ji ostajajo neki temni odsevi podzavestnega. Prav posebno mika pisatelja naivna otroška duševnost. Najboljši spis te zbirke je »Pokušení Pascalovo«, čigar jedro tvori traagični problem spoznavanja Boga; srce, ki bi ga bilo moglo edino spoznati,

pa je usahlo in mrtvo. — Tudi ta Šaldova proza je kljub pisateljevi objektivni metodi, prodornim psihološkim spoznavam in nespornemu daru opazovanja bolj eksperiment kakor polno stvarjalno dejanje. Zdi se nam, da Šaldove osebe ne prihajajo iz resničnega življenja, marveč se gibljejo kot senca za transparentom pisateljevega intelektualizma.

Šaldovo dramatsko delo ni trajno prestopilo velikega mejnika med odrom in poezijo; vse tri drame so ostale to, čemur pravijo Nemci *d a s B u c h d r a m a*. V prvih letih po veliki vojni nastali »Zástupy« so dramatska vizija tedanje družbe z vsemi njenimi demoni protislovja, razdora in fantastične vere v izpolnitev nemogočega ali daljnega. Konflikti, ki gibljejo Šaldovo dramo, so bolj spoprijemi idej kakor resničnih ljudi. Drama se dogaja na meji Zahoda in Vzhoda, v nedoločenem okolju, v babilonski zmesi narodov, v dobi, ko zahaja stari red in vstaja novi; nosi znamenje socialnega mysticizma, ki ima le malo skupnega s historično-materialističnim kolektivizmom. V tej viziji bodočih demokracij in diktatur se izgnani in ponižani bogovi stare teokracije bore z anarhističnimi in komunističnimi skušnjavami. Götz opozarja v citirani monografiji na neko sorodnost z dramatskimi pesnitvami Paula Claudela, vendar Claudelove vizije rasto iz večjih globin in njihova mistična poezija je bolj organsko združena z dramatsko stvarino.

Prav tako se ne odlikuje po dramatskih kvalitetah komedija »Dítě«, ki se bavi s krizo meščanske rodbine. Satirična komedija »Tážení proti smrti« je v stilu *commedie dell' arte* spisana groteska o trdoživem starcu, ki se mu s 95 leti zahoče mnogoženstva; ta nestvor naj bi osmešil stremljenje po podaljšanju življenja. Komedija pa nas ne more prepričati ne idejno in ne po dramatski vsebini. Šalda ni mogel postati clown, ki naj se smeje smrti; njegova ironija je v tem primeru malce prisiljena in za njo slutimo brezupen protest zoper starost in smrt, zoper vso zoprno igro, ki jo uganja narava s človekom, preden ga dokončno zlomi.

Vse delo F. X. Šalde pa sloni na osebnotnem značaju njegovega stila, ki kaže v vseh sestavkih in kljub vsem spremembam neko osnovno enotnost, potekajočo od njegove močne in zapletene osebnosti, v kateri so se umetnik, mislec in znanstvenik venomer in plodno bojevali za svoj sintetični izraz. Čeprav F. X. Šalda ni ustvaril del, ki bi nas presenečala po neprekosljivi enotnosti in zaključenosti svoje tvarine in forme, bo vendar ostal v duhovni zgodovini svojega naroda eden njegovih reprezentantov. V času, ko je Masaryk, kakor je z zakonom priznal ves narod, postal »zaslužen za državo« kot predstaviteljico njegove politične in socialne stvarnosti, je Šalda postal zaslužen za njeno svetlo nadstavbo, za neskončni in svobodni prostor duhovnega in posebej še estetskega izživljanja. Kajti narod ni samo v koreninah in deblu, marveč tudi na vrhovih krošnje, kjer se njegovi občutljivi listi pogovarjajo z večnostjo.

OPOMBA. Pri sestavi te študije je pisec upošteval, da je »Ljublj. Zvon« priobčil l. 1933. esej R. Habřine o F. X. Šaldi. O Šaldi kot esejistu glej tudi sestavek R. Habřine »Češki esej«, LZ 1935. Iz Šaldovih spisov je »Ljubljanski Zvon« priobčil 1924 esej »Kritika s patosom in inspiracijo« v prevodu Fr. Mesesnela. Izšli so tudi nekateri krajši prispevki.

DEČKI

ODLOMEK IZ ROMANA – FRANCE NOVŠAK

NOVI gojenec je pripadal tisti vrsti ljudi, ki ob prvem snidenju napravijo na človeka neizbrisen, močan vtis. To je občutil tudi vratar, ki ga je vodil v drugo nadstropje po starih izrabljenih kamnitih stopnicah. Pred spalnico za višješolce se je ustavil in mu skušal prodreti s svojim gonzagovskim pogledom v tajne njegovega mišljenja: — Kako vam kaj ugaja pri nas? —

— O, hvala, izvrstno! — je odgovoril Papali nepričakovano brez zadrege, nakar je vratar napravil nervozen korak proti spalnici. Nato se je ozrl, če ne igra ironičen smeh na gojenčevem licu.

Papali ga je gledal hladno in mirno, s popolnoma brezizraznim obrazom, kakor da misli na stvari, ki so zelo daleč.

Vratar se je občutil slabšega, kar se mu v življenju že ni zgodilo nekaj let. Njegov upognjeni hrbet, sklonjena glava z alojzijejskimi očmi, ki so bile pokvarjene že od rojstva, sta dala slutiti malo tistega, kar je bil res v njem. Ob vsem samopremagovanju, dnevnem capljanju k vsem mašam in uživanju duhovnih milosti je ostal še vedno človek z neizživljenimi telesnimi močmi, ki so ga silile, da si je sam ustvarjal sanjske podobe v svoji zložljivi postelji, ob nočnem brljenju plinskih svetilk na ulici sv. Marije.

Ko je videl Papalija, kako mirno čaka, da bi vstopil v spalnico, se je zganil in zapustil svoje misli. Odprl je vrata in rekel: — Poišcite sami svojo posteljo. Številka 94. —

Nato je naglo odšel po stopnicah.

Papali se je ozrl po spalnici, po dveh dolgih vrstah postelj ob stenah in začel iskati. Ko je prišel do svoje številke, je videl, da je njegova postelja zasedena. Na njej je ležal neki deček, z obrazom pogreznjenim v blazino in se tresel v krčevitem joku. Na sebi je imel gosposko obleko sive barve, ki ni skrivala lepih oblik njegovega telesa.

Papali je nenadoma začutil nekaj, kar mu je bilo povsem tuje, vse do tega trenutka. Pričakoval je sicer, da dečkov jok ni drugega kakor domotožje, ki se tako rado pojavlja pri mladih ljudeh, ko jih starši prvič pošljejo z doma, toda samo to srečanje v spalnici zavoda sv. Marije, te čudne okolnosti, v katerih je odpotoval v Zagreb, deževni večer in ta slučaj, da je neko dete poiskalo zatočišče ravno na postelji, ki je bila namenjena njemu, ga je skoraj navdalo z nekim praznoverjem, da je on poklican, utešiti dečka in mu biti vodnik v tej neprijazni zgradbi strogosti in reda. Občutil je čustvo usmiljenja do fanta, ki prav nič ni opazil, da je prišel v sobo tuj človek. Čeprav je bil v sebi prepričan, da je samaritanstvo poedinca nepotrebno, je vendar pristopil čisto k njemu, sedel poleg njega na posteljo in razmišljal, kako bi začel svoje poslanstvo tolažnika.

Medtem je imel dovolj časa, da je mogel natančno ogledati dečkovo zunanost. Na prvi pogled se mu je zdelo, da je pred njim le dobro gojeno meščansko dete trinajstih let, toda čim dalj ga je opazoval, tem

bolj se mu je zdelo, da se v tem dečku skriva nekaj več. Ker je medtem že nastopila noč, so skozi velika okna razsvetljevale njuna lica le električne svetilke z ulice, ki so s svojim bledim sijajem poplemenitile izraz dečkovega obraza, ki se je medtem obrnil k Papaliju.

Prvo srečanje njunih oči je spremljalo veliko začudenje dečka, ki se je naglo dvignil in, kakor da je pozabil na žalost, vprašal Papalija, kje je vratar.

To vprašanje je prišlo Papaliju tako nepričakovano, da je vstal in ni ničesar odgovoril, nakar je deček dejal s solzami v očeh: — Ta vratar, kakšen človek je to, surov. Ali ste ga videli? —

— Seveda, saj me je on privedel v sobo. Pred vrati mi je ušel. Ni maral vstopiti. —

— Ni maral vstopiti, seveda ni maral —, je ogorčeno nadaljeval deček, — ker je vedel, da bi ga vi vprašali, kaj se je meni zgodilo. —

— Toda, kaj je bilo? — je začuden in nestrpen vprašal Papali, ki mu je nenadoma planila v glavo misel o vratarjevih erotičnih nagnjenjih do dečka, kar se je na navidezno paradoksen način izražalo v nelepem, prostaškem vratarjevem ravnanju s tem trinajstletnim krasotcem.

Tu se je deček dvignil na postelji in rekel z zelo zvonkim, zaradi ihtenja večkrat prekinjenim glasom.

— Vidite, danes sem prišel v zavod in že me preganja. Ne more me videti. In vendar ni morem uganiti, zakaj me sovraži. Ničesar mu nisem storil. —

Papali je spet sedel, toda na posteljo dečku nasproti, zato, da mu je mogel gledati naravnost v obraz; ves čas je mrmral: — Tako, tako. Torej tako. —

Deček je nadaljeval:

— Vi ste letos prvič prišli v ta zavod, zato še ne veste, kaj je ta vratar. Takoj me je začel zmerjati, ker nisem hotel ostati malo v njegovi sobici, da bi me izpraševal o počitnicah. Pomislite, takoj, ko je odšla moja mama. Našteval mi je vse mogoče stvari, ki sem jih naredil in ki jih nisem naredil. In to prvi dan, prvo uro, ko sem se vrnil s počitnic. Že tako je človeku hudo, ko ga starši zapirajo v te grozne zavode, potem pride pa še takšnale pokveka, ki vam pokvari vse veselje. —

Papali je nenadoma občutil velike govorniške zmožnosti. Srečanje s tem dečkom, ki je šel plakat na njegovo posteljo, mu je postalo zanimivo. Vrtarjevo razmerje mu je bilo mnogo manj skrivnostno, kakor se mu je bilo zazdelo na prvi pogled. V tej sredini, kjer je vsak kamen, vsak košček zgradbe pričal o zatohlem, neveselem, gnilem, religioznem izživljanju mladine, ki ji drugačno, lepše življenje ni bilo znano in si ga zatorej ni mogla želeti, na teh dolgih hodnikih, kjer so visele slike svetnikov, papeža, vladarja in drugih znamenitih oseb, kamor ni nikdar posijalo sonce zaradi nepripravnega načrta arhitektov, ki so to, nekoč krasno poslopje gradili pod pokroviteljstvom nekega škofa, ustanovitelja tega sirotišča, ki so mu radi blagozvočnosti nadeli ime orfanotrofij, v tem poslopju, kjer so vzgajali dijake v

globoki ljubezni do boga in njegovega namestnika na zemlji, vratar pač ni mogel biti drugačen, kakor je bil. Njegova neizživela narava je iskala življenje v cerkvi pri obhajilih in hotela pozabiti v mističnem objemu hostije samo sebe. In če je morda prišlo kratkotrajno pomirjenje v cerkvi, kjer na duše usodno deluje vonj kadila, pomešan v polmraku s turobnim sijajem voščenih sveč, je gotovo čez dan izginilo, ko se mu je prikazalo na zavodskih hodnikih življenje samo, v podobi mladih dečkov, ki so s tihimi koraki hiteli vsak k svojemu poslu.

Še preden je Papali vprašal dečka po vseh teh stvareh, je že razumel vratarjevo vedenje, ki ni izviralo iz ničesar drugega kakor iz strahu, da bi lepo ali celo nežno ravnanje z dečkom moglo vzbuditi v predstojnikih sumnjo o njegovih moralnih lastnostih, česar se je siromak bal bolj od zadnje sodbe. Čeprav se je Papaliju zazdelo vsako izpraševanje brez smisla, ker mu je bila tako rekoč na dlani vsa tragika vratarjevega samotarjenja, je vendar občutil v sebi neko izredno, provincialno radovednost in željo, da bi spregovoril čim tehtnejše in čimbolj tolažljivo temu dečku, ki ga je gledal z zvestimi, silno lepimi očmi, ki so v polmraku v spalnici delovale kot ogenj.

Papaliju so se zadnje dečkove besede zdele zelo razumne, zato je odločil, da se bo zavzel za tega fanta, čeprav je morda komaj sam vedel, kakšen pomen ima ta pojem zavzemanja. V prvem hipu je skoraj pozabil, v prvem navalu samaritanskih čustev, da bi ga vprašal po imenu, nato pa se je le obrnil k njemu, da poižve najosnovnejše podatke o dečkovi osebi.

— Kako ti je ime? — ga je torej vprašal.

— Zdenko Castelli. —

— A odkod si prav za prav? —

— Iz Beograda. —

— Od tam? Srbsko dete, italijansko ime? A kako to, da si v Zagrebu? — ga je izpraševal Papali kakor učitelj paglavca.

Sledila je precej dolga povest o dečkovem očetu, nekem časnikarju, ki pa svojemu sinu ni zapustil niti imena in ki so ga ubili zaradi nekega kmeškega pokreta, o dečkovi materi, ki je rodila dvojce otrok, in o Beogradu. Zdenko je vse to pripovedoval zelo živo, književnik bi rekel, dramatično. Spominjal se je nekih, sicer popolnoma nevažnih dogodkov iz svojega mladega življenja, ki so pa pričali o izrednem spominu in darovitosti. Pri pripovedovanju ni govoril na splošno, marveč o podrobnostih, ki so Papalija iznenadile. Spominjal se je, da je njegova sestra Vlasta imela nekoč lase povezane z rdečim trakom, in da je desetletna prijokala domov in rekla, da ji je učitelj zabranil nositi rdeč trak, da se v tem ne sme ravnati po svojem propalem očetu, ki po njegovem mnenju ne bi bil ustreljen, če ne bi bil tako boljševiski razpoložen. Nadalje je pripovedoval Zdenko o prvih dveh razredih gimnazije, ki jih je bil preživel pod varstvom zavoda sv. Marije, kjer so ga prvič učili verskih resnic, za katere Zdenko še ni bil vedel, ki so pa vendar napravile nanj čuden vtis, ki se ga ni mogel iznebiti. Čeprav doma ni nikdar nič slišal o zveličanju svoje duše, ker se je govorjenje o tem zdelo njegovemu očetu nepotrebno izgubljanje časa in je torej

prišel v zavod kot kakšen brezprizorni ruski otrok dvajsetega stoletja, je vendar bil preslab in prenežen, da bi se uprl omamljivemu vonju kadila in ubranemu zvoku orgel, ki so vsako nedeljo pri drugi maši prečastitega gospoda ravnatelja slovesno donele po samostansko tihi cerkvi, kjer so se dijaki opajali z mistično tragedijo, katere žrtev je bila nevidna in ki ni bila ničesar drugega kot sam bog, ki je ob neki priliki, po izjavah verodostojnih pisateljev antike, ustvaril človeka in mu ukazal, naj ga slavi in časti. Papali je iz tega kratkega pripovedovanja kmalu uvidel, da je Zdenko Castelli pravi otrok svoje dobe z značilnim nemirnim izrazom lica, na katerem se je lahko opazala borba, ki se je vršila v njegovi duši. Ker se je zdelo, da postaja Zdenko do Papalija zelo zaupljiv, Papali na drugi strani spet vse bolj tovariški, tako da je zapustil svoje vzvišeno šestošolsko stališče, ni bilo nič čudnega, da se je brez posebnih besed sklenilo med njima globoko prijateljstvo, kakršnega so zmožni le mladi ljudje, kadar se najdejo v sličnih položajih.

Medtem je zunaj nastala trda noč. Večerni hrup mesta je odmeval skozi okna, tako da nihče ni opazil, kako so se odprla vrata in je vstopil vratar z nakremženim, smešnim obrazom. Pristopil je nenadoma k njima in zarezgetal: — Hehe! To je krasno! Dva mlada prijatelja! —

Papali je opazil, kako je Zdenko zadrhtel po vsem telesu; vstal je in se približal vratarju, ki je s plebejsko upognjenim hrbtom in gonzagovskimi očmi, v katerih je gorela pritajena strast, opazoval zdaj njega, zdaj Zdenka.

— Kaj iščeta vidva tukaj? — je spregovoril vratar s kolikor mogoče ironičnim smehljajem, rožljaje s ključi. — Zakleniti moram spalnico. Gojencem je strogo zabranjeno sestajati se v spalnici, posebno pa samo dvema. —

— Drago mi je, da ste mi razodeli to prepoved, — je odvrnil Papali. — Meni doslej ni bila znana. —

— Hehe —, se je spet silil vratar, — znana je bila temu gospodu in njegova dolžnost je bila, da jo objavi tudi vam. Seveda, on je pregosposki in prelep in končno —

Tu ga je prekinil Papali, razdražen, da ga to človeče kliče na odgovornost.

— Poslušajte, gospod. Prosim vas, da izvršite svojo dolžnost. Zaklenite to spalnico, če se vam zdi to tako silno potrebno, midva pa greva ven. Priporočam vam tudi, da tega fanta pustite odslej popolnoma pri miru, sicer se bom pritožil gospodu ravnatelju, — je odsekal Papali in naglo stopil k vratom. Obenem je potegnil za sabo Zdenka, ki se prestrašen ni znal prestopiti.

Vratar se je sklonil kakor pod udarcem in začel mrmrati nekaj nerazločnega. Tedaj se je oglasil zvonec.

— Večerja, — je šepetaje rekel Zdenko.

Papali je zaloputnil za sabo vrata:

— In kaj pride za večerjo? —

— Kratek odmor. —

— In potem? —

— Večerna molitev. —

— To je zelo zanimivo, vsekakor zelo zanimivo, ne? — se je ustavil Papali na hodniku pred stopnicami, ki so vodile v pritličje, kamor so se zgrinjali dijaki na večerjo.

— Videl boš, — je rekel Zdenko malo mirnejše. — Toda kaj bo rekel vratar? Ti ga še ne poznaš. —

Papali se je obrnil k Zdenku. S pomirjajočo kretnjo roke mu je dal vedeti, naj se ne briga za vratarja, to »intelektualno in moralno ničlo«, položil mu je roke na ramena in končal:

— Saj je življenje lepo in midva sva mlada! —

Ko je vratar zaklepal vrata tretje spalnice za višješolce, ju je videl, kako sta počasi stopala po stopnicah. Njegovo mlado, toda starikavo lice je izražalo toliko bol, ki je bila skrita očem njegovih soljudi, da je bil obenem vreden usmiljenja in zaničevanja. S počasnimi, utrujenimi koraki se je zibal po stopnicah, s ključi v rokah. S pogledom, ki je žarel od želje za življenjem, je objemal strastno konturi dečkov, ki sta se pogreznila v poltemi starega, kamenitnega stopnišča, nad katerim je bil v zidu pritrjen lesen kip svetega klerika Alojzija, ki je bil prezrl življenje v svoji histerični zamaknjenosti v nebo. Vrtar ga je pogledal kakor pes, ki se čuti krivega pred gospodarjem.

OBEDNICA je bila velika obokana soba v pritličju, ki so jo razsvetljevale tri žarnice. Mize so stale sklenjene v dveh dolgih vrstah po vsej dolžini sobe. Bile so pogrnjene s prti, ne posebno čistimi, ki so s svojimi rumenimi pegami spominjali na bivša kosila. Bila je obednica soba, podobna zasilnemu planinskemu domu v naših gorah, ki bi si tudi ob deževnem vremenu težko pridobila naklonjenost svojih varovancev.

V ta prostor so začeli prihajati dijaki. Bili so otroci med desetim in osemnajstim letom, ki so jim bile glavne skrbi ob prihodu v obednico vidne na očeh, ki so se obračale na mize, kjer so že stali pripravljene krožniki.

Za dijaki je vstopil visok klerik, mlad človek naivnih oči in ne preglobokih potez, ki je z zvončkom dal znamenje za molitev. V dvorani je hipoma vse utihnilo.

Zaorili so mladi glasovi v naučeni, težki molitvi:

»Blagoslovi, gospod, nas in vse tvoje darove, ki jih bomo prejeli po tvoji dobroti, po Kristusu gospodu našem.«

Klerik je izgovoril: Amen, in dal z zvončkom znamenje, da se dijaki usedejo.

Papali je pa obstal očitvidno presenečen nad vzornim redom, s katerim se je začelo njegovo življenje v zavodu. Klerik je to opazil in pristopil k njemu z vprašujočimi očmi.

— Ali nimate prostora? —

— O, pač! —

— Torej sedite! —

Vsi dijaki so se ozrli po njem. Papali je pa med sto obrazi zastonj iskal Castellija. Kajti ta edini se ni obrnil, da bi videl njegovo za-

drego. Olajšan je z enim samim pogledom pregledal obraze, zaril roke v svoje lase, zraven pa postrani pogledoval tovariše, ki so planili na svojo jed brez posebne vljudnosti in z neznanskim tekom.

Vendar se Papali ni jedi niti dotaknil. Novi vtisi so tako silno delovali nanj, da je komaj slišal prepir, ob katerem je vsa soba prisluhnila. Tišina ga je zdramila.

— Ti bom že pokazal, — je vpil sedemnajstleten fant z zelo mozoljastim in izpraskanim licem pri drugi mizi ob oknu in pristavil nekaj precej prostaških priimkov, ki so bili namenjeni nekemu bledemu fantu, ki je sedel ob Castelliju.

— Kar poskusi, kar, no! Če se le premakneš, jo dobiš takšno nazaj. — Ni dogovoril.

V prihodnjem trenutku je mozoljasti fant pograbil kozarec za vodo in ga z vso močjo zalučil proti njemu. Toda nagajivec se je bliskovito umaknil.

V tistem hipu je nastala v obednici mrtvaška tišina. Zdenko Castelli je omahnil z glavo na mizo. Obraz mu je bil nenadoma poln krvi.

Klerik, ki je lovil sapo, ker ni mogel slediti naglici, s katero se je odigral dogodek, je pristopil k Zdenku. Že ga je več dijakov dvignilo in odneslo skozi vrata v bolniško sobo.

Nekateri so vpili:

— Po gospoda ravnatelja! —

Papali je vztrepetal:

— Po zdravnika! Na telefon! — je zaklical in več jih je vstalo, da izvrše to dolžnost. Zmeda v sobi je bila popolna. Pokorščina je odpovedala.

Klerik kaj takega ni pričakoval. Pod silnim dojmom nepričakovanega dogodka so se mu nabrale solze v obeh.

To je pa dijake presunilo. Vso pozornost so obrnili nanj in spet je bila v dvorani brezmejna tišina.

Tedaj je spregovoril klerik in rekel: — Matija, zakaj si to napravil? —

Mozoljasti fant, Vicejanuš Matija, se je globoko v sebi zavedel težkih posledic svoje nepremišljenosti. Videti je bilo, da mu je zelo nerodno. Morda je hotel javno reči, da mu je žal, da tega ni storil nalašč, ko se je klerik oglasil z istim vprašanjem, toda z ostrim, očitajočim naglasom: — Matija, zakaj si to napravil? —

Fantov obraz je postal nepričakovano surov in zakrknjen.

— Govoril bom z gospodom ravnateljem. Živine ne potrebujemo v tem zavodu. —

In klerik se je bled in razkačen obrnil od njega.

Pridrvelo je več fantov in vsi hkrati so zavpili:

— Zdravnik je že tu. Zdravnik je že tu! —

— Dobro, — je rekel klerik, — sedite! Zdravnik bo napravil brez vas. Mir! —

— Pst! — so mirili dijaki drug drugega.

Tedaj je vstopil sam gospod ravnatelj, razburjen in nemiren. Pogledal je po vsej sobi, slovesno sklenil roke na prsih in povesel

glavo. Tako se je zdel kot svetnik na oltarju. Gledal je svoje gojence dolgo in žalostno. Nato je rekel z najtišjim glasom:

— Fantje! Molite za svojega tovariša, molite, da ne umre! O, kaj sem moral doživeti!

Besede so zvenele in so tudi bile tako iskrene, da se je v sobi zaslišalo ihtenje. Papali je pa položil na oči robec, da bi jih zakril otroškimi pogledom.

KAKOR je bilo pričakovati, je častiti gospod ravnatelj takoj vprašal zdravnika, ali je ponesrečenčevo stanje takšno, da bi mu dali poslednja tolažila svete vere. Ko je zdravnik, znani specialist za kirurgijo, Rus v emigraciji, napol ironično odgovoril ravnatelju, da takšen otrok v takšnem stanju ne potrebuje takšnega tolažila, je ta odgovor gospodu ravnatelju skoraj vznemiril živce, toda premagal se je, ker je videl, da gojenec Zdenko Castelli počasi odpira oči, ki so zasijale v čudnem grozničnem ognju. Zdravnik in ravnatelj sta takoj prekinila svoj izredno vljudni pogovor in se oba hkrati približala k beli postelji, na kateri je ležal odet z navadno, precej oguljeno zavodsko odejo trinajstletni dijak z obvezano glavo. Njegov obraz je bil zaradi precejšnje izgube krvi zelo blede, toda vseeno in morda prav zaradi tega še pravilnejši in bolj ljubeč.

Videti je bilo, da je zdravnik zapustil svoje medicinsko in biološko stališče do dečka, ker ga je opazoval mnogo pozorneje kakor pa je poslušal gospoda ravnatelja, do katerega tudi sicer ni občutil posebnega spoštovanja. Njegova reverenda, posebno pa njegova glava s tonzuro, sta ga delala zelo nespretnega, posebno zato, ker je bil dolg in suh in od samega samopremagovanja in globoke vere zelo starega obraza. Nehote se je zdravnik spomnil pri pogledu na častitega gospoda na osemnajsto stoletje cerkvene dekoracije in se, da bi skrnil svoj smehljaj, nagnil nad dečka.

Zdenko je zašepetal: — Vode! —

Od nekod je prilezel zgrbančeni vratar in zelo vljudno povedal gospodu ravnatelju, da ga kliče nekdo po telefonu. Priklonil se je častitemu, ko je ta odšel skozi vrata, ozrl se za hip kot slučajno nazaj na Zdenkovo posteljo in oddrsal spet tako neslišno, kakor se je bil prikazal.

Zdravnik je ponudil Zdenku skodelico čaja, v katerega je prej vsul prašek za spanje. Fant je hlastno izpil vse, nato je zastokal, ko je spet položil glavo na blazino.

— Drago dete, — je spregovoril doktor z očitnim ruskim naglasom, — vse bo dobro. V nekaj dneh boš spet med svojimi tovariši. To je prav mala nenevarna rana. —

Zdenku se je poznal dvom v očeh.

— Ni tako hudo, ne, — je spet rekel zdravnik. — Ali hočeš morda, da ti vbrizgnem malo morfija, da boš lažje zaspal? —

— Morfij? Ne! Ne! Prej moram videti nekega fanta. Nocoj mora biti nekdo pri meni, — je prosil Zdenko.

Na gladki zdravnikov obraz je zdrknila solza.

— Prosim vas, gospod doktor, lepo vas prosim. Recite gospodu ravnatelju, da moram imeti pri sebi nekoga. Recite, da to zahteva moje zdravje! —

Rusu je ušel smehljaj. Hotel je še nekaj reči, ko se je prikazal gospod ravnatelj. Castelli je trepetaje čakal, kaj se bo zgodilo.

Gospod ravnatelj je bil malo zasopel, ker je bil telefon nameščen v njegovi pisarni v prvem nadstropju. Z namenom, da ga prehití v skrbi za bolnika, je začel zdravnik z besedami, po katerih bi prečastiti nikoli ne spoznal, da jih je izrekel le v nenaklonjenosti do katoliških internatov.

— Gospod ravnatelj, po svojem opazovanju vašega bolnika moram reči, da je njegovo stanje objektivno dobro, subjektivno pa slabo. Čuti se namreč osamljenega, vi to razumete, kar pa zelo neugodno vpliva na njegovo zdravje. Prepričan sem, da je nujno, da mu eden od dijakov druguje to noč, kdorkoli pač. Najbolje je, da si ga fant sam izbere. Prepričan sem, da boste, gospod ravnatelj, uredili to v korist njegovega zdravja. —

Prečastiti je zelo uslužno obljubil vse, zdravnik mu je dal še nekaj navodil za začasno zveličanje bolnikovo, napravil zelo izurjen poklon gospodu ravnatelju, pomigal z roko Zdenku v slovo in odšel neslišno s svojimi izredno dragimi čevlji.

Nani Papali je medtem nemiren pričakoval vsake vesti, ki jo je klerik prinesel o Zdenkovem zdravju. Ko je slišal, da je njegovo stanje sicer zelo resno, toda ne smrtno nevarno, se je pomiril, hkrati pa srdito pogledal mozoljastega Matijo Vicejanuša.

Večerna molitev je bila v kapeli in pri tej priliki je Nani prvič slišal govor gospoda ravnatelja. Ko je bilo brezsmiselno drdranje dolgih prošenj končano, je gospod ravnatelj stopil na oltarne stopnice in obrazne mišice so izražale ljubezniv smehljaj. Upri je svoje oči proti koru z orglami, sklenil po svoji navadi roke na prsih in nagoovoril svoje gojence. Nani Papali se je v poznejših letih spominjal tega govora in petja pred njim popolnoma točno, celo njegovih podrobnosti.

Začel je s pozdravom vsem dijakom in jim zaželel mnogo uspeha v novem šolskem letu, posebno je pa v začetku naglasil, naj vse spremlja božji blagoslov.

Nadaljeval je z opisovanjem dolžnosti, ki jih ima srednješolec, in izjavil, da si vsakdo lahko šteje samo v srečo, da more uživati pod streho slavnega nadškofovega zavoda sv. Marije sodobno krščansko vzgojo. V koliko so se dijaki zavedali te sreče, je komaj mogel vedeti prečastiti ali pa še on ne. Gotovo je bilo, da so bili gojenci daleč od tega, da razmišljajo o tem, če so srečni ali niso, kajti ko so prispeli v ta slavni zavod, so se zavedli, da je zašla za vedno zarja detinstva. Pred njimi je stala doba, ki najbolj vpliva na ves nadaljnji razvoj, doba, ki se je celo razvratneži spominjajo z največjo sentimentalnostjo in doba, ki se je kleriki in druga tragična bitja kesajo, se trkajo na prsa zaradi nje, hkrati pa žalujejo za njo, nevede ali pa komaj v slutnji, da so res izgubili nekaj velikega.

Gospod ravnatelj ni imel preglobokih misli o tem in tudi ni bil na jasnem, ali je sploh zmožen prevzeti odgovornost za vseh teh sto mladih življenj. Vedel je samo to, da je razbojniški prizor pri večerji zelo razburil njegove živce, kajti ko je načel to vprašanje pri večernem govoru v kapeli, se je začel tresti in iz oči se je izgubil zlagani sijaj ponižnosti ter se spremenil v sijaj jeze in togote.

Končno se je pa le spomnil svojega poslanstva in se pomiril. Mirno in dostojanstveno je rekel:

— Naj vas spremlja bog na vseh vaših potih s svojim blagoslovom. Naj vam da velike ljubezni in sočutja do svojih soljudi. Ne pozabite, po kaj ste prišli sem! Molite za svojega tovariša. Lahko noč! —

Sto mladih, za litanije in mašo izurjenih glasov je odgovorilo: — Hvala. —

Dijaki so začeli prazniti sprednje klopi, po vrsti in po letih. Najprej so odšli s sklenjenimi rokami in plašnimi očmi prvošolci, nato nagajivi drugošolci. Za njimi tretješolci s prvim znakom življenja pod očmi, potem po vrsti vsi ostali. Fantje iz najrazličnejših krajev, najrazličnejše oblečeni, najrazličnejšega vedenja, imovitosti in zunanjosti, vsi pa s sklenjenimi rokami, ki so zlasti pri najmanjših zelo spominjale na blede roke svetega Alojzija.

Ob istem času, ko so dijaki zavoda sv. Marije odhajali v svoje spalnice, da bi se umili in pripravili za nočni počitek, so po dolgih, ravnih zagrebških ulicah stale gospodične in čakale, da pride k njim gospod in vpraša:

— Koliko, gospodična? Veux tu l' amour? Veux tu l' argent? —

Nad temi ulicami pač ni bilo blelih rok Alojzijeve, temveč le svetle obločnice.

Ko so v spalnici ugasnili luč, je pristopil gospod ravnatelj k Nani, ki je premišljeval na vse načine, kako bi našel pot v bolniško sobo, ne da bi ga kdo videl. Prečastiti se je sklonil k njemu in rekel:

— Gospod zdravnik je izrazil željo, da nekdo druguje Castelliju. Naš bolnik je zaželel tvojo prisotnost. Ali boš vzdržal vso noč pri njem? —

Dobro je bilo to, da prečastiti v temi ni zapazil, kako je Papali vztrepetal od radosti.

— Takoj se lahko spet napraviš in pojdi k njemu, čim prej! Vrata boš že našel, ker je nad njimi napis. —

Tako je govoril gospod ravnatelj z deviško sklenjenimi rokami in opazoval svojega gojenca, ki je takoj vstal in metal nase obleko.

Nani Papali se je za trenutek ustavil pred vrati, pogledal po dveh dolgih vrstah postelj ob neprijazno slikanih stenah, ki so dihale iz sebe vso trohnobo tega vzgojnega zavoda, kar se je značilno prikazovalo tudi po slikah, ki so visele po stenah najbrž že od začetka te zgradbe, ko še celo prečastiti ni bil spočet, kaj šele Nani Papali, — pritisnil roko na srce in čutil močno utripanje. Nato je pogledal še gospoda ravnatelja, ker je občutil njegov pogled na sebi, in stopil na hodnik, ki ga je še razsvetljevala slaba luč.

Kakor da stopa v svetišče, je odprl vrata, nad katerimi je bil pritrjen napis: Bolnica.

Majhna predsoba in intimne pritikline, omare, vonj po zdravilih in vrata s strogim napisom: Vstop prepovedan.

Ko je odprl vrata, ga je objela čudovita, mirna, modra svetloba, ki je svetila na osem enakih postelj. Na eni je popolnoma mirno ležal Castelli.

Papali je obstal pri vhodu, da bi se razgledal.

Zelo tih glas ga je nagovoril:

— Nani, prosim te, zapri okna. Zagрни zavese! Vse mi razbija po glavi. Avtomobili, tramvaji. Ves hrup prihaja do sem.

Papali je izpolnil Zdenkovo željo, potem pa sedel k njemu tako, da je čutil toploto njegovega telesa. Očitno je rana fanta jako spremenila. Pred Nanijem je ležal bolnik, slabotno dete, ki je potrebovalo njegove pomoči.

Papali je razmišljal, kako bi začel pogovor, ko ga je Castelli prijel za roko in dejal:

— Vem, da si ti edini v tej hiši, ki bi se rad žrtvoval zame, ne da bi zahteval kaj za to; zato sem te poklical. Toda grdo je od mene, da ti ne dam miru, ko si komaj prišel v ta kurnik in ga še daleč ne poznaš.

Castellijev obraz je izražal veliko nezadovoljstvo s samim seboj. Papali je odgovarjal pomirjajoče:

— Dragi, zate bom vedno rad storil, kar boš želel. Verjemi mi, da ti bom pomagal. Ali te zelo boli? —

— Peče in skeli. Spati ne bom mogel. —

— Ostal bom pri tebi. —

— Tako si dober. Ali me boš obiskal o božičnih počitnicah? Vsi te bodo radi imeli. —

— Bom. Bom. —

— Res? —

— Seveda. —

— Tako je bolj prijetno, če so zavese spuščene, — je govoril počasi Zdenko in stiskal Nanijevo roko.

— Da, vsekakor, bolj je prijetno, — je ponavljal za njim Papali.

V sobi je bil mir podeželske podružnične cerkve, kamor velik del leta ne stopi človek. Razpoloženje za miren, odkrit razgovor pa je storila modra luč, ki je po vsej sobi razpostavila množico čudovitih obrisov, polsenc in skrivnosti.

To je bil eden redkih trenutkov, ko je tudi v zavod sv. Marije stopila sicer nezaželena, vendar kljub temu sladka poezija, zavila oba dijaka v svoj romantični plašč ter jima podarila izredno bogastvo besed, s katerimi sta se spoznala in združila.

Prečastiti je menda odšel v svoje sobe, kajti vso noč ga ni bilo videti. Stolpna ura v bližnji katedrali je oznanjala vsako četrto ure z zamolklim, težkim glasom, ki je preglasil pojenjavajoči dnevni hrup Trga grofa Josipa Jelačića. Bolniška soba je bila ena tistih sob, kjer so mladi ljudje brezupno reševali uganko življenja. (Se nadaljuje.)

ZA CANKARJEVO PODOBO

IVO BRNČIĆ

»Ivan Cankar... je objektivni historičen pojav, in naša naloga je, da vsebino tega pojava doženemo, brez ozira na to, kako se prilaga ocenjevanju individua ali časa.«

(Izidor Cankar, Zbrani spisi, zv. XIV., str. VII—VIII.)

ŠE ena uganka je ostala nerešena: kaj je hotel prav za prav dokazati urednik, ko je obsodil »Hlapca Jerneja«? Je hotel nemara trditi, da je povest »z idejnega stališča nedomišljena« zategadelj, ker je bil Cankar premalo dosleden marksist? Osumiti urednika takšne misli bi ne bilo samó čudno — absurdno bi bilo. In vendar je vrstni red izjav tak: urednik primerja idejno vsebino povesti z marksizmom ter ji potlej, ko se po njegovem izkaže, da je to »slabo razumljen ter docela pokvarjen marxizem«, napiše spričevalo, češ da je »kot sociološka kritika življenja nezadostna«. Znabiti pa meni urednik, da je »Hlapec Jernej« kratko in malo zavoljo svojega marksizma vreden obsodbe? Ali zakaj vruga bi bilo treba v tem primeru tako krčevito stikati za dokazi, da je to baje pokvarjen marksizem? — Odkod neki ta paradoks?

Vendar zadeva ni tako hudo brezupna. Kajti ključ za to skrivnost in sploh za celotni problem te operacije Ivana Cankarja je dal urednik sam, ko je v XI. zvezku na str. XI ob nekih Cankarjevih že navedenih besedah iz predavanja »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« zapisal: »Tu izpovedani nazor, izvirajoč iz osnovne napake marxizma (podčrtal I. B.), je bil izjava discipliniranega predavatelja stranke, a ni bil v skladu z vsem ostalim mišljenjem Ivana Cankarja...« Mnenje, da boleha dialektični materializem na neki »osnovni napaki«, je kakopak vprašanje prepričanja in ni samo po sebi še nič graje vrednega. Vsa stvar pa postane dokaj bolj kočljiva spričo nekaterih značilnih posebnosti urednikove metodologije, ki vnovič postavijo bralca pred mučna ugibanja o njegovih pravih nakanah. Če je namreč ob »Hlapcu Jerneju« in ob omenjenem predavanju v resnici šlo za do-gnanje, v kolikšni meri je Cankar v teh dveh »marxističnih« delih obvladal nazor, ki ga je izpovedoval — tedaj bi bilo treba nepristrastnemu raziskovalcu edinole primerjati Cankarjeve izjave s tezami marksizma in resnica bi se izpričala sama. Primerjati dve stvari glede njihove istovetnosti ali sorodnosti, to pomeni, postaviti ju drugo poleg druge brez vsakršnih naprejšnjih nagnjenj ali zoprnosti do ene ali druge strani, biti torej zgolj neprizadet opazovalec njihovih medsebojnih razmerij in ne hkrati njihov ocenjevalec. Primerjati pa Cankarjevo miselnost z ideologijo marksizma ter v isti sapi zoper ves objektivni namen in objektivne potrebe takega posla vrniti v primerjavo svoje osebno stališče, to je, obsodbo ene izmed udeleženih strani, in vrhu tega še pavšalno obsodbo, ki jo meni nič tebi nič navržeš z enim samim stavkom — to so vsekako zelo izvirne metode; jasno pa je tudi, da mora táko početje prav tako šepati v svojih rezultatih o

Ivanu Cankarju, kakor utegne vzbuditi v človeku neprijetno slutnjo, ali se za vsemi temi orakeljskimi nejasnostmi morebiti ne skriva neko hotenje, ki mu za objektivno resnico prav za prav sploh ni mar... A zadeva postane še hujša in otipljivejša, če človeka načne vprašanje, kakšna je tista »osnovna napaka«, ki jo urednik pripisuje »marxizmu«. Izidor Cankar je to razložil v istem (XI.) zvezku na str. X, kjer je zapisal, da je Ivan Cankar formuliral s to napako obremenjene trditve »v zmislu teze o gospodarskih zakonih, ki da izključno (podčrtal I. B.) vladajo naš gospodarski in hkrati duhovni svet...« Na tem mestu še ni treba podrobno razpravljati o tem, kako zelo — še več: kako popolnoma, kako bistveno napačna je ta urednikova rekonstrukcija marksizma. Za sedaj naj zadostuje ugotovitev tega dejstva. Značilnost pa, da urednik trdi (primer »Hlapca Jerneja«), da je to delo »nezadostno« zategadelj, ker bi naj bilo menda izraz »nedomišljenega« socializma, toda hoče v resnici čisto nekaj drugega ter vsega tega ne dela v interesu dejanskega stanja stvari, temveč v interesu stremljenja, diskreditirati za vsako ceno Cankarjev socializem; — da podtakne (primer predavanja »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura«) neki ideologiji trditev, ki ni morda le nerodna obnovitev njenih tez, marveč nasprotuje njenim najosnovnejšim nazorom in načelom, potlej pa to lastno iznajdbo proglasi za njeno »osnovno napako« — vse to pojasnjuje vzročno in razvojno vsa njegova zamotana popotovanja skozi čedalje neprehodnejšo goščo Cankarjeve idejne problematike, vso njegovo dvojno igro, vsa njegova zapletanja v protislovja — in tudi nujnost, da se je moral naposled zateči k nasilnim dejanjem.

A pred tem poglavjem je treba resnici na ljubo povedati, da urednik golega dejstva Cankarjeve socialistične usmerjenosti ne taji. Že v XI. zvezku ugotavlja, da ni Cankarjev sklep, sprejeti kandidaturu socialno-demokratske stranke, »nič presenetljivega« (str. VI), da »mu je volja do političnega dela organsko zrasla iz duše« (ibid.) in da »je njegova pot mogla voditi le v socialno demokracijo« (z dostavkom: »čeprav mu je dosledni marxizem v resnici bil tuj«; str. XIV). »Ivan Cankar ni samo član socialno-demokratske stranke izza l. 1907.«, piše urednik v XIII. zvezku, »on je od vsega početka socialistično usmerjen. Že... v 'Vinjetah', ki jih je značilno datiral z dnem 1. maja 1899, napoveduje socialni prevrat, ki mora priti: (citati)... V poznejših leposlovnih spisih je njegova proletarska miselnost nešteto krat izpričana, l. 1906. pa jo izpoveduje zopet naravnost, ne v pesniških prilikah... ter napoveduje 'poslednjo revolucijo'...« (str. VI.) Po podrobni analizi socialističnih idejnih sestavin v knjigi »Za križem« pravi urednik: »To je pravi socializem...; to ni zgolj občutljivost za socialno krivico, ki jo ima vsako pravno bitje, in tudi ne samo volja pomagati siromaku ter morda reformatorsko poseči v sedanje socialno stanje, marveč želja po popolnem, revolucionarnem prevratu, po katerem bi se tako grozotne krivice sploh ne mogle goditi več. On odklanja mila sredstva družabne obnove, priporočana od konservativnih socialnih reformatorjev...« (str. VII—VIII.)

Po vsem tem bi človek sodil, da je imel urednik najboljše namene

in mu je edino spodletel poskus, da bi dejstvo Cankarjevega socializma uravnotežil z dejstvom njegovega idealističnega življenjskega občutja (iz katerega izvaja njegovo katolištvo). Tudi urednikova poslednja izjava o Cankarjevem socializmu, da je bil namreč »socialist... do konca, pravoveren marxist nikoli, tudi tedaj ne, kadar je mislil, da je, a bil je član stranke« (XIX. zv., str. X) — izjava, ki bi naj bila očitno nekakšna končna formula za likvidacijo tega vprašanja, bi utegnila vzbuditi iluzijo o urednikovi volji do nepristranosti, če bi ne ostala v okviru celotne zgrešenosti njegovega ravnanja s socialistom Cankarjem zgolj verbalna, a ne dejanska rešitev. Zakaj kljub priznavanju tako in tako neutajljivega dejstva Cankarjeve socialistične usmerjenosti izpodbadajo čedalje hujše dvome v urednikovo objektivnost nekateri njegovi nasilni postopki, ki jim je težje najti opravičilo kakor pa razlago. Že v XI. zvezku je Izidor Cankar zapisal: »V pesnikovem delu se njegova strankarsko-politična opredeljenost ni nikjer (!) pojavila, razen (!) v povesti ‚Hlapec Jernej‘ ter v predavanju ‚Slovensko ljudstvo in slovenska kultura‘, kar je oboje nastalo v volivnem letu 1907., če ne prištejemo sem morda (!) še avtobiografske črtice ‚Kako sem postal socialist‘ iz l. 1913.« (str. VII.) Predvsem se ta izjava nič kaj ne strinja z zgoraj navedenimi urednikovimi izjavami — kakor je sploh zanimivo opazovati, kako redno in nujno se je Izidor Cankar razkrojil v dva med sabo pobijajoča se urednika, kadarkoli je trčil ob dejstva, katerih resničnost se je sama po sebi uveljavila tako dosledno, da ji celó doslednost njegovih stremeljenj ni bila kos. Drugič vzbuja pomisleke tista značilna pogojnost glede sončno jasne opredeljenosti črtice »Kako sem postal socialist«. Tretjič je nerazumljivo, kako more nekdo, ki je Zbrane spise sam uredil, nenadejavši izgubiti spomin ter na vsem lepem skrčiti Cankarjev »socialistični« opus na bore tri dela, dasi je sam obširno pisal o socializmu knjige »Za križem« in čeprav je šlo skozi njegove roke v tisk lepo število tekstov, ki so s Cankarjevo politično usmerjenostjo natanko toliko povezani kakor ti trije izbrani spisi, ki sta jim bila blagohotno priznana eksistenca in poreklo.⁵

V slepi zvestobi — ne: v nestrpni zaverovanosti v svojo fiksno idejo, da Cankar »nasiljuje sebe in marxistično doktrino, ko poskuša biti dogmatično korekten socialist« (XIII. zv., str. VIII; — dočim je na drugi strani njegovo ohlapno razmerje do katoliške dogmatike kajpada neprimerno manj spotikljivo) — ni zamudil Izidor Cankar prav nobene priložnosti, ni pustil neizkoriščene celó nobene stilistične možnosti, da ne bi diplomatsko agitiral za svoje zaničljivo vrednotenje Cankarjevega socializma. Kadar pa ni šlo drugače — kar se mora kajpak precejkrat zgoditi, če si je človek v laseh s stvarmi, kakršne so —, si je take priložnosti kratko in malo ustvaril sam. Ustvarjal

⁵ Na pr. (poleg že omenjenih del): Kristusova procesija; Dunajsko pismo; Lepa naša domovina; Strahovi; politični članki v »Rdečem praporu«; Trnovska procesija; Blage duše; Ulica umirajočih; Krivica; Legenda o Kristusovi suknji; Predmestje; Pisma Jeremijeve; odlomki iz Bele krizanteme; Očiščenje in pomlajenje; Slovenska kultura, vojna in delavstvo.

si jih je celó od zvezka do zvezka zmerom hlastneje in pogosteje, vedno brezobzirneje, s čedalje večjo samozavestjo, s čedalje bolj trdno preverjenostjo, da je to, kar počne, že nekaj samoumevnega. Razvojna linija te njegove rastoče avtosugestije kaže z osupljivo nazornostjo, kako pomeni izguba oblasti nad samim seboj izgubo oblasti nad stvarnimi dejstvi in narobe. »Do spomladi 1909 je Ivan Cankar še poskušal (!) izpovedovati načela historičnega materializma pri presojanju slovenskih kulturnih vprašanj,« izjavlja Izidor Cankar (XVI. zv., str. VIII). In vendar je Cankar še l. 1913. napisal črtico »Kako sem postal socialist«, v kateri je vsaj načel prenekatero »slovensko kulturno vprašanje«, in vendar je »Belo krizantemo«, ki vsaj ponekod nesporno razodeva historično-materialistično »presojanje« takih vprašanj, »končal... maja 1910« (kakor je ugotovil Izidor Cankar sam, XVI. zv., str. 337), in vendar nosi predavanje »Slovenska kultura, vojna in delavstvo« letnico 1918! A zavoljo teh in podobnih reči si urednik po vsem videzu ne dela preglavic; zakaj če je bil Cankarjev »marxizem« »slabo razumljen ter docela pokvarjen«, »nedomišljen, krivo razumljen, poln notranjih nasprotij«, »površno prevzet, nedoživljen«, je po urednikovem mnenju kajpak logično, možno in celó nujno, da se, »čeprav ostaja pesnik še nadalje socialist, po l. 1909. pri njem ne pojavlja več« (ibid., str. X) — pa naj pričajo dejstva in magari celó datumi karkoli.

Ne, tu ne gre več za čisto razumljive slabosti človeške nature. Tu gre za sistematično realizirano stremljenje, ki postavlja pred nas vprašanje o tisti zavesti odgovornosti, ki bi se morala pri zgodovinsko pomembnem delu, kakršna je ureditev Cankarjevih Zbranih spisov, izražati v obliki fanatične resnicoljubnosti, to se pravi: popolne, znanstvene pokornosti objektivnemu stanju stvari. Ali ta zavest je očitno sila relativna reč. Kajti kako bi se sicer moglo primeriti, da se sklicuje nanjo nihče drugi kakor sam urednik? Ko gre namreč za problem Cankarjeve vere v »drugo življenje« in v »vstajenje in poveličanje«, poudarja Izidor Cankar svečano: »Nespametno bi bilo misliti, da se Ivan Cankar tolikokrat zgolj lehkomišlno igra z odgovorom na ta zadnja vprašanja človekovega bitja, da zgolj lepo besediči, ko se bavi s temi najtežjimi nalogami človekove misli; to so dejansko rezultati njegovega osebnega čuvstvovanja in umovanja...« (XIV., zv., str. VII.) In vendar se ob stalni nerazpoloženosti, agresivnosti in resolutnosti, s katero odpravlja urednik vprašanje Cankarjevega socializma, nenehoma vsiljuje vtis, da uporablja dvojno merilo ter podcenjuje to plat pesnikovega »čuvstvovanja in umovanja« natanko v smislu navedene lastne izjave. Mar je nastal »Hlapec Jernej« iz nekakšne »površno prevzete« ideološke kaprice? Menda Ivan Cankar tudi ni »zgolj lepo besedičil«, ko je skoraj štiri leta po »verski regeneraciji« zapisal v črtici »Kako sem postal socialist«: »Preplezati... je treba (šolanemu' človeku) trudoma devetkrat devet plotov, ki mu jih stavijo stare, priučene in posvečene fraze, dokler mu trpkost življenja, stud do 'narodne' 'napredne' in 'krščanske' politike ter naposled znanstveno spoznanje ne pokažejo tistih ciljev, ki so vredni njegovega razuma in nje-

govega srca» (XIX. zv., str. 11). Kaj pa, če smo nemara spet priča tiste demagogije, ki je postala pri nas že nepogrešljiva zabela vseh razpravljanj in vseh sporov okoli naših mrtvih pesnikov in idejnih borcev? Toda — ali niso morda te besede le pretežke in nepravilne? — In vendar niso! Zakaj celotna zgradba urednikove sugerirane objektivnosti se hipoma sesuje v nič spričo brezprimernega dejanja, ki ga je izvršil v XVI. zvezku na str. XIII. Izidor Cankar piše dobesedno: »Ista v e s t (podčrtal I. B.), močnejša od vseh njegovih umskih namer, ga je tudi ovirala, da se ni mogel znajti v svojem kratkotrajnem političnem udejstvovanju.« Veljavnost te trditve naj bi izpričale tele Cankarjeve besede: »Da bi se izgubil, sam sebe zaglušil, sam nase pozabil, sem se nameraval utopiti v očitno delovanje za svojega bližnjega, torej v tisto življenje, kjer vlada beseda namesto misli, kjer pred truščem in vikom trepetaje bežita resnica in vest. Ali kmalu sem spoznal, da je tudi za laž, krivico in zavedno sebičnost treba moči in ne samo nepoštene volje. Slab lažnjivec je, kdor zardeva ob lastnih lažeh... Obupa naj, skrije se naj, kdor ne more vse do konca zatajiti svoje mladosti in spomina nanjo, kdor ne more pozabiti, da je videl nekoč visoko med zvezdami svoje hrepenenje in svoj cilj.« — Res, citat je zapeljiv — že zavoljo svoje ostrosti je moral vzbuditi uredniku skomine. Zlasti še takole iztrgan iz celotnega teksta bi utegnil kakega lahkovernega in slabo orientiranega bralca preveriti, da je meril Cankar z »očitnim delovanjem za svojega bližnjega« na tisto poglavje lastnega življenja, s katerim se urednik ne more in ne more sprijazniti. Ni napačno tudi to, da je Štefan Bratina iz »Volje in moči«, ki govori navedene besede, resnično nekakšen avtorjev dvojnik. Ali kljub temu je zadeva kar se da sumljiva. Predvsem je treba poudariti, da je bila Cankarjeva kandidatura na socialno-demokratski listi zgolj eden med izrazi njegove socialistične usmerjenosti in je zato — zlasti v primeri s težo zgornjega citata — psihološko ni mogoče bistveno drugače vrednotiti kakor njegove socialistične spise. In Ivan Cankar naj bi torej tako uničujoče obsodil svoje politično udejstvovanje, dasi pravi urednik sam, da je bilo le-to sicer kratka, a »življenjsko važna epizoda« (XI. zv., str. XIV) in »mu je volja do političnega dela organsko zrasla iz duše«? Kakšen smisel neki naj bi imele v tej siloviti domnevni samoobtožbi besede o »zatajeni mladosti«, če ugotavlja urednik sam, da je bil Cankar »od vsega početka socialistično usmerjen« ter navaja sam »Vinjete« z letnico 1899? Ali ne izdaja ta citat (ki ga je predvsem treba presojati v celotnem kompleksu novele, v kateri ni sicer niti enega političnega poudarka) že s svojo frazeologijo — laž, krivica, zavedna sebičnost —, da je cikal Cankar na čisto drugačno »očitno delovanje«, na tisto, ki ga je bičal od prve postaje svoje življenjske, umetniške in idejne borbe pa do zadnje? Toda za urednika ta možnost preprosto ne obstaja; njemu je stvar samoumevna na prvi pogled, on si upa vse tiste ubijajoče besede z mirno vestjo navaliti na grob politika Cankarja. Čudovito: še februarja 1910 piše Cankar Alojzu Kraigherju o svoji politični pripadnosti, ne da bi z enim samim migljajem izrazil kakršnokoli kritičnost glede svojega nekdanjega političnega dela (XI.

zv., str. XII); a od junija do novembra istega leta (gl. XVI. zv., str. 345) naj bi se naenkrat zavedel tako velikanske zmote, da bi bilo treba zanj javno opraviti takšno težko spoved in kesanje; kljub svoji izredni tenkovestnosti pa naj bi Cankar že l. 1913. vnovič zapadel isti zablodi, se šele tega leta »zadnjikrat javno prištel k (socialno-demokratski) stranki« (Izidor Cankar, XIII. zv., str. VI) ter tudi zagrešil črtico »Kako sem postal socialist; in potlej naj bi grešil vztrajno in zakrknjeno do konca svojih dni, vse do l. 1918., ko je kot očiten in nespokorjen grešnik poslednjič osleparil svojo »vest«, zmoget dovolj »nepoštene volje« za »laž, krivico in zavedno sebičnost«, »vse do konca zatajil svojo mladost« ter »slabo nalagal« Slovence s predavanjem »Slovenska kultura, vojna in delavstvo«.

Vprašanje, ali se je urednik subjektivno zavedal daljnosežnosti svojih postopkov, dejstev ne spreminja. Narobe: če se ni dodobra zavedal, so rezultati njegovega početja samó dokaz, kam lahko zapelje človeka apriorizem, ki pristransko vrednoti gradivo, dokaz, kako rase dovzetnost za skušnjave v geometrični postopici, kakor pada v obratnem sorazmerju ž njo hladna razumska kritičnost, dokler se slednjič hotenje ne spremeni v strast. Zakaj to, kar je storil urednik, objektivno ni več zgolj zavedno ali nezavedno pretiravanje, to tudi ni več golo zapletanje v protislovja, to so že prave pravcate potvorbe.

Po vsem tem ni čudno, da se je uredniku analiza Cankarjeve osebnosti in njegovega dela navsezadnje povsem po nepotrebnem izprevrгла v polemiko zoper historični materializem in da to ravnanje prav tako uhaja čez meje objektivnega razpravljanja o Ivanu Cankarju, kakor pušča odprta poglobljena vprašanja, ki bi jih moral urednik razrešiti. A najhujša smola je v dejstvu, da se urednikovi pojmi o dialektičnem materializmu katastrofalno malo ujemajo z resnično podobo te filozofije — kar je menda slabo, če se je človek že zaletel v takšno pustolovščino. Če pa Izidorju Cankarju zaupamo, da se je potrudil kaj izvedeti o marksizmu, preden je pod izposojenim (in ponarejenim) ščitom mrtvega Cankarja začel svojo križarsko vojno proti njemu — potem predmet svoje kritike namerno in zavedno potvarja, kar je kakovost še veliko slabše. Svoje neznanje (ali pa svojo docela svojevrstno metodo) je urednik dokazal nešteto krat; tu, kjer ne gre za kakšno obrambo dialektičnega materializma, naj zaradi jasnosti glede obravnavanih vprašanj zadostuje samó nekaj najbolj kričečih primerov. »Filozofska podlaga marxizma«, piše urednik v XIII. zvezku, str. IX, »je . . . prepričanje, da je zgodovina človeškega rodu resultanta vsakokratnih materialnih razmer v družbi; časovne ekonomske razmere ustvarjajo času njega filozofijo, religijo, moralo; duha ni, osebna vest je, če eksistira (oboje podčrtal I. B.), slednjič le usedlina gospodarskega stanja v družbi.« Če pa hoče človek količkaj pravično poročati o dialektičnem materializmu, mora brezpogojno poudariti, da po tem nazoru zgodovinsko dogajanje nikakor ni izključno le trpna »resultanta vsakokratnih materialnih razmer v družbi«. Med vsemi silami družbenega življenja od gospodarstva pa do najvišjih duhovnih panog obstoji po tej ideologiji neko obojestransko aktivno razmerje, to se pravi,

Živo in trajno medsebojno učinkovanje, v katerem se sleherni posledica pri priči in sproti uveljavi tudi kot činitelj; »filozofija, religija, morala« (in politika in še marsikaj, kar je urednik v svoji nerodni formulaciji pozabil omeniti) torej ne nastopajo »le« kot mrtva »usedlina« gospodarstva, temveč so hkrati tudi novi sovzroki, ki posegajo prav tako v nastajanje nadaljnjih posledic, kakor vplivajo v obratni smeri na gospodarsko, družbeno osnovo, iz katere so vzrasle. To ni potemtakem nekakšen statičen odnos med posameznimi sociološkimi kategorijami, še manj nekakšna »mekanika gospodarskih zakonov« in »gospodarskega življenja«, kakor se je v istem (XIII.) zvezku dvakrat zapovrstjo zaleto uredniku (str. X in XI), marveč nenehen proces, dinamika, skratka: dialektika. O tej bistveni tezi historičnega materializma bi se bil Izidor Cankar lahko poučil v slehernem priročniku, tako na pr. že v slovenski izdaji Engelsovega »Anti-Dühringa«, preden je šel razpravljati o tej temi na tako odgovornem mestu, kakor so Cankarjevi Zbrani spisi. Kje je nadalje iztaknil urednik razloge za svojo čudovito trditev, da po tej filozofiji »duha ni« in da je »osebna vest« po vsem videzu le nekak dvomljiv, menda po sili toleriran predsodek? Historični materializem ugotavlja edinole eksistenčno odvisnost duha od materije, od njene specifične organske organizacije. Duh torej eksistira, dasi ne eksistira sam po sebi, iz samega sebe.

Treba pa je priznati, da Izidor Cankar ni prvi človek na Slovenskem, čigar pojmi o materializmu sploh in še posebej o dialektičnem materializmu se odlikujejo s takšno vzgledno površnostjo. Treba je ugotoviti, da se pri nas takšno popačeno, nesolidno in tendenčno poročanje ponavlja s tako trdovratno stalnostjo, da je postalo skorajda že nekaj samoumevnega, ceneno bojno sredstvo in tradicionalna metoda, spričo katere se nikomur ne zdi vredno zardeti. Še več: to je že tako ukoreninjena šega, da ne pride živi duši na misel vprašanje, kako se takšno početje sklada — in ali se prav za prav sploh sklada — ne samó s tisto minimalno objektivnostjo, ki bi morala biti pogoj slehernega razpravljanja o idejnih rečeh (in ki jo vsaj teoretično sramežljivo priznavamo tudi pri nas), temveč tudi z neko »intelektualno moralo« in naposled morda tudi z moralo sploh (o kateri smo pri nas zmeraj tako glasnih besedi). Podoba je, da je urednika v njegovem ravnanju s Cankarjem poleg drugih željá vodilo tudi vsakršne hvale vredno stremljenje, poudariti pesnikovo moralno veljavo in visoki človeški pomen njegovega dela; ali vprašanje je, ali mora biti nasilna volja, utrditi takšno etično vrednost s tem, da nekoga tudi mimo stvarnih dejstev stlačimo v idejni okvir, ki se komu zdi najpopolnejši izraz moralnosti — ali mora biti vse to že ipso facto z moralnega stališča bolj upravičeno kakor pa znanstvena zvestoba objektivni resnici. Zakaj edinole če govori človek o Cankarjevem razmerju do marksizma, če zraven polemizira, pa ne z dialektičnim materializmom, ampak s predsodkom o njem (s predsodkom, od katerega je samó še korak do pojmov, ki dajejo izrazu materializem nekak trivialen epikurski smisel, zvok žaljivke iz vsakdanjega življenja) — edino v tem primeru si je mogoče pridobiti Cankarjevo zaveznitvo s trditvijo, da je »ogromna

večina njegovih del . . . , morda le nezavedno (!), polemika proti historičnemu materializmu« (XIII. zv., str. IX). Kakor bi gola izjava, da je Cankar »napisal brez primere več takih (del), ki se materialističnemu pojmovanju sveta upirajo« (ibid., str. VIII), gotovo ne mogla naleteti na ugovor in vzbuja po vseh izkušnjah z urednikom nezaupanje šele dostavek: »in ki je vsa njih idejna vrednost prav v tem upor«, tako izgube po urednikovem ponesrečenem izpitu iz sociologije vso veljavo mnoge trditve, ki bi naj povečale Cankarja s tem, da bi dokončno uničile sleherno pomembnost njegovega »marxizma«. Kajti kadar trdi Izidor Cankar: »Če oznanja historični materializem vsemoč (!) ekonomskih razmer, oznanja Ivan Cankar zmagoslavje duha; če pričakuje marxizem rešitve človeku iz srečno izbojevanih razrednih nasprotij, je pričakuje Ivan Cankar iz prebujene individualne vesti« (ibid., str. IX) — tedaj je jasno, da ne gre za pravi marksizem, temveč za »marxizem«, ki ne priznava ne duha ne individualne vesti in mu je edina razlaga vsega »vsemoč ekonomskih razmer« in edini smisel življenja razredni boj kot tak. Če napiše urednik: »Že tedaj, ko je Ivan Cankar prvokrat napovedal socialno revolucijo, je obenem priznal, da je njegov najgloblji interes drugod, v neekonomskem, duhovnem stanju družbe« (ibid.) — imamo spet opraviti z »marxizmom«, ki so mu duhovne vrednote španska vas in ki je zanj vsa sreča človeške prihodnosti izključno le v urejeni ekonomiji. Ko pravi urednik, da se Cankar »neštokrat bavi . . . z vprašanji, ki so izključno vprašanja ,duše in srca« (ibid., str. X), gre prav tako za »marxizem«, ki mu je »duša« menda zgolj smešna vraža in »srce« kvečemu pojem iz anatomije. Zakaj ta »marxizem« je edinole nekakšna sektaška ekonomska teorija in potemtakem je umljivo, da se »poetu nepretrgoma razodeva«, kar »more gospodarskemu sistematiku ostati skrito« (ibid.) in da more nad vprašanji osebne vesti, kakor so »stavljena« v Cankarjevi umetnosti, »marxistično dosleden filozof« (kakor si ga v svojem naivnem srcu predstavlja urednik), »le skomigniti z ramami« (ibid., str. XII). Če ima človek tako primitivne pojme o dialektičnem materializmu, je sevé mogoče bistroumno trditi, da je »tudi v knjigi ‚Za križem‘, ki je izmed vseh najbolj socialistična, . . . dovolj črtic o problemih življenja, ki se s teorijo historičnega materializma ne morejo niti razložiti niti rešiti« (ibid., str. X); potem so možna celó takale prostodušna vprašanja: »Kaj torej, ali naj se ta dejstva lečijo z novo ekonomijo?« (ibid.) — ter si je mogoče ob Cankarju tudi beliti glavo, češ: »Ali uravnavajo torej razen gospodarskih še kakšne druge sile naše mišljenje in delo?« (XVI. zv., str. X.)

Urednik ima prav: s takšnim »marxizmom« nima Ivan Cankar nič skupnega. »Miselne podlage« takega »marxizma« so mu bile res »po naravi in dejansko tuje«, njegov življenjski nazor je bil v resnici »preširok, da bi ga bilo mogoče vtekniti v formule« take »marxistične filozofije«; če je bila »materialistična filozofija socialne demokracije« kdajkoli takšen »marxizem«, potem ni dvoma, da ž njo »jedro njegovega oznanila, ki ga je prinašal Slovincem, nele ni skladno . . . , marveč . . . ji

je tudi nasprotno« (vse XIII. zv., str. VIII). A žal v tem primeru za te vrste »materialistično filozofijo« sploh ne gre in bi bilo Cankarju težko napisati slabše izpričevalo, kakor mu ga je urednik, ko ga je osumil, da se je silil s takšnim »marxizmom«. (Se nadaljuje.)

MLEKARICA JOHANA

JONTES GELČ

STAL je ob njej in jo opazoval.

»Kaj me gledaš? Rajši povej, kakšna sem. Saj vem, o čem razmišljaš.«

»Shujšala si in postarala si se tudi!« se je zasmejal.

Prebledela je, stopila k ogledalu in se gledala s strahom: nasproti se ji je kazal prepaden, postaran obraz. Premočna čeljust je kazala bleda dlesna, ki so spominjala na mrtvaško glavo. Z obupanostjo človeka, ki se v trenutku zave, da je sedaj vsega konec, je obstala s povešeno glavo in brezmočnimi, mrtvo visečimi rokami. Premagalo je je usmiljenje s samo seboj in zaihtela je.

Jagodić je vstal in napravil po sobi nekaj korakov. »Veš kaj, pri tebi je postalo silno dolgočasno. Mudi se mi še nocoj v mesto, zato bi rad kmalu odšel.«

Popadla jo je groza, da bo odšel in ga ne bo nikoli več k njej. Že je klečala pred njim na kolenih in mu jih objemala.

»Kaj ti je?«

»Ostani, ostani!« je prosila, topeča se v solzah. Zasmilila se mu je; prvič jo je videl tako skrušeno in majčkeno. Dasi ga je odbijala njena grdota, se je vendar premislil in jo skušal potolažiti. Obljubil je, da bo ostal nekaj ur.

Hvaležno mu je poljubljala roke. Pričela je znova jokati.

»Kaj mi je?« je skoraj togotno zakričala. »Beračica sem postala in ti me zapuščaš. In tega nočeš razumeti.«

»No, no, saj ni tako hudo, kakor si predstavljaš, kar potolaži se.«

Pozno v noči je odhajal gospod Jagodić. Ni hotel ostati več, naj ga je še tako prosila.

»Če že moraš res na vsak način v mesto, vzemi me s seboj, prosim te lepo, prosim. Nocoj ne morem biti sama, strašno mi je. Kakor da bo umrl to noč ves svet. Tako strahoten dolgčas je v meni, če pomislim, da bom ostala sama. Ne čaka me nič drugega kakor smrt. In umreti se tako bojim. Vse bom morala pustiti. Razumeš, da je to grozno. Slu-tim, da me zapuščaš, in s tabo gre vse, vse, kar je edino še vredno življenja. Jezus, Jezus... Imej me rad, in če me že nimaš rad, vsaj zapusti me nikar. Če boš moj, ti bom odpustila ta dolg in po moji smrti bo vse tvoje. Jezus, kaj me tako začudeno gledaš.«

»Oprosti, res se mi mudi, najkasneje do četrte ure moram biti v mestu.«

»Jezus, ti me ne maraš več. Bežiš od mene. Nikoli več te ne bo nazaj. O, Kristus, jaz bom umrla. Ali veš, kar se godi z mano, je strašno in bojim se zase. Čutim, da se bo z menoj zgodilo nekaj groznega. Strah me je, če sem sama v zaprtem prostoru. Jezus, in to je — grozno!«

»Histerična je v resnici!« Zona ga je oblivala ob mislih, da bi moral še spati s to žensko v zaprtem prostoru.

»Dragica, potrpi, zdajle moram res v mesto, toda jutri me počakaj, pridem zvečer, kakor danes.«

»Ne, ne, jaz te ne spustim od sebe; če pojdeš, se ne vrneš več! Nocoj ne prenesem strahu, da bi ostala sama v sobi. Peklensko težko mi je v glavi.«

»Pa pojdi z menoj, toda prosim te, ne obiraj se predolgo, obleci se brž, čakal te bom pred hišo, ker moram napolniti še motor in ga še nekaj popraviti. Ampak prosim te, nikar se preveč ne zamudi z oblačenjem.«

»Res me vzameš s seboj, res? Da bi vedel, kako sem ti neskončno hvaležna!« Pograbila je njegovo roko in jo poljubljala kakor iz uma. Solze so mu jo močile.

Hitela se je obuvati. Od nestrpnosti se ji je vse vezalo in trgalo. Ker se ji je utrgala vrstica, ni mogla čevlja hitro zavezati in od nestrpnosti je hlipala. Kakor zblaznela je nenadoma napol obuta, z drugim čevljem v roki stekla k oknu, zakaj pred hišo je zadržal motor. Že se je s peklenkim ropotom pognal po cesti. »Jezus«, je dahnila.

Ko je odprla trudne, težke trepalnice in se pobirala s tal, je bilo prvo, česar se je spomnila — ušel je. Obstala je z zagrizenimi usti in strmela: zdaj si je bila v svesti, da ne bo prišel nikoli več. V minuti jo je obšel znani, stari strahotni dolgčas, ki ga je spoznala v zadnjem času. Doslej ji je bilo to občutje nekaj docela nepoznanega. Razumela je samo to: človek mora delati in zato prejemati; živeti tako, da kolikor mogoče izpuli življenju. To je bilo zanjo življenje.

V čelo ji je butalo ropotanje odhajajočega motorja...

Zajela jo je zopet vsa groza spoznanja: vse tisto, za kar se je borila z zobmi, za kar je dala ves svoj življenjski mozeg, vso energijo — vse je izgubila. Njenega ne bo ničesar več, Jagodic jo bo ogoljufal. Stegnila je roke, da bi stekla za njim po ravnini, da bi se je usmilil, ko bi jo videl tako revno, na kolenih in s povzdignjenimi rokami prosečo ga milosti; naj se je usmili, ker bi jo s tem odrešil, obvaroval nesreče in pogina. Preplašeno, z odprtimi ustmi je strmela: saj je v sobi in ni na trati pred hišo. Prijela se je za čelo. Imela je stari občutek, da se ji čelni prostor polni z nedoločeno gosto stvarjo. Prisluhnila je. Zazdelo se ji je, da še dalje čuje enakomeren takt motorja, ki se vedno bolj oddaljuje. Kakor da ji je pravkar težko kolo motorja povozilo srce. Čutila je, kakor da ima v prsni votlini pregaženo srce. Zaskelala je bolečina, ostra bolečina. V nekakšni togoti, podobni boleti, so se ji krčili krempljem podobni prsti, ki jih je lomil krč. Škrkala je v strastni želji, da bi ga dobila v roke: kakor stekla mačka bi se pognala vanj, za-

sesala bi se v njegovo meso. In če bi imel menico skrito pod kožo, bi mu jo izgrebla. S krčastimi prsti in z razkrečnimi usti je hlatala po praznem zraku in onemoglo tulila v strop.

Martina je radovedno odprla vrata in se hitro prestrašeno umaknila.

KO je prinesla gospodinja Johana koscem na njivo jerbas, je iz njega razložila ovsenega močnika in vode iz studenca. Martina je gledala preplašeno, kaj poreko ljudje? Kdo bo še hotel delati pri Urbičevih? Ko so posedli okoli sklede, ni ušlo Martini, kako so se spogledali, in so počasi zajeli.

Žito je dozorevalo, na vasi so bila polja polna čepečih žanjic.

Pri Urbičevih se je zrnje prezrelo vsipalo na tla, kajti nihče ni prišel več v tabrh, in delo je zastajalo po poljih.

Kot obsedena je furjala po posestvu in kričala na Martino, da jim ne gre delo od rok. Ustavila se je tu in tam in pomagala, toda že spet pustila delo in hitela, da postori, kar ji je pravkar šinilo skozi možgane. Vse dni je bežala po vasi od hiše do hiše in iskala osebenjakov za delo. Toda z izgovori, da ne morejo pustiti svojega dela, so se ji odtegovali in se ji skrivali.

SREDI noči je vstala. Hitela se je oblačiti, da bi odhitela v mesto. Poiskala ga bo. Povprašala bo, kaj prav za prav misli z njo; zakaj ga ni več k njej. Ali se je izogiba zato, ker ne namerava plačati? Naj samo pove, če je res tako, kakor slutiti. Da se ne bo kot grešna duša v vicah ubijala v tej muki. V oči naj ji pove, da jo namerava ogoljufati. Ko se je zavedela, da ima na rokah že tudi obešen cekar, je sklenila obraz v roke in zajokala: Tako nesrečno, čisto izgubljeno, neozdravljivo, obupno bolno se je počutila.

Iskala ga je v pisarni. Ker je niso pustili v njegovo sobo, je odhajala stogotena, tako da se ji je meglilo pred očmi.

Sredi popoldneva se je zavedla: kje hodi? Kaj je z njo, da ne ve, kje je? Končno je spoznala, da ta cesta, ki je hodila po njej, ne pelje na Ig, ampak na Posavje. V zavesti, da ni nekaj v možganih v poslednjem času popolnoma v redu, se je sama sebi zasmilila, da je bridko zajokala. Njena glava se ji je dozdevala zadnje čase strahotno čudna, sumljiva. Imela je občutek, da ji bo tema nekoč zalila čelni prostor in se ne bo umaknila več iz lobanje. Ne bo se spomnila ničesar več. Neko minuto se ne bo zavedla več sebe... Najbolj se je bala noči. Varnejšo se je počutila, če je bil z njo še kdorkoli; samo, da je bil živ in zdrav človek. Tedaj se tudi ni tako zelo bala, če se je v njenih možganih začelo. Kadar pa je bila sama, se je je lotevalo bolešno stanje, tisto strahotno, počasno premikanje megle v čelu.

Sredi noči je gospa Johana vstala, ker ni mogla dočakati jutra. Z leščerbo je odšla v kolarnico. Posekala je starim metlam palice. Zbila je skupaj berglje in jim s cunjami ovila ročaje. Zrezala je staro raztrgano rjuho in si s cunjami ovila noge. S cekarjem in z bergljami pod pazduho je pohitela za vasjo, da bi po stranskih potih odlezla proti mestu. Bila še ni pri zeljniku, ko ji je v srce padla čudna bojazen.

Naenkrat se ji je zazdelo nemogoče, da bi takšna, preoblečena v bolno beračico šla v mesto prosit. »Jezus, Jezus, kaj sem znorela? Jezus, in če bi me spoznal on? Potem bi bilo enkrat za vselej konec vsega.« — Tega, da bi on vedel, da se je preoblekla v beračico, bi ne prenesla. Od groze bi jo zadela kap. Počasi, s tegobo v sebi, ker se je ta edini možni načrt rešitve, s katerim bi se rešila pogube, razdril, je odlezla nazaj proti domu.

Ves teden, vse dni si je v nočeh mučila možgane. Sredi noči je vstajala in si začela obvezovati noge, natikati nase raztrgane cunje, ki jih je nalašč še bolj raztrgala, tako, da so kar visele od nje. Ko je bila že zunaj hiše in se je ob hiši plazila, da bi je slučajno kdo ne videl, se je zopet vrnila.

Neko noč, neko uro pa se je potem, ko je nekolikokrat odklenila duri in že stala na pragu, pa se spet umaknila v sobo, končno odločila.

Nočne rose so ležale še po zemlji. Po dolgi Ižanski cesti je brzela z bergljami pod pazduho, z belo povitimi nogami ženska lazarske zunanosti. Zdaj, ko se je odločila, je hitela in prav nič ni marala premišljati: hotela je poskusiti srečo.

Proti jutru je po cesti, ki je vodila skozi mesto lezla beračica in se ustavila pred stolnico.

Kakor da je obsojena na nekaj strahotno samotnega, kar ne bo nikoli več izbrisano iz njenega življenja, se ji je zdelo, ko je obstala pred cerkvijo. Srce ji je močno bilo, ko je stezala roko. Ker je imela močno sklonjeno glavo, je le izpod čela skušala spoznati, kdo ji daje milodare. Od resničnega trepetu, ker jo je bilo strah te igre, se ji je roka v resnici tresla, kakor da se ji majeta svet pod nogami in mogočni cerkveni zid. V glavi je čutila premikajočo se meglo. Toda občutje groze se je ublažilo brž po prvih najhujših trenutkih. Prej ji je bilo tako strahotno, da se ni upala zapustiti mesta, ker se je bala, da ne bi padla v omotico. Ko pa je nekaj časa že stala, je hotela na vsak način vztrajati.

V krilu je začutila težo denarja. Tedaj se je ojunčila, da je sklenila podjetje resno nadaljevati in sicer enkrat na tem, enkrat na drugem koncu mesta. Sleherni dan pojde z doma, toliko časa, da...

Ves tisti dan se je potikala po mestu čudna beračica.

Večerilo se je že, ko se je nekaj zgodilo. Pred beračico se je pojavil stražnik in zahteval, da gre z njim. Beračica pa se je sesedla na tla in nihče je ni mogel dvigniti pokoncu. Čimbolj so jo vlekli, da bi vstala, tem bolj je stegovala trde noge. Končno so jo naložili na voz za premog, da bi jo voznik zapeljal na stražnico. Beračica je brcala, mahala in na vsak način hotela skočiti z voza. Ker pa je bil voz previsok, se ni mogla brž skobacati doli. Kričaje, bračaje se je vrgla z voza in bila z glavo ob tlak, da ji je tekla s čela in iz nosa kri. Tedaj so jo že prijeli za noge in roke in jo vlačili, da bi jo spravili na voz.

Ko so jo na policiji zasliševali, se je izpovedala. Rada bi si pridobila denarja, da bi rešila posestvo, ker je podpisala menico, ki jo bo gotovo morala sama plačati.

Z bergljami in ovoji v cekarju je kot spokornica s povešeno glavo lezla proti Igu.

Nekdo v vasi je moral zvedeti za Johanino skrivnost, kajti še tisti dan se je razneslo po vasi. Šepetali so o Johani, da so že davno sumili, da ni čisto pri sebi. Že smrt drugega moža je dala misliti, in po vasi se je marsikaj šepetalo o njej. Naenkrat se jim je zdela pošastna in sumljiva, zmožna česarkoli. Ugibali so, da se z njo gode čudne stvari. Če so jo srečavali na samoti, so se ji na daleč umikali.

Ugibali so o nekih njenih špekulacijah glede nenadne smrti drugega moža. Oporekali so tistim, ki so trdili, da je živčno bolna. Prepričani so bili, da je vse to le gola, dobra komedija, ki naj bi bila rešitev, izhod iz zavoženih spekulacij. Šepetali so o njej s strahom, kakor da bi nosila s seboj čudno grozo. Svarili so Martino, naj se pazi in naj se ponoči zaklepa.

MARTINA je obstala prestrašena. Sredi izbe je na tleh ležala gospa Johana.

Prišli so sosedje, toda le od daleč so gledali bolnico. Kurja polt jim je oblivala kožo. Nekaj pošastnega se jim je zdelo na tleh ležeče iztegnjeno telo. Z umirjajočim glasom je hotela Johana nekaj dopovedati in se skušala dvigniti. Glava ji je vselej trdo udarila ob tla.

»Ali ste ljudje ali živali? Zijajo, a ne pomagajo!« se je zjezil župnik, ki so ga bili poklicali. Šele tedaj so se zganili, vzdignili jo in položili bolnico v kamri na posteljo.

Kakor da je bolnica nekako čudo, so stremeli, ko so jo nesli; nato pa, kakor bi se je bili zbal, so potuhnjeno izginili drug za drugim.

Bolnica je ostala sama: Martina se je splazila na svisli in se zakopala v seno. Lasje so se ji ježili ob misli, da bi morala spat z Johano skupaj v tesnem, s štirimi stenami zagrajenem prostoru.

Ko je po bolezni vstala in je lazila okoli hiše opletajoča, z rokami se oprijemajoča zidu, shujšana, z nekako povečano čeljustjo, da so rezala bela dlesna, je s povečanimi, nekako preplašenimi očmi gledala nekam nedoločno v daljavo, kakor bi gledala kak privid. Če so jo sosedje srečali, so zbežali. Nekaj čudnega, strahotnega je bilo na njej, in zlasti v njeni omahujoči hoji, v tistem oprijemanju zidov, da jih je bilo groza.

Gospa Johana je v hlevu pospravljala. Med staro šaro je na steni našla polomljene vile, ki so bile brez ročaja in so visele na ogromnem žebelju. Kakor da bi jo bile spominjale nečesa, je strmela v ta žebelj. Cele minute je bila zdaj z očmi v njem!

Misel ji je postajala nekako posebno ljuba, razkošna. Nikjer na gruntu ni že nekaj časa tako rada posedala, kakor v temnem kotu hleva. Z razširjenimi nosnicami je vsrkavala duh po kravjem gnoju in poslušala, kako je živina hrustala seno, kobalila se in se otepala brencljev. Če pa jo je slučajno Martina zalotila v hlevu in je bila začudena, kako da jo tolikokrat najde tukaj, se je Johana pridno motovilila, kakor da je pravkar imela opravka z živino.

V hlevu je govedo mukalo, ker je bilo slabo postreženo zadnje dni,

zakaj nikjer ni bilo Martine tako zelo groza omahujoče, zidov se oprije-majoče Johane kakor prav v temnem hlevu.

Martina je čepela in molzla kravo. Prevrnila je posodo, da se ji je mleko razlilo po krilu in kravjih bedrih. Z ogromnimi očmi, ki so ji od groze lezle iz očesnih votlin, se je zastrmela v prikazen, ki je stala v kotu. Martina se ni premaknila. Stala je in čakala, da se zgodi. Iz Johaninih skrivenčenih ust in bledih dlesen je zaslutila smrt. Samo roke je dvignila, da bi z njimi zakrila oči in zbežala je iz hleva.

Johana, ki je spoznala, kakšno smrtno grozo vzbuja, je spustila glavo v dlani in zajokala.

Nenadoma se je ozrla v kot, zacepetala in tudi sama zbežala iz hleva: zazdelo se ji je, da je videla v kotu hleva črno senco, ki je kakor človek visela ob steni. Zazdelo se ji je, da je to ona sama.

Mukale so krave, ker jih je tiščalo nepomolzeno mleko, zakaj Martina je zbežala zdoma in se skrila v vasi.

V svinjaku so krulili prašiči, ker ni prišel nihče, da bi jim nastlal in bi jim v sajasto črnem loncu prinesel kuhanega krompirja in korenja. Tudi gospodinje Johane naenkrat ni bilo, kakor da se je vdrla v zemljo. Nihče je ni bil videl že nekaj dni, niti na gruntu, niti v vasi.

Tiste dni je dozorelo žito, polno težkega zrnja se je zibalo v vetru. Sklanjalo se je, kakor da si šepče o skrivnosti, ki jo je gledalo neko nočno uro, in ki je ostala že vse dni skrita med klasjem.

Človek je v noči hodil skozi žito. Vrgel se je ihteč na tla, objemal je in poljubljal zemljo. Človek, ki se je zvijal v bolečinah, je končno obležal nepremično z glavo, zarito v zemljo, z razkrečenimi udi. Šele žene, ki so prišle žet, so odkrile skrivnost, ki je ležala med pohojenim klasjem, zagrnjena med valovi poležanega žita.

Po dolgi samotni Ižanski cesti je monotono drdral siv, zaprt voz. Zdaj in zdaj se je na visokem sedežu spredaj zbudil zaspan voznik, zapokal z bičem in zakričal: hi! In voz je zadrdral po nasutem gramozu in se že premikal počasi. Ropotal je enakomerno, kakor da se vozniku in konju prav tako kakor človeku, ki je ležal notri, ne mudi nikamor.

HONORÉ DAUMIER

D. STRAŠEK

Reakcija in pesnik. V septembru 1792 so prodirale v Francijo čete fevdalnih držav, ki so hotele zatreti mlado francosko republiko. Plemiški emigranti v Koblenzu so se zvezali s tujimi napadalci, da bi znova pognali pod svoj fevdalni jarem francosko ljudstvo, ki se je v meščanski revoluciji osvobodilo vseh srednjeveških vezi. General Dumouriez, ki je pozneje postal pravi izdajalec svoje domovine, se je umikal pred avstrijskimi in pruskimi četami. General Kellermann pa je pri Valmyju s klicem: »Naj živi narod!« tako navdušil francoske revolucionarne čete, da so se vrgle na sovražnika, ga zaustavile in prisilile,

da se je začel umikati. S to bitko pri Valmyju je general Kellermann preprečil, da bi se Bourboni s tujo pomočjo vrnili na francoski prestol.

Ko pa so se po Napoleonovem porazu v l. 1814 Bourboni s pomočjo tujih bajonetov spet vrnili v Francijo, je bil general Kellermann med prvimi, ki je stopil v njihovo službo. Nad zvestimi Napoleonovimi pristaši pa so se vsi, ki jih je bila meščanska revolucija pregnala in ki so se sedaj zopet naselili v Franciji, grozovito maščevali. Posebno je divjala duhovščina v južni Franciji, kjer je mučila in pobijala bonapartiste in republikance ter ropala in požigala njihovo lastnino. Hotela je uvesti zopet ves »stari režim«, ki bi ji dal vse nekdanje ugodnosti, da bi lahko uživala brez dela. Toda celo tolsti Ludvik XVIII. se ni mogel več opirati na cerkev in plemiče, temveč je moral l. 1816 sklicati parlament, v katerem so imeli precejšnjo besedo meščani. Novi volilni zakon je razširil volilno pravico, tako da je bil glas bogatega meščanstva še močnejši. Število volilcev je zraslo od 18.000 na 80.000. Tiskovna in osebna svoboda je postala večja. Cenzura ni bila več tako stroga. Parlament je izglasoval ministrsko odgovornost.

Ta liberalna politika je prinesla pri novih volitvah v parlament večino liberalom, kakor se je začela po španskem vzorcu imenovati meščanska stranka. Vlada se je prestrašila. Poskušala je popraviti svoje napake. Umor kneza berryjskega l. 1820 jo je potisnil popolnoma na staro pot. Cenzura se je poostrila. Policija je lahko prijemala ljudi brez vsake zakonite podlage in jih zapirala. Volilni zakon so predelali tako, da so dobili vso oblast fevdalni veleposestniki. Liberali so izgubljali poslanca za poslancem. Nazadnjaški politiki doma je ustrezala intervencionistična zunanja politika. L. 1823 je sklenila vlada, da se bo vmešala z oboroženo silo v španske spore na korist Bourbonov. Liberalni poslanci v parlamentu so se temu uprli. Znamenita sta govora junaških poslancev Bignona in Manuela. Bignon je dejal: »Pravi vzrok vojni je, da bi se zadal smrtni udarec parlamentarni vladavini v Španiji. Ta smrtni udarec naj bi učinkoval na vso celino. Javni govorniški oder je treba prevrniti v Madridu, kakor se je to zgodilo v Neaplju, da bi se s tem pripravili pogoji za prevrnitev govorniškega odra tudi v Franciji... Na španskih tleh naj se kot na omejenem bojišču odloči pravda ustavne Evrope in na tem polotoku naj se izkoplje grob vsem ustavnim svoboščinam vseh narodov.« Manuel se zaradi njegovega govora izgnal iz parlamenta orožniki. Manuel je govoril: »Revolucionarni duh naj bi nam bil nevaren? Ali je protirevolucionarni duh mar manj nevaren? Revolucije sicer lahko rode izrodke pri svojem napredovanju, toda če napreduješ, lahko vsaj kam prideš. Protirevolucija pa samo ruši, kar je revolucija ustvarila, in pripravlja s tem čisto nove revolucije... Rešiti hočete Ferdinandovo življenje, pa pozabljate, da so Stuarti padli, ker so prosili Francijo za pomoč, in da je Ludvik XVI. izgubil glavo, ker so se tujci vmešavali v francoske zadeve. Vzrok je bil ta, da je revolucionarna Francija od tistega trenutka, ko so tujci preplavili francosko ozemlje, čutila, da so za njeno obrambo potrebne nove sile, nova energija...« Manuel ni mogel dokončati svojega govora, reakcija pa je uspešno dokončala svojo intervencijo v Španiji. Mračnjaki so ošabno dvignili glave.

Ludviku XVIII. je l. 1824 sledil Karl X. Pod njim je postala vsa Francija pobožna. Uradniki so zaradi kariere hodili v cerkev; škof je postal prosvetni minister; nastajali so novi redovi; jezuiti so gospodarili po šolah. Za prestopke proti cerkvi je bila določena smrtna kazen. Karl X. je uvedel spet stare plemiške naslove. Emigranti so dobili milijardo frankov kot odškodnino za škodo, ki jim jo je napravila revolucija. Celo strahopetni znanstveniki francoske akademije, ki o politiki niso imeli pojma, so prosili za odpravo reakcionarnih zakonov. Nekaterim akademikom so zato prepovedali predavati. Ogorčenje je naraščalo. Pri volitvah je vlada propadla. Liberali so zmagali. Nova vlada je dala narodu več svobode, cerkvi pa je odvzela nekaj posebnih pravic, ki jih je doslej uživala. Karl X. s tem ni bil zadovoljen in je mislil na državni udar.

V tem ozračju je pesnil svoje pesmi Jean-Baptiste Daumier. Bil je steklar v Marseillu. Marseillska akademija je pohvalila neke njegove pesnitve. Ta pohvala ga je tako zmešala, da je začel sanjati o veliki slavi, ki ga še čaka. L. 1814 je odšel v Pariz, kjer je pisal dolge speve in drame na čast evropskim vladarjem in raznim markijem in grofom, da bi si pridobil njihovo naklonjenost. Ves trud je bil zaman. Slave ni bilo, pač pa ga je obiskala beda in trla trda borba za kruh.

26. februarja 1808 se je steklarju Daumieru rodil v Marseillu sin Honoré. V Parizu se je Honoré potepal po ulicah in risal ljudi, ki jih je srečaval. Obiskoval je Louvre, občudoval umetnine, ki so tam zbrane, in prerisaval grške kipe. Prav kakor oče je tudi sin sanjal o slavi. Toda te sanje mu je oče, ki se je že bil »izmodril«, hotel izbiti iz glave. Dal ga je v službo k sodnemu izterjevalcu, da bi ga tako postavil na resnična tla resničnega življenja. V tej službi je Honoré spoznal tiste znamenite pravnike, ki jih je pozneje ovekovečil v svojih delih. Ni pa mu bilo všeč, da bi večno prenašal sodne akte po pisarnah. Zato mu je oče preskrbel službo pri nekem znanem knjigarnarju. Tudi tu ni dolgo vztrajal. Vedno ga je vleklo k ljubljeni umetnosti.

Jean-Baptiste ni mogel premagati sinove trme. V stiski je povprašal za svet Alexandra Lenoira, kateremu je pokazal sinove risbe. Lenoir je bil pripravljen sprejeti Honoréja v svojo šolo. Honoréju se je torej izpolnila vroča želja. Pa tudi s to šolo kmalu ni bil več zadovoljen. Dolgočasno mu je bilo prerisavati posamezne anatomske malenkosti, ko pa je zunaj na pariških ulicah vrelo pisano življenje. Poredko je zahajal v šolo, mnogo več pa je postajal po križiščih in opazoval ljudi v vseh mogočih barvah in kretnjah. Vse to si je vtisnil v spomin in prenašal doma na papir.

Starši so že obupali tudi nad tem zadnjim poskusom, da bi Honoréja priklenili h kakemu stalnemu delu. Vedno bolj trda jim je predla za kruh. Honoré je moral dobiti kak zaslužek, da bi vsaj malo razbremenil starše, če jim že pomagati ni mogel. Znanec Ramelet ga je naučil litografirati. Litografija je bila takrat še precej nova iznajdba in zato moda. Stari Goya jo je kmalu obvladal in z njo zaključil svoje slikarsko delo. Mladi Daumier pa je z njo svoje slikarsko delo pričel in postal največji mojster v litografiji.

Skromni so bili prvi Daumierovi litografski poskusi: risal je abecede, ilustriral romance. Ko je l. 1829 ponudil na prodaj nekaj svojih litografij Achillu Ricourtu, ki se je pozneje posvetil gledališču, je ta že spoznal njegove velike sposobnosti, čeprav jih ravno ta dela ne kažejo še v posebno veliki meri.

P r e r o k i v u r e d n i š t v u. Ker je zaradi svojih polovičarskih mer pri odpravi strogega centralizma vlada izgubila v parlamentu vsako oporo, je hotel Karl X. previdno izvršiti državni udar. K temu ga je silil poraz pri volitvah, ki so ga doživeli nazadnjaki in mračnjaki, čeprav so hoteli izkoristiti vojaški uspeh v Alžiru, čeprav so pisali škofje vernikom pastirska pisma, da gre pri teh volitvah za boj brezvercev proti veri in cerkvi, in čeprav je sam kralj posegel v volivni boj s svojim razglasom. Karl X. se je oprl na pisano mešanico reakcionarjev, ki so jo sestavljali nekdanji emigranti, duhovščina, plemstvo, napoleonski generali, jara gospoda in pokvarjene duše, ki se prodajajo vsakemu režimu. 26. julija 1830 so izšle v uradnem listu »Moniteur« ordonance, ki so odpravljale ustavo in tiskovno svobodo, razpuščale parlament in spreminjale volilni zakon.

Časopisi so prvi poklicali ljudstvo na odpor. Delavci so začeli graditi v Parizu barikade. Začeli so se boji po ulicah. Nad revolucionarji je zavihrala trikolora. V »slavnih treh dneh« (od 27. do 29. julija 1830) so republikanci in delavci zmagali v korist liberalnega meščanstva. Toda bogata buržoazija se je bala modrih platnenih jopičev junaških delavcev, ki so z orožjem strli fevdalno reakcijo. Strahopetni zastopniki novih bankirjev in velikih industrijcev, ki so se pogajali s Karlom X. in Mar-montom, dubrovniškim knezom, so bili po zmagi takoj največji junaki, ustanovili so nacionalno gardo kot protiutež oboroženim delavcem in so izbrali za novega kralja Louisa-Philippa, kneza orleanskega. Tako so siti in bojazljivi meščani ogoljufali borce na barikadah ter s tem zavarovali »red, družino in lastnino«.

Louis-Philippe je bil pravi izraz novopečenega meščanstva, ki se je polastilo oblasti. V preprostem plašču in z belim mehkim cilindrom na glavi ter dežnikom v roki je hodil na izprehod. Nobene prilike ni zamudil, da bi se ne obogatil. Nekaj časa je vladal liberalno. Ker pa so ga desničarski in levičarski časniki vedno huje napadali in ker je rasel odpor izkoriščanih množic, je bila njegova vlada čim dalje bolj nazadnjaška.

Velika industrija je rasla, mala industrija in rokodelstvo pa sta propadala. Bankirji, spekulanti, oderuhi so želi ogromne dobičke, delavstvu pa se je godilo vedno slabše. Delavec je bil pravi suženj, ki je garal 14 do 16 ur na dan. Kapitalisti so izkoriščali posebno žensko in otroško delo. Umrljivost med otroki je bila velika.

Brezobzirnost velikih industrijcev je bila tolikšna, da je pognala delavstvo v popolnoma brezupne boje. L. 1831 so se uprli lyonski tkalci. Vojaštvo se je moralo umakniti iz mesta pred delavci, ki so se borili pod črnimi zastavami z napisom: »Živeti hočemo v delu ali umreti v boju!« Ko so se polastili oblasti, niso vedeli, kaj naj bi počeli z njo.

Mirno so čakali, da je maršal Soult zbral veliko armado, s katero je zatrl upor. Delavci takrat še niso vedeli, kakšna je njihova zgodovinska naloga.

Jasno pa je videl pred seboj sedanost in bodočnost list »Journal des Débats«, ki je pisal o lyonskih dogodkih 8. XII. 1831: »Ni razloga za to, da bi skrivali stvari, kajti kaj pomagata hlimba in molk? Lyonski upor je razkril važno skrivnost: boj v sami družbi med razredom posedujočih in razredom nemaničev... Naša trgovska in industrijska družba ima kot vse druge družbe svojo rano: delavce. Ni je tovarne brez delavcev, toda za družbo ni miru, če delavsko prebivalstvo neprestano narašča in če vedno živi v pomanjkanju. Če odstraniš trgovino, tedaj družba zboli, zastane, odmrje; če se trgovina poživi, se razvija, širi, povečuje istočasno proletarsko prebivalstvo, ki živi iz rok v usta, in ki lahko pri vsaki priliki izgubi svoja življenjska sredstva... Vsak tovarnar živi v svoji tovarni kot lastnik plantaž med svojimi sužnji, po številu so med seboj v razmerju ena proti sto, in lyonski upor primerjamo lahko do neke mere kakemu uporu na St. Domingu... Barbari, ki ogražajo družbo, ne žive niti na Kavkazu niti v tatarskih stepah, ti žive v predmestjih naših fabriških mest; teh barbarov ne smeš žaliti; žal zaslužijo bolj obžalovanje kot grajo; v bedi žive. Kako naj bi ne stremeli za boljšimi razmerami? Kako se sploh morejo upreti izkušnjam, da bi ne napadli buržoazije? Močnejši so, številnejši. Sami jim dajete orožje v roko in končno trpe strahovito bedo... Morda se zde komu naši izrazi »barbari«, »napadi« pretirani, toda rabimo jih namenoma. Ti izrazi označujejo več kot danes je, toda ne več kot bi moglo biti. Nujno potrebno je, da se buržoazija zavé svojega položaja; nujno potrebno je, da pozna svoj položaj... In buržoazija bi se varala, če bi se s kakimi demagoškimi načeli dala zapeljati, da bi po neumnosti dovolila svojim sovražnikom kako orožje in kake pravice, če bi proletarski tok pustila v nacionalno gardo, v občinske uprave, če bi proletariatu napravila dostopne volilne zakone in vse, kar spada k državi... Ne gre tu za republiko, ne za monarhijo, tu gre za rešitev družbe... Proti ohranitvi družbe bi delal, kdor bi hotel dati politične pravice in nacionalno orožje tistim, ki nimajo kaj braniti in ki lahko vzamejo vse. Do tega spoznanja bi se morala dokopati pri lyonskih dogodkih buržoazija bolje kot kdorkoli...«

Ta nauk je šel vladajočemu meščanstvu hitro v glavo. Zakon o tisku se je poslabšal. Prav tako tudi zakon o društvih. Za prestopke ni bil več potreben sodnik, vse to je opravila policija. Do leta 1835 je bila Francija že vsa posejana z novimi bastiljami, v katerih je trpelo 1300 političnih jetnikov. Mučenja so bila na dnevnem redu. V tajnih fondih za ovaduhe je bilo 1,300.000 frankov. »Septembrski zakoni« iz l. 1835 so popolnoma odpravili tiskovno svobodo.

In vendar se je delavstvo v Lyonu l. 1834 še enkrat uprlo. Z njim vred se je dvignil tudi pariški proletarec. Vojaštvo je vstajo v krvi zadušilo. Delavcem je sodilo izredno sodišče.

4. novembra 1830 je izšla prva številka humorističnega lista »La Caricature«. Izdajal jo je goreči republikanec Philippon. Pri tem listu je začel sodelovati Daumier pod psevdonimom Rogelin. Tekst je pisal

za list sam Honoré de Balzac. Ko je Balzac videl Daumierove litografije, je vzkliknil: »V tem možu se skriva Michelangelo!«

Daumierove politične risbe je izdal l. 1831 Aubert. Cvet nove meščanske družbe pa je zbral slikar v »Maskah iz l. 1831«. Okoli hruške (to misel mu je vdihnili duhoviti Philipon), ki predstavlja kralja-meščana, je zbral 14 značilnih obrazov iz parlamenta. Velike zobe kaže smehljajoči se Keratry, s šilastim nosom voha za prevratnimi mislimi cenzor d'Argout, izpod čela gleda robati maršal Soult, krvnik lyonskega upora. Obrazi so poenostavljeni, vendar odseva iz vsake glave značaj že popolnoma jasno.

Vse te vrhove meščanske družbe je Daumier obdelal l. 1832 večkrat. Ko je prišel iz parlamenta domov, je oblikoval vse te poslance v glini. Nekaj teh kipcev se je ohranilo. Po njih je napravil potem risbe, ki so popolne mojstrovine. V dveh serijah se vrsti pred nami takratna »parlamentarna buržoazija«: v prvi seriji so samo poprsja, v drugi pa korakajo pred nami celotne postave.

Poprsja so tudi na litografijah prav tako prostorna kot kipci, po katerih so napravljena. V temnih in svetlih ploskvah se bočijo obrazi iz ravnine. Poslanec Lameth je stisnil ustne nad močnim zobovjem; lasuljo je potisnil na čelo kot kako kozaško kučmo; glavo stiska v ovratnik težke suknje. Poslanec Dupin je odprl usta in govori; bel advokatski ovratnik mu drži glavo pokonci; za očali ne vidiš oči. Maršal Soult je prava pokvečena mrtvaška lobanja, polna vdolbin; na dnu take vdolbine se skrivajo majhne oči; dolgi lasje mu valove na trdi vojaški ovratnik. In tako se vrste vsi, vsak s svojim poklicem in s svojo posebno duševnostjo, ki je primerna, premajhna ali prevelika za ta poklic.

To so bile le priprave za dolgo vrsto litografij, ki kažejo znameniti Louis-Philippov parlament v vsej njegovi mogočnosti. Na trdna parlamentarna tla se je postavil g. poslanec Podenas, da bi ga vihar ne premaknil z mesta. Na širokem, čokatem telesu v široko odprti suknji in nagubanem telovniku se je pogreznila v bel ovratnik mrka glava s široko brado, širokimi usti in ozkimi ustnicami, šilastim nosom in ozkim čelom, nad katerim štrle v zrak ščetinasti lasje; v mesarski desnici nosi gospod poslanec sveženj svojih govorov, levico pa je potisnil v žep. Poslanec Harlé père je star gospod s sivimi, mehкими, volnenimi lasmi; od nosu mu kaplja v pisan robec, ki je širok kot namizni prt; nad okroglim trebuščkom ni mogoče zapeti obnošenega fraka. Cenzor grof d'Argout je stopil za korak nazaj, gleda preko očal, ki so mu zlezle na konec mogočnega, usločenega nosu, glavo je stisnil med ramena, kot da bi se nečesa bal. Noben parlament še ni dobil tako vernega portretista kakor ta v mladem Daumieru.

L. 1834 pa je združil Daumier vse poslance na znameniti litografiji, ki ji je zlobno dal naslov »Le ventre législatif« namesto »Le centre législatif«. Izšla je v posebni izdaji lista »La Caricature«, ki se je imenovala »Association mensuelle lithographique«. Štiri vrste klopi se dvigajo druga nad drugo. Pred njimi stoji debel in mogočen kuštravi lyonski župan, ki se je z desnico naslonil na prvo, ministrsko klop. Grof d'Argout, ki sedi na levi poleg stoječega lyonskega župana, se smehlja ministru, ki

se na vsa usta reži zamišljenemu tovarišu v belem telovniku. Na skrajni leviski čita žalostni Guizot neki list lakomnemu palčku Thiersu. Nad ministrsko klopjo sede dremajoči in skisani Podenas, stari Harlé, ki se neprestano usekuje, ter strašilo Royer-Collard. V tretji klopi širokoustno čveka elegantni Kératry. Ostali po večini mislijo na svoje skrbi, kako bi tudi zanje odpadla kaka drobtinica z bogato obložene državne mize. Široka in preprosta arhitektonika je v tem delu, v katerem se zrcali v vsaki najmanjši potezi meščanska družba, kakršna je v svojem vrhu.

Hitro je dozorel mladi Daumier, ko je prišel l. 1832 zaradi karikature »Gargantua« v ječo. V »Gargantui«, ki ni nadpovprečno delo, je osmešil buržoazijo, ki s svojim zlatom kupuje odlikovanja in naslove. Sodnik ga je obsodil na 6 mesecev in 300 frankov kazni. Izvršitev obsodbe je pospešil z novo karikaturo, na kateri je upodobil policijskega upravnika Gisqueta, cenzorja d'Argouta in maršala Soultta, kako brez uspeha izpirajo s trikolorne rdečo barvo. Svojih 6 mesecev je Daumier odsedel v pariškem zaporu Sainte-Pélagie od 30. avgusta 1832 do januarja 1833.

V prilogi »Association mensuelle lithographique« so izšle tudi litografije, ki so umetniško višek Daumierovega ustvarjanja. To so litografije: »Enfoncé La Fayette!«, »Ne vous y frottez pas!« in »Rue Transnonain, le 15 avril 1834«.

Na prvi je upodobil umetnik Louisa-Philippa, ki stoji sredi ospredja v črni žalni obleki; pobožno je sklenil kralj roki, obraz je sklonil kot v žalost, v resnici pa mu zadovoljen smehlja igra okoli ustnic, ker se je znebil starega nasprotnika; na levi za gričem, na katerem stoji veseli kraljevski pogrebec, vozijo v črnem sprevodu generalovo krsto, obdano s trikolorami; na desni za gričem stoje ogromne množice radovednih zijal, ki se vijejo vse tja do pokopališča Père-Lachaise z njegovimi raztresenimi grobovi. Na drugi litografiji se je postavil v sredo ospredja krepek mlad stavec, ki je stisnil pesti in gleda jezo na levo stran, od katere se mu bliža kralj-meščan z dežnikom v roki in mu grozi; državni tožilec in minister Guizot zadržujeta blagega kralja, kajti na desni strani leži v svarilen zgled kralj Karl X., ki so ga težke delavčeve pesti zrušile na tla; dve kronani glavi sta prihiteli na pomoč ubogemu Bourbonu in mu vlivata vodo v zevajoča usta.

Nič smešnega pa ni na zadnji litografiji, ki nosi jedrnat naslov »Rue Transnonain«. V sliki je sama groza. V mračno proletarsko stanovanje pada skozi visoko okno svetloba, ki obseva truplo krepkega moža; v okrvavljeni srajci leži z razprtimi nogami pred razmetano posteljo, na katero je pri padcu udaril z glavo, tako da je tilnik krčevito sključen; pod seboj je mož pokopal dete, ki je udarilo s čelom ob tla; iz čela curlja otroku krvav potoček; v poltemi na desni leži ob prevrnjenem stolu siv stavec s sestradanim, koščeninim obrazom; v poltemi na levi leži ubita močna proletarska žena. Vam, žrtvam podivjanega vojaštva, ki ščiti »red, lastnino in družino«, ne bodo sodili aprilski sodniki, ki sodijo sestradanim delavcem, ki bi bili radi vsaj enkrat v življenju siti! Vam ne bo sodil živa mumija Barbé Marbois, ki ga kljub gorkemu dolgemu plašču in volneni kapi lomj na sodnem stolu revmatizem; vam ne bo sodil zaspani sodnik Siméon, ki je sklenil roke na okroglem belem trebuhu

in ki so mu držaji naočnikov zlezli izza ušes visoko na plešasto glavo; vam ne bo sodil črni kup nesreče sodnik Gazan, ki se je naslonil s širokimi pleči na grški steber ob sedežu! Vsem tem sodnikom in družbi, ki jo predstavljajo, je sodil in jim postavil večni spomenik Daumier.

Globe so deževale na Philiponov list. Saj je prav za plačevanje glob ustanovil priloško »Association mensuelle lithographique«. Ker so sotrudniki lista »Caricature« čutili, da se bliža konec tiskovni svobodi, so postajali od dne do dne bolj žolčni. 14. maja 1835 je izšla litografija »Vous avez la parole...«, ki je pokazala bodočo usodo francoskega tiska pod Louisom-Philippom. Sodnik, ki je zavihal rokave in se s komolci naslonil na vzvišen oder, pravi s satanskim nasmehom obdolžencu: »Dajem vam besedo, pojasnite nam vse, svobodni ste.« Obdolžencu pa so zavezali usta z belim robcem in trije sodniki z zavihanimi rokavi ga drže za roke, da se niti ganiti ne more. Da, taka je »popolna svoboda govora — toda v mejah zakona«. V ozadju obglavljata dva sodnika podobnega obdolženca.

27. avgusta 1835 je izšla zadnja številka lista »Caricature«. V silni umetnini je 27-letni Daumier spraševal, ali je bilo vredno, bojevati se za svobodo. Trije, ki so v julijskih dneh 1830 padli za svobodo, so dvignili težko marmorno ploščo na grobu in se ozirajo naokoli. Kaj vidijo njihove žalostne oči? Na levi se vije dolgočasna procesija za banderi — znamenje, da se je vrnilo pobožnjakarstvo, proti kateremu so se borili pod Karlom X.; na desni preganja policija na konjih mirne meščane in udriha po njih s sabljami — znamenje, da je pod vlado finančnih in industrijskih kapitalistov prav tako v navadi policijski teror kakor pod fevdalnimi plemiči.

Za duha se je začela strahovlada — kakor je dejal o tiskovnih zakonih Louisa-Philippa pesnik Lamartine. Daumierova politična doba se je nehala. Umetnik je obvladal sredstva, s katerimi je izražal svoje misli in svoja čustva, do skrajnosti. (Se nadaljuje.)

MED ŠTIRIMI STENAMI

DRAMA V TREH DEJANJH — IVO BRNČIĆ

STANA: Počakaj, ne hodi. Spodaj je ni.

GALE: Kje pa je?

STANA: Tukaj je, pri meni. (Pokaže.)

GALE: Kaj pa dela tukaj?

STANA: Nič. Ampak nobenega kričanja ni treba — ne njej ne tebi.

GALE: Aha, torej tako! Komplot! Vzorni otroci! Takole polena metati očetu pod noge, kaj, zmeraj držati z drugimi, jasno, saj stari osel tako ni za nič drugega... Takoj naj pride ven!

STANA (stopi k vratom svoje sobe in se naenaj nasloni): Ne.

GALE: A tako, zdaj se misliš pa še ti upirati! Kaj te briga, kaj imam jaz opraviti s svojo služkinjo?

STANA (strastno): Zdaj ni več tvoja služkinja, jutri jo vržeš na cesto,

sirota je, ki ji je treba pomagati, ne pa jo sadistično mučiti! Odpo-vedal ji boš, stvar je opravljena, to ji lahko tudi jaz povem — kaj je treba še kričati nad njo!

GALE: Seveda, sirota, ta je pa lepa! Čisto navadna vlačuga je, jaz nočem, da mi tu skoti svojega pankrta, jaz ne trpim bordela v svoji hiši!

STANA: Res, prekrasno govoriš. Zelo olikan in plemenit gospod!

GALE: Tiho! To je pa lepo, kaj, da ji daješ potuho, takile... takile... Jo boš spustila ali ne?

STANA: Ne pustim te naprej, in konec. To je moja soba.

GALE: Čigava pa je ta hiša, a? Izgini zlepa, ti pravim!

STANA: Dokler ti jo še plačujem, je ta soba moja in vanjo bo stopil samo tisti, ki mu jaz dovolim.

GALE: Sakrament! (Jo zgrabi za roko ter jo hoče odpahnuti.)

STANA (ga odrine): Nesramnež! Take surovosti spadajo v krčmo!

ANDREJ (naglo pristopi, ju loči): Dosti tega. (Galetu:) Če sam ne veš, kako se je treba vesti proti ženskam —

GALE: Ti boš mene učil, ti! Takle... takle vagabund, takale fali-rana eksistenca, takale baraba... Vse si naščuval proti meni!

STANA: Mene ni nihče naščuval.

GALE (se mimo Andreja spet zažene nad Stano, jo brutalno popade za laket): Odpri, če ne —

STANA: Nazaj!

GALE: Ti se boš meni upirala, ti, ki nisi nič boljša kakor tistale... tistale... (Jo udari po roki.)

(Preden more Andrej to preprečiti, se Stana vzpne in brez besede, nepri-čakovano, skoraj nehote useka Galeta po obrazu. Za hip vsi onemijo.)

ANDREJ: Stran!

GALETOVKA: Jezus Marija! Stana! (Plane naprej.)

(Zmeđa, prerivanje, ruvanje. Gale se takoj po udarcu vzpne kakor zadet, zamolkio grkne, se zamaje, se zažene nad Stano, trči ob Galeto, ki se do-cela zmedena gnete med njimi. Andrej ga ustavi, mimogrede odrine Gale-tovko, potisne Galeta v stol in ga trdno drži. Stana stoji vzravnan, blede, presenečena od lastnega dejanja, pretresena; potlej si hipoma pokrije z ro-kami obraz, se iz skrajne napetosti zruši vase in izbruhne v nervozen jok.)

GALE (se otepa Andreja): Hudič... pusti me...

GALETOVKA (se vrže proti Stani): Ti, ti, ti... lastnega očeta —!

ANDREJ (jo zadrži): Mir! Mama, nazaj! (Galetu:) In ti sedi pri miru!

GALETOVKA: Jezus Marija, slabo mu je! Vode, vode! (Skoči k omari, prinese kozarec vode.) Pij, ná, Franjo pij...

GALE (zbiže v onemogli togoti kozarec po tleh, srši v Stano): Ti... ti boš mene... mene ti! (Jeclja, nenadoma začne ves iz sebe kri-čati.) Ven iz moje hiše! Vsi! Ven!

ANDREJ: Kaj razgrajaš! Bomo že šli, kadar bo treba.

STANA (se polagoma pomiri, si obriše solze, le glas se ji od časa do časa uduši v živčnem hlipanju): Tako... tako daleč pripravite človeka v tej hiši... Treba se je braniti s silo, kakor divjak... (Galetu:) Kaj me tako gledaš? Sam si kriv... iz vseh ljudi okoli sebe si naredil norce... kar nič me ne meči ven... Sama pojdem...

Nočem izgubiti pameti v tej hiši... Človek že ne ve več, kaj dela... Pavla si že čisto uničil... mene ne boš... Prav... Prav... Grem... Tega ti še nisem povedala — sama sem hotela oditi... Že zdavnaj... Že celo leto se pripravljam, da veš... Jutri odidem... Ti pa lahko kar stečeš v oglasni oddelek, moja soba je od jutri prosta... Opravili smo. Zbogom. (Odide naglo v svojo sobo, se zaklene.)

GALETOVKA: Stana! Stana!

(Andrej, ki je med tem spustil Galeta, tudi naglo odide po stopnicah nazgor. Gale dolgo sedi kakor odrevenel. Skrušeno, nebogljeno se opira z glavo na komolec. Galetovka ihti in vzdihuje. Gale malo manj ko joka.)

GALETOVKA: Moj bog! Moj bog!

GALE (govori med zateglim, čudnim ječanjem): Tako daleč pride človek, da ga tepe lastni otrok... Trideset let se trudiš in ubijaš... na koncu pa si čisto sam... Kdo je vsega tega kriv, kdo?

GALETOVKA: Franjo, saj ni... O moj bog!

GALE: Da, da, vse gre v nič, vse se podira... Lastni otroci... Kaj sem jim storil? Zdaj še ona... tista... (Si ruje s prsti po glavi.) Če bi me ne bil zadržal, bi jo bil... Ojoj...

GALETOVKA: Pomiri se, Franjo... Saj nemara ni tako hudo mislila...

GALE: Mene nič ne briga, kaj je mislila! Udarila me je! (Premolk.) To je bilanca: skoraj šestdeset let imaš, upokojenec si, se mučiš, da imaš kaj jesti, lastni otroci te tepo... Vsi so se izpridili... Pavel... to ni nič... Andrej — ta je izgubljen človek, nekakšen anarhist, vrag vedi, kaj... Hiša — jo postaviš, pa je že skoraj na bobnu... To ti ostane od življenja... Nič, čisto nič...

GALETOVKA: Ampak, Franjo, ne govori tako... Saj... saj sem jaz s tabo... in hišo imaš vendar...

GALE: Ah, kaj hiša! Saj ne bova večno živela! Za koga pa sem zidal, za koga sem se skoraj uničil? Za tuje ljudi — lastni otroci, ki si jim hotel zapustiti dom, pa beže kakor volkovi... Nikdar si nisem mislil, da bo tako... Dvajset, trideset let živiš z njimi, nazadnje pa postanejo čisto nekaj drugega kakor si mislil in pričakoval... Ne, ne... tega ne razumem... Sploh ničesar ne razumem... zakaj se ti vse, prav vse ponesreči? — Kakšni lepi otroci so bili, ko so bili še majhni! Andrej je bil tako resen in pameten — kaj vse sem pričakoval od njega! Komaj je prav razložil črke, je že pisal štorije: »Anton in race. Race so prišle k Antonu. Anton jih najprej pretepe, potem pa spodi...« Stana je vedno pravila, da bo zdravnica, ko bo velika. Kakšen srčkan frkolin je bil Pavel. Se spominjaš, kako je včasih, kadar smo imeli obisk, začel kar na lepem tako smešno tuliti: »Lačen, lačen...« — kakor bi bil zares stradal. Pozneje pa... čim bolj so rasli, bolj so se odtujevali... Za koga sem se mučil, za koga sem živel, kakšen smisel je imelo vse to?

GALETOVKA: Nehaj, Franjo, za božjo voljo, nehaj... Malo slivovke bi pil? Dobro bi ti delo...

GALE: K vragu s slivovko! Same neumnosti si zmeraj izmišljaš. S

tabo ni tudi nič pravega. Samo cmeriš se in vzdihuješ... Vse je zaman: pretrgaj se — ne moreš se izkopati... Trideset let se loviš nad brezdnom. Trideset let samo ta skrb: denar, denar... Mislil sem, da nas bo teta rešila. Sedi ti na denarju, tu pa bi se vsi lahko rešili... Zdaj pa nič... Nič ne veš: ali... ali je bo konec, kdaj, kaj je s tistim prekletim denarjem — nič! In zdaj, zdaj je že najbrž prepozno. Na stara leta... otroci po svetu, ti pa tu s praznimi rokami...

GALETOVKA: Franjo, ne muči se s tem... Saj ni še nič izgubljeno.

Saj še ne veš, kako je... Naj pogledava? Sem že poiskala...

GALE (ne razume, topo): Kaj?

GALETOVKA: Skrinjico... pri teti...

GALE: Kaj pa, če ni nič?

GALETOVKA: Bova videla. Nekaj mora biti.

GALE (oživlja): Kje pa je?

GALETOVKA: Tukaj sem jo skrila, med vrati. Samo ključka ni.

GALE (vstane, se nekaj časa oklevajoč prestopa, po premolku): No... pokaži... Bo že šlo tudi brez ključka... Poglej, ali spi.

(Galetovka stopi oprezno skozi sprednja vrata na levi. Slišati je, kako odpira notranja vrata, jih spet nalahno zapre. Gale prisluškuje na vse strani. Galetovka se vrne s starinsko srebrno skrinjico.)

GALE: Spi?

GALETOVKA: Spi. Pojdi.

(Odideta po prstih skozi zadnja vrata na levi. — Pomalem se mračí. Slišati je šumenje dežja, zdaj pa zdaj zalaja pes. Odmevi s ceste. — Stana — v klo-buku in plašču — pripelje iz svoje sobe Ančko, ki ji brezvoljno sledi, jo vodi proti stopnicam v pritličje.)

STANA (tiho): Tako, Ančka, nič se ne bojte. Pojdite lepo mirno doli, se zaklenite in počakajte, jutri pa pojdeva skupaj odtod. Jaz grem zdaj ven, kmalu se vrnem.

ANČKA: Da, gospodična... Hvala...

(Stana in Ančka odideta v pritličje. Slišati je, kako zaklepa Stana za sabo hišne duri. Potem molk. Nazadnje se odpro vrata Emine sobe, vstopi teta Ema, posušena, žilava starka, rumena in žolčna, v beli srajci in z belo nočno čepico na glavi, visoka, koščena, slabotna, da se komaj drži na nogah. Se oprijema mize, se naslanja na zid, vidno drhti; skrajša govori zelo tiho, jokavo, topounno kakor prepaden otrok.)

EMA: Moj bog... Moj ljubi bog... Kje je? Tatovi... Na pomoč... (Stoji, se ziblje, težko tiha, se grabi za prsa, za grlo. Iz sobe obeh Galetovih se naenkrat zasliši kovinski zvok.)

GALE (zadaj): Drži vendar! Kaj si tako nerodna! Tako ne morem odpreti.

GALETOVKA (zadaj): Pazi — polomil jo boš...

(Ema se vzravna, obstane z odprtimi usti, se opoteče proti vratom, skozi katere je spet slišati —)

GALETOV GLAS: Ne gre. Z dletom je treba.

(Vrata se odpro, snop svetlobe pade v polmrak na odru in obsije belo Eminu postavo. Gale vstopi in skoraj trči vanjo; prepadeno krikne, odskoči. Za njim se prikaže Galetovka.)

GALETOVKA: Jezus Marija!

GALE: Za božjo voljo ... teta! Kaj pa delate tukaj?

EMA: Skrinjico ... Skrinjico ...

GALE: Pojdite leč, teta, kaj pa hodite taki okoli. Prehladili se boste.

Ali vam ni zdravnik povedal ... Marija, pelji jo v sobo, hitro!

EMA: Ne ... Stran ... Pusti me ... Skrinjico ...

GALE: Kakšno skrinjico, vraga! Pojdite, tetka, no, spremiva vas. (Jo hoče podpreti.)

EMA (ga odrine): Pusti me! (Čedalje glasneje:) Daj mi skrinjico!

GALE: Ampak ... Kakšna skrinjica vam brodi po glavi? Bolni ste, kaj pa govorite! Leč pojdite.

EMA (zavrešči): Slišala sem! Lumpi, falotje, vrnite mi skrinjico! To je moje! Ukradli ste mi jo!

GALETOVKA: Bog nebeški, pomagaj ...

GALE: Če vam pravim, da nimam nobene skrinjice ...

EMA: Mojo skrinjico imaš ... tat! Vse sem slišala! Testament iščeta ... denar ... Goljufi, zato ste me trpeli pri sebi ... se mi prilizovali ... da bi me oplenili ... Saj vas poznam ... na mojo smrt prežite ... Še toplo bi me okradli ... Judeži! Počakajte, da umrem! Vse vam dam, vse ... ampak zdaj ne, zdaj nič! Dokler ne poginem, ne dam iz rok! Vrni mi skrinjico!

(Se zažene naprej, hoče v sobo. Gale jo prestreže. Ruvanje, hropenje.)

GALETOVKA: Moj bog ... moj bog ...

GALE: Teta, blazni ste ... Kam silite? Nikamor!

EMA: Tam je! Aha ... te imam ... tat! (Se Galetu skoraj iztrga.)

GALE (jo spet zagrabi, besno): V svojo sobo, marš! Konec! Zmešalo se vam je od starosti! Sakrament, deset let ste nam pili kri, deset let ste se redili na naš račun! Zdaj je dovolj! Jaz sem tu gospodar! Kdo je goljuf? Kdo je koga opeharil? Ti si nas oskubla! Zdaj se ne dam več vleči za nos! Marš, v sobo!

EMA: Pomagajte! Pomagajte!

GALETOVKA: Franjo, gredo, Franjo ...

GALE (pridušeno): Boš tiho, prekleta vešča! (Hoče zatisniti Emi usta.)

EMA (grgra): Svi-nje ... Aaa ... (Se izvije Galetu iz rok, omahne nekaj korakov nazaj.) Ti ... ti ... ti si me že enkrat ogoljufal ... Vse ... vse bom povedala ... Aaa ... (Se nenadoma zgrabi za prsi, zahrope, pade podolgem po tleh.)

GALETOVKA: Teta!

(Oba stojita kakor okamenela. Čez nekaj trenutkov se Gale zgane, nekaj blebeta, se zmedeno vrta na mestu, skoči proti Emi.)

GALE: Nesiva ... Poznalo se bo, da je padla ... da ni v postelji ...

(Po stopnicah navzdol priteče Andrej, zagleda Emo, ležečo v beli srajci v štirikotniku svetlobe, ki stopnjuje njene oblike do groteskni kontrastov. Andrej obstane, pogleda oba Galetova, plane k Emi, jo potipa, pa takoj odskoči z instinktivno kretnjo gnusa, kakor bi se bil dotaknil odurne živali.)

ANDREJ: Konec ... V tej loteriji sta torej dobila ... Čestitam.

(Odide naglo po stopnicah navzgor. Galetova stojita negibno. Pod okni laja pes. Naglo zavesa.)

Tretje dejanje: Priprave za pogreb. Andrej in Stana se pripravljata za odhod. Gale je živčno docela uničen: po Emi ni ostalo skoraj nič. Ko zaloti Ančko in Pavla v prepiru in izve, da je ta oče dekletovega otroka, požene sina na cesto. Andrej brani brata pred Galetom in tako pride med njima do poslednjega spopada in obračuna. Gale izgubi pod težo Andrejevih obtožb še zadnjo razsodnost ter se naposled vrže s pepelnikom v roki na sina. Andrej se ga ubrani in pred njegovim odhodom se izkaže, da je bila Ema na Dunaju Galetova ljubica, ko pa je na njen račun doštudiral, jo je zapustil. Andrej odide. Gale ostane sam in popolnoma strt. Iz Pavlove sobe strel. Panika v hiši. Andrej priteče, vlomi v Pavlovo sobo. Čez nekaj hipov se vrne. Gale blebeta: »Moj... moj... revolver...« Andrej: »Da, gospod, tvoj revolver... Skozi oči... Morda ostane živ... toda slep... Tam ga imaš. Pojdi si ga ogledat.. tvoj je...«

JERMANOV PROBLEM

VLADIMIR PAVŠIČ

Kdor raziskuje Cankarjevo literarno delo, da bi razbral in razpoznal iz njega najbistvenejše in hkratu najbolj zastrte strani njegove osebnosti, kdor išče v njegovih stvaritvah nekih žarišč, iz katerih bi osvetlil samo dno njegove človeške in idejne problematike, se mora pač z najtanjšim prisluhom pomuditi ob osebnosti njegovega Jermana v »Hlapcih«. Jerman je namreč v taki meri avtobiografski, njegova življenjska in idejna linija je tako vzporedna s Cankarjevo, njegov notranji ritem in njegov tragični spor je v tolikšni meri podoben Cankarjevemu, da dolguje tej identičnosti z avtorjem svojo živost, a tudi svojo nedognanost: kajti osebni problemi, ki so mučili in uničili Jermana, so bili tudi Cankarjevi osebni problemi, in v času, ko je pisal svoje »Hlapce«, zanj samega še nedokončno rešeni. Cankar namreč Jermanovega tragičnega konflikta niti ni jasno in določno postavil, kaj šele razrešil: do konca nam ni evidentno, zakaj se Jerman notranje nalomi in zlomi. Ali je jedro njegovega tragičnega problema v tem, da je, kakor pravi sam, preden govori svoje znamenite besede na zborovanju, »človek, ki ni rojen za junaški posel pa ga mora opravljati, ker se je svet tako zaobrnil«, ali pa je jedro njegovega tragičnega spora v tem, da sredi svojega udeještvojanja, sredi poti k visokemu smotru zdvomi v pravilnost te poti, v upravičenost načina svoje borbe. Ali je zametek, kal, iz katere se razrase Jermanova tragedija, stvar njegovega etosa ali njegove osebnostne energije. Gre za to, ali je Jermanov dvom posledica njegove osebne nemoči, ali je ta osebna nemoč posledica njegovega dvoma, ali se je ta njegova nemoč razrasla iz razjedajočega dvoma, ali pa je ta dvom vzniknil iz njegove nemoči.

Odkod to nesoglasje v »Hlapcih«? Ali je bilo že od vsega početka v samem najprvotnejšem Cankarjevem doživetju te umetnine, ali se je morda pojavilo šele med njenim nastajanjem zaradi kakršnihkoli prenavljanj in spreminjanj v avtorjevem miselnem svetu?

Zdi se mi, da prvotno tega nesoglasja v Cankarjevi zamisli, v nje-

govem doživetju te drame ni bilo, in je bila zamisel čustveno in idejno povsem enotna. Kakšna naj bi bila prvotna zamisel Cankarjevih »Hlapcev«, kakšno njegovo prvotno pojmovanje Jermanove tragedije; v kakšnem odnosu je bil sprva Jermanov notranji zlom s celotno idejnostjo »Hlapcev«?

Mnoge strani te Cankarjeve drame, vsa prva štiri dejanja potrjujejo domnevo, da je Cankar skrajna videl v Jermanu človeka, ki ga ubijeta njegova lastna nemoč in okolica, proti kateri se bori, človeka, čigar tragični problem je v tem, da je sicer dovolj močan za izvedbo pogumnega dejanja, pa preslab, da bi prenesel posledice. Kakšna naj bi bila Jermanova podoba v žaru prvega Cankarjevega doživetja »Hlapcev«? To je goreča, čista, poštena, idealna, svetla človeška osebnost, ki po sili razmer sprejme nase pretežno breme, človek, ki ga hlapčevska družba udari v sredo srca, ga napravi resigniranega, apatičnega, ki ga družba človeških kreator najprej zlomi in omežja, da ga more potem sprejeti in vsrkati vase kot sebi enakega. Cankar je nameraval napisati mračno tragedijo čistega človeka, ki se bori proti »hlapcem« in navsezadnje sam tragično propade kot »hlapec«. Hotel je pokazati in analizirati groteskno žalostni proces, v katerem se človek s herojsko vizijo v srcu spremeni v človeka z zlomljeno dušo, nezmožnega za odpor in upor in iz dneva v dan bolj pripravljenega za hlapčevske geste. V mislih mu je zaživela velika tragična groteska z osnovno tendenco, da bi pokazal, kako slovenska družba napravlja hlapce celó iz najčistejših in najlepših osebnosti. Izraziti je hotel svoj že nekoliko fatalistični nazor o slovenskem hlapčevstvu in povedati, da je vsak umik iz borbe proti nizkotnim razmeram hkratu že korak v te nizkotne razmere; iz Jermana je hotel ustvariti osebnost, ki je sicer fanatično poštena, a preslabotna, da bi ne naredila takega, sprva neopaznega, a usodnega koraka nazaj.

V tej prvotni zasnovi je videl vzroke za Jermanov umik edino in samo v njegovi osebni nemoči, še od daleč ne v snovanju kakih višjih etičnih spoznanj, kakor je to storil v petem aktu svoje drame, kjer Jermanov umik ni več odziv slabosti, temveč izraz njegovega novega etičnega pojmovanja, torej etično pozitivno dejanje. Kakor vse kaže, je Cankar videl v Jermanovi nemoči sprva vzroke njegovega dvoma, ne pa v njegovem dvomu vzroke za njegovo nemoč. Najbrž pa prvotno na ta etični problem (Jermanove »hude misli«) sploh ni mislil in se mu je po vsej priliki pojavil in vpletel v dramo šele med pisanjem, v času njegovega bivanja v Sarajevu pri škofu Stadlerju, kjer je baje mnogo razmišljal in govoril o etičnih in religioznih vprašanjih; za to domnevo govori med drugim tudi dejstvo, da se pojavi ta etični motiv popolnoma nepričakovano šele sredi petega dejanja. Novi etični motiv, ki je nekaka variacija na staro formulo o namenu, ki posvečuje sredstva, bi nujno zahteval popolnoma drugačno notranjo in zunanjo organizacijo drame, če bi se pojavil že v prvotni Cankarjevi zamisli »Hlapcev«.

Za pravilnost te domneve o prvotni Cankarjevi zamisli govorita Jermanova sedanja podoba in miselna zgradba drame, v katerih se še vedno zelo vidno dadó spoznati sledovi tega osnovnega doživetja, čigar težnja je bila, kakor sem omenil, kako slovenska družba rodi in redi

hlapčevske nature in ubija vse, kar je še pogumnega in čistega, tako temeljito in tako dolgo, dokler se poslednji ne vda in obnemore.

Oglejmo si nekoliko sledove tega domnevanega primarnega doživetja. Od začetka prvega dejanja pa do konca zadnjega je čutiti, kako si je Cankar prizadeval nanizati vrsto momentov, vzrokov in razlogov, ki naj bi polagoma, a vztrajno pripravljali razkroj Jermanovih sil; samega Jermana pa je postavil pred nas kot nekoliko bolešno in razdvojeno osebnost. Med take zunanje momente, ki naj pomagajo pri njegovem zlomu, je šteti ljubezen do Anke, do matere, njegovo razmerje do tovarišev i. t. d.; vsi ti se mu zaradi njegove radikalne in brezkompromisne borbenosti zaporedoma umikajo in odtujujejo. Vendar je Cankar te momente, pomembnost teh udarcev v srce, ki jih je Jerman s svojim odločnim zamahom sprožil sam, vse premedlo poudaril, da bi mogel samo na njih zgraditi vso Jermanovo osebno tragedijo. Z izredno psihološko fineso je Cankar izrazil Jermanovo notranjo razklanost, ki jo je v sebi začutil in dojel v prvotnem doživetju te drame: z nekaterimi skopimi, a zato nič manj sugestivnimi potezami je znal naslikati Jermana kot človeka, v katerem živita družno neubrana zavest, da je smoter njegove borbe velik in lep, in fatalna zavest, da se bo moral, šibak, kakršen je, zlomiti pod težo posledic svojega »junaškega posla«. Prav v trenju teh dveh zavesti, v trenju, ki ima v sebi nekaj prvobitno tragičnega, je videl Cankar najprej vso Jermanovo osebno problematiko, v tem tragičnem nesorazmerju med njegovo osebno energijo in njegovimi dejanji je videl temno dno, iz katerega se dvigne njegova notranja katastrofa. V vseh prvih štirih dejanjih ni niti sledu o kakšni Jermanovi »hudi misli«, o mračni zavesti, da je s svojim smelim korakom za visokim smotrom mimogrede poteptal materino srce in življenje. Ta misel se pojavi šele ob koncu drame in z njo Cankar nenadoma povsem drugače pojasnjuje Jermanov umik iz arene (s čimer razbije prvotno psihološko enotnost) in ga, kar je še važnejše, drugače v r e d n o t i (s čimer razbije prvotno idejno enotnost drame). V Jermanu se namreč ob tej »hudi misli« pojavi temen dvom, ali ni morda vendar v svoji borbi ravnal neetično, in Cankar sam nenadoma Jermanu v tem dvomu pritegne. Cankar namreč te Jermanove »hude misli« nima več za slabost utrujenega, razbolelega človeka, ki se v krepkejši osebnosti bržkone ne bi niti pojavila, te misli nima več za mazohizem nevrotika, za izgovor slabotnega človeka, kar v resnici tudi je, marveč jo nenadejano proglasi za znamenje v bolesi in trpljenju prebujene etične zavesti. Seveda se je drama ob tej »hudi misli« zaobrnila za sto osemdeset stopinj: če je bila po Cankarjevem prvotnem pojmovanju in v smislu in po logiki prvotnega doživetja Jermanova borba etična in neetičen njegov umik, je sedaj narobe: etičen je njegov umik in neetična je njegova prestana borba. Kaj je končno in v zadnjih konsekvencah ta Jermanova »huda misel« drugega kot dvom, ne sicer dvom v pravičnost revolucionarnih idej, marveč dvom v upravičenost revolucionarnega dejanja, ne sicer dvom o namenu, pač pa dvom o poti do njega; in ali ni tak dvom na prvi pogled kaj težko umljiv v drami, ki naj bi bila ravno blagoslov vsem, ki so pogumno do konca vztrajali na tej poti, slavospev vsem, ki tvegajo revolucionarno

dejanje? Znova se pojavi pred nami vprašanje, kaj je zaneslo ta očitni paradoks, to bolečo neubranost v dramo, ki je obetala biti najmočnejša in najgloblja, kar jih je kdaj napisal Cankar?

Če ne bi Jermanova »huda misel« tako globoko posegla v idejni organizem drame, bi jo morda lahko imeli samo za nekak izhod iz zadrege, v katero je Cankar zašel, ker ni Jermanovega zloma dovolj temeljito pripravil v prvih štirih dejanjih in ga je hotel sedaj razložiti s tem etičnim motivom, torej popraviti, kar je poprej zagrešil, oziroma zamudil. Vendar bi to pomenilo zamenjavati vzrok z učinkom; kajti tudi dejstvo, da Cankar ni znal ali ni mogel temeljito pripraviti in analizirati Jermanovega notranjega prehoda iz aktivnosti v apatično pasivnost, iz heroičnosti v prve zametke hlapčevstva, kar je brez dvoma sprva nameraval in kajpak tudi še takrat, ko je zastavil pero, tudi to dejstvo mora imeti in ima svoje globlje vzroke v Cankarjevi notranji psihološki in idejni zgrajenosti. Torej mora imeti tudi pojav tega novega etičnega konflikta svoje dovolj utemeljene idejne, psihološke in ne samo »tehnične« vzroke in razloge.

Nesoglasje v »Hlapcih« si moramo razložiti le z nesoglasjem v Cankarju samem. Cankar je neprestano nihal iz meditativne pasivnosti v borbeno aktivnost, iz labirintov svojega srca se je vedno znova zaganjal v labirinte socialne borbe, v labirinte borbe z obdajajočo ga družbo, iz svoje notranje arene v zunanjo areno življenja, iz revolucionarja se je neprestano sprevačal v melanholičnega sanjača v samoti in iz takega melanholičnega sanjača spet v revolucionarja; vse to nam tako frapantno dokazuje vsa njegova umetniška tvorba, ki niha med »Hlapcem Jernejem« in »Gospo Judit«, med polemično »Krpanovo kobilu« in elegičnimi »Podobami iz sanj«. Usodno za »Hlapce« je, da se gibljejo na vrhovih dveh notranjih, med sabo nasprotnih valov: med Cankarjevim aktivizmom in njegovim pasivizmom, ali bolje rečeno, da je Cankar spočel dramo v navalu svojega borbenega aktivizma in jo napisal ob njegovem upadu, ko je že prihajal val meditativnega pasivizma, ko ga je znova mikalo v samotne »labirinte srca«.

Cankarjevo nihanje iz borbenega aktivizma v meditativno pasivnost se je proti zatonu njegovega življenja završevalo tako, da so vedno bolj prevladovala: razdobja njegovega meditativnega pasivizma, dokler niso nazadnje v času »Podob iz sanj« prevladala popolnoma in dokončno. In vendar: mar nimata ta dva med sabo tako nasprotna pola v Cankarjevem idejnem svetu nekega skupnega stikališča, neke, recimo, filozofske opravičbe? Ali ni iskati ideje, ki veže ta dva nasprotna pola, v Cankarjevem kultu samožrtvovanja? V luči te ideje mu je njegovo notranje popotništvo pomenilo asketično iskanje poslednjih in najglobljih resnic o sebi in o svetu; boriti se zoper krivično in človeško izpačeno družbo pa mu je pomenilo, žrtvovati se za pravično in človeško lepšo družbo. Njegovo notranje iskanje mu je bilo žrtev resnici, njegova zunanja borba mu je bila žrtev pravici. Cankar je že od rane mladosti videl okrog sebe samo žrtev za žrtvijo; od prvih detinskih let je bil obdan z ljudmi in je ljubil ljudi, ki so morali v življenju mnogo žrtvovati in malo uživati: izšel je iz najbednejših plasti proletariata, prišel je v svet s »klanca

siromakov«, rodila ga je mati, ki je ob njej vse življenje doživljal bolešno lepoto samožrtvovanja, bil je ud naroda, v čigar preteklosti je videl eno samo veliko tragedijo samožrtvovanja, njegovo psihično, posebno erotično življenje ga je že zgodaj pahnilo v samoto. Tako ni nič čudnega, če je že zgodaj začel deliti svet v dva velika tabora: v tiste, ki se žrtvujejo, in v tiste, ki uživajo, v tiste, ki delajo, in tiste, ki sprejemajo. Nič čudnega ni, da je že zgodaj postal fanatičen zagovornik vsega trpečega in žrtvujočega se življenja. V tem njegovem nazoru je mogoče poiskati skupen izvor mnogim njegovim miselnim in čustvenim elementom: kultu proletariata, kultu vsega bolnega in trpečega, kultu matere, umetnika, slovenskega ljudstva i. t. d.; kajti v vsem tem vidi tragični princip samožrtvovanja. Iz tega njegovega nazora, ki ga sicer ni nikjer doslovno izrazil z besedo, pa zato tem bolj živo deluje v notranjosti njegove umetniške tvorbe, si je mogoče pojasniti prav tako njegov kult Krista, njegov kult trpljenja, njegovo nagibanje k anarhičnemu prvotnemu krščanstvu, kakor tudi njegovo občudovanje Nietzscheja, čigar vpliv na Cankarja je bil močnejši in širši, kakor domnevamo na splošno, in v katerem je videl velikega človeka, ki se je tragično žrtvoval za veliko vizijo. Iz tega njegovega nazora, ki ga je prepajal vsega, je zrasla velika večina njegovih umetnin, njegovih dramatičnih osebnosti od Maksa in Ščuke do Jermana, iz tega nazora se mu je končno porodilo tudi prvotno doživetje »Hlapcev«. V hlapčevstvu slovenske male buržoazije je videl in ga je bolelo najbolj to pomanjkanje vsakega smisla za osebno žrtev, za žrtev veliki ideji, za žrtev čisti človečnosti; njegovo naravnost fanatično sovraštvo do filistroznosti in do hlapčevske nature slovenskega malomeščanstva ima torej poleg socioloških in narodnostnih vzrokov še svoje globlje filozofske in psihološke osnove. V smislu tega svojega nazora je zasnoval tudi prvotno Jermanovo osebnost, katere tragična krivda bi morala biti v tem, da zapusti heroično pot samožrtvovanja in naposled etično ugasne v filistroznem in hlapčevskem »uvaževanju razmer«. Zaradi notranje neuravnanoosti pa se mu je ta velika zasnova izprevrгла, zaradi česar je naša dramatika revnejša za veliko tragično osebnost, in mi vsi za velik tragičen človeški simbol iz svoje sredine.

PROBLEMI SODOBNEGA GLEDALIŠČA

(Ob praškem mednarodnem kongresu za moderno gledališče)

Še vedno pretresajo sodobno gledališče razni idejni, stilni in artistično-tehnični problemi. Pri nas smo šli in še gremo kar mimo vseh teh stvari, kakor da se nas sploh ne tičejo. Eden pglavitnih vzrokov je konservativnost razmer v gledališčih in izven gledališč, predvsem v občinstvu in kritiki, ki gledata na gledališče iz perspektive Ljubljana—Zidani most. Naša gledališka kritika je v glavnem še vedno izrazito literarna kritika, posledica nekaj prebranih gledaliških knjig in poznavanja starejše dramske literature. Prav nepoznavanje osnovnih problemov sodobne gledališke umetnosti kakor bistva gledališkega ustvarjanja sploh je krivo, da se je naša gledališka kritika že marsikje in marsikdaj zmotila, ne samo pri ocenjevanju novejših

del, temveč predvsem v ocenjevanju igralske, režijske, inscenacijske itd. panoge gledališke umetnosti. Slovenska gledališka kritika še do danes ni zmogla niti ene monografije bodisi o posameznem igralcu, bodisi o naših gledaliških problemih sploh. Če hoče kritika biti nekaj več kakor samo slučajna pohvala ali odklanjanje tega ali onega v gledališču, če hoče, da bo njeno delo stvariteljsko vplivalo na razvoj slovenskega gledališča, potem se bo morala svojega dela nekoliko globlje zavedati. Velikokrat pišejo in postavljajo za vzgled Borštnika pa tudi Verovška, toda če si hoče danes vesten mlad človek predočiti objektivno sliko o enem ali drugem, nima kam seči. Odvisen je od časopisnih in revijalnih poročil ter kritik tiste dobe, ki pa so najmanj tako nezanesljiva in slučajna, kakor jih je ogromna večina danes. Niti tista doba niti današnja nam še nista dali take gledališke kritike, ki bi lahko bila nekoč našemu gledališkemu zgodovinarju mentor in vodnik. Nikakor ni odrekati boljšemu delu naše gledališke kritike literarnega znanja in poznavanja starejše, zlasti klasične literature, toda o gledališki umetnosti kot taki si še vedno ni pridobila prepotrebne znanja in vpogleda. Če včasih kaj ugame, je to posledica intuicije, ki pa je zelo, zelo redka. Intuicija je lahko zanesljiva in upoštevanja vredna takrat, kadar bo imela kritika že toliko in toliko tradicije znanja in poznavanja za seboj. V gledališki umetnosti je vedno precej stvari tehničnega značaja, ki jih je treba ločiti od njenega stvariteljskega, podobno kakor je v glasbi. Prav tako je za vestnega kritika potrebno, da na lastne oči spozna gledališko umetnost in razne smeri tudi pri drugih narodih, kajti primerjalna gledališka znanost mu bo tako služila kot vodnik pri pretehtavanju sile in višine naše domače umetnosti. Za razvojno stopnjo naše gledališke umetnosti in kritike je tako znanje prekleto potrebno, saj smo prav v zadnjih petnajstih letih večkrat doživeli hvale in slavljenja raznih tujih gostovanj, ki so se nekatera odlikovala po tehničnih spretnostih, da so gospe kritiko očarala. Slovenski kritik kakor slovenski gledališki delavec nujno potrebuje neposrednih stikov z ostalim gledališkim dogajanjem v svetu, kajti čitanje knjig, zlasti pa čitanje kritik in poročil, še daleko ne zadošča za pravilno in stvariteljsko delo. Literarni kritik lahko dela v svoji knjižnici v Ljubljani prav tako kakor kje drugje, kjer ima potrebne knjige na razpolago, kajti Cervantesov ali Mannov roman mu je v knjigi v Ljubljani prav tak na razpolago kakor kje drugje. Če pa hočeš primerjati slovenskega ali nemškega igralca svojega časa, moraš oba poznati z odra, po predstavi, kajti ravno predstava je tista njegova »knjiga, ki jo moraš brati«. Predpogoj je seveda, da jo znaš brati. Občutiti moraš direkten učinek njegove umetnosti. To priliko pa ti nudi samo predstava. Zato je za vsakega dobrega gledališkega kritika poleg teoretične izobrazbe potrebna še praktična izobrazba, ki pa si jo je mogoče pridobiti samo z empirijo.

Nekaj teh nedostatkov, ki sem jih tu naštel, je krivih, da je razmerje med gledališčem na eni strani in kritiko in občinstvom na drugi strani še vedno zelo slabo, kar včasih naravnost ovira uspešen razvoj gledališča. Kajti naloge gledališke kritike so večje kakor pri literarni kritiki. Literarno kritiko tega ali onega dela lahko zanamci še vedno kontrolirajo in popravijo, če je bila svoj čas krivična in napačna. Kdo pa ohrani gledališko vprizoritev? Kdo ohrani igralčevo kreacijo Hamleta? Kdo zanamcev more ugotoviti, da je bila gledališka kritika temu in temu igralcu pravična? Mogoče ne more biti kritika nikjer drugje tako nevarna in pogubna kakor ravno v gledališču. Zakaj se je Cankar uprl »Kripanovi kobili«? Ne samo zato, ker je vladala v gledališču, temveč tudi zato, ker je teoretizirala in pisala kritiko, ker je usmerjala občinstvo, namesto da bi ga pomagala preoblikovati. Ni res, da lahko gledališče vedno in povsod vpliva in mora

zmagati že samo po sebi, s silo, ki je v njem, kajti ravno pri njem se lahko zgodi, da občinstvo kakor kritika ne najdeta bistvenih stvariteljskih momentov, ki se kljub raznim nedostatom lahko skrivajo v določeni predstavi in nosijo v sebi zarodke nove umetniške dobe in stopnje. Saj še tako velika umetnost, kakor so bile Prešernove »Poezije«, ni mogla zmagati v svojem času, ki je rajši slavil Koseskega. Saj ni res, da mora igralec v svojem času brezpogojno zmagati, nasprotno je res, da ga lahko razmere veliko prej ubijejo kakor pesnika in pisatelja, kajti vedno in vedno ga spremlja grenka zavest, da tudi poznejši rodovi ne bodo mogli pravilno oceniti njegovega dela. Igralčeva umetnost leže z njim vred v grob. V tem je velika tragika, ki je marsikateri kritik niti ne zasluti, kaj šele, da bi jo doživel. Prav ta usoda je vzrok, da se igralec tako rad nagiblje k okusu občinstva in kritike, da rad skoči preko »rampe«. Če je kritika stvariteljska, če ima vse prej našete potrebne lastnosti, potem je njen vpliv na igralca blagodejen in za njegov razvoj koristen, če pa to ni, je tako škodljiva in zvezana s tako usodnimi posledicami, kakor nikjer drugje. Zdi se mi, da je zato za gledališkega kritika potrebna tudi življenjska izkušnost in precejšen, dolgoleten študij in neposreden stik z raznimi panogami gledališke umetnosti. Kakor bo mlad človek težko pisal brez posebnih življenjskih izkušenj globlje življenjske resnice in smernice, tako bo brez predhodnega teoretičnega in praktičnega poznavanja težko mogel soditi o dobrem in slabem, o pravilnem in nepravilnem v gledališki umetnosti. Najbolj nevarno je pa javno šolanje v gledališki kritiki, ko ne samo neizkušen, ampak v svoji stroki tudi slabo podkovan kritik preizkuša svoje znanje ali neznanje na igralcu, režiserju itd.

Prav zaradi nepoznavanja raznih sodobnih gledaliških stremeljenj smo prešli marsikatero dobro stran, ki so jo prinesli razni podvigi in poizkusi nekaterih gledaliških reformatorjev bližnje preteklosti in sedanjosti. Pri nas ima človek vtis, kakor da za večino sploh ni v sodobnem gledališču kakšnih specifičnih umetniških in stilnih problemov, vprašanj tega ali onega izraznega stila. Pri nas si še vedno pomagamo s predstavami o »naravnem«
igranju, stopnice in praktikable kaj hitro ocenimo s vprašanjem, ali so mogoči v kakšni palači v New-Yorku ali ne, in če niso, takoj odklonimo inscenacijo in režijo s to edino, klavno ugotovitvijo, ki je tako postala osnova kritikovega ocenjevanja.

Take in podobne misli roje človeku večkrat po glavi, ko premišljuje o naših razmerah, naravnost pa planejo vanj, če se udeleži takega mednarodnega gledališkega kongresa, kakor je bil letos v Pragi od 8.—16. maja. Ne samo, da spozna, koliko problemov mora reševati sodobni gledališki praktik drugod, temveč, koliko več problemov, ovir in »razmer«
ima v resnici doma. Učinek razpravljanj na takem mednarodnem forumu pa je svojevrsten. Ni kakor ne vpliva defetistično, da bi človek ne videl več nobene dobre strani doma in da bi cenil in oboževal samo, kar imajo drugod. Nasprotno, spozna lahko, da je tudi doma marsikaj dobrega, dasi je velikokrat skrito in neopaženo ter zato tudi marsikdaj premalo cenjeno in ocenjeno. Talenti so tu, veliko za ustvarjanje neobhodno potrebnih stvari je danih, nekatere pa nedostajajo v toliki meri, da se prve ne morejo razviti in razvijati. Najbolj škodljiva je pri tem malomeščanska konservativnost, izvirajoča iz neznanja, in pa vzvišena vseznalost, ki priznava in dovoljuje samo tisto, kar si je pridobila v perspektivi Ljubljana—Zidani most. Za take ljudi ni življenjskih in ni umetniških problemov. Glavno je, da je gledališka predstava ob 22. ali pa vsaj ob pol enajstih končana, kar je čez, je predolgo in »Madame Publikum«
in »Monsier Kritikus«
ne vzdržita več. Ali je temu vzrok nerazpoloženje ali pomanjkanje potrebe po razmišljanju, da ne rečem pomanjkanje kulture, ali pa je mogoče nagon do drugačnega okušanja življenja — o tem

tukaj ne bom razpravljajal. Mislim pa, da ni težko uganiti, v katerem grmu tiči zajec.

Mednarodni gledališki kongres, ki ga je sklicalo praško gledališče »D 37«, je razpravljajal o raznih problemih sodobnega gledališkega ustvarjanja, o problemih, ki se jih pri nas ne zavedajo niti gledališki krogi, še manj občinstvo in kritika. Načelih je bilo toliko vprašanj, da ni bilo mogoče niti o vseh razpravljati, ker je zmanjkalo časa. Prišli so ljudje z različnih strani in z različnimi nazori, kar je kongres samo poživilo in ga napravilo zanimivejšega. To moram poudariti, ker so nekateri mislili, da je bil kongres sklican zato, da manifestira samo eno smer v gledališki umetnosti, ali da celo propagira samo tisto, kar hoče in dela E. F. Burian s svojim kolektivom v svojem gledališču »D 37«.

Za vsakega tujca so bili najzanimivejši referati iz posameznih držav ali narodov, ker smo tako drug pri drugem lahko spoznavali položaj gledališč in vprašanj, ki mu jih stavlja praktično delo. Takoj tukaj moram ugotoviti, da ni imela večina delegatov pojma o stanju gledališč v Jugoslaviji. Kaj še! Saj nekateri niso niti vedeli, kaj naj si pod Jugoslovanom predstavljajo. Iz geografije in povojne politične zgodovine so sicer vedeli, kje leži ta država, da bi pa kaj več vedeli o nas, bi bilo težko reči. Tako sem moral v uvodu k svojemu poročilu o modernizmi v slovenskem povojnem gledališču govoriti o Slovencih na sploh kakor tudi o Jugoslaviji. Po razgovorih z raznimi delegati sem spoznal, kako zelo potrebno je za nas Slovence, da se začnemo sistematično brigati za svojo propagando v inozemstvu. To bo za nas takó kulturno kakor politično koristno, kajti če nas zunaj naših meja ne poznajo, nas tudi ne morejo upoštevati.

Informativnim referatom o stanju gledališč v raznih državah in pri raznih narodih so sledili referati o posameznih problemih sodobnega gledališkega ustvarjanja s posebnim ozirom na modernistične struje, ki se skušajo tu ali tam uveljaviti. Že pri informativnih referatih se je ugotovilo, da je stanje gledališke umetnosti (in nje razvojna stopnja) v raznih državah različno. Zato so bili tudi pojmi, kaj je tu ali tam modernistično in avangardistično različni. Najekstremnejšo smer v Zapadni Evropi zastopa vsekakor Burianovo gledališče. To je v neposredni zvezi s povojnim razvojem češkega gledališča kakor umetnosti sploh. Toda tudi politične razmere v Češkoslovaški so take, da omogočajo in v neki meri celo pospešujejo tako gledališko smer kakor je Burianova. Na Danskem in Holandskem je precej podobno kot pri nas, dasi tam nimajo tako urejenih državnih gledališč kakor so naša. Gospodarska kriza je tudi tam v gledališčih doma. Razmere so precej konservativne, vendar na Holandskem in švedskem bolj kot na Danskem, kjer skušajo nekateri vendarle speljati gledališče na modernejša pota. Danski poročevalec dr. Neergaard je poročal med drugim o svojevrstni, a politično reakcionarni vprizoritvi »Hamleta«. Fortinbras je nastopil tam kot nekakšen narodno-socialistični junak, ki je pometel s hamletovščino. Od umetniško resnejših poskusov in uspehov je omenil vprizoritev komedije »Izgubljena melodija«, ki jo je spisal Kjeld Abell. Najkrajši referat je imel Holanec Korteweg. Zanimive so bile njegove uvodne besede, ko je dejal, da je Holandska dobra dežela in kjer se ljudem dobro godi, tam se ne zgodi nič posebnega. Tako na Danskem kot na Holandskem prevladuje malomeščanstvo, ki ni kdove kako razgibano, ljubi mirno življenje brez razburjenj. Oba delegata sta povprečnega Danca in Holandca označila kot najbolj malomeščanskega malomeščana. Švedski poročevalec je omenil, da ima pri večini Švedov Strindberg še vedno težkoče in da tudi med delavstvom ni dovolj zanimanja za modernejši repertoar, ker je večina pod vplivom operetnih gledališč. V kolikor so bila taka izvajanja objektivna, ni mogoče ugotoviti, ker so nam bile razmere premalo

znane. Slovaški referent je ostro kritiziral bratislavsko gledališče, ki kviri slovaško občinstvo z operetami in revijami. Zelo duhovit je bil referat francoskega pisatelja Germaina, ki je v drastičnih in sarkastičnih besedah orisal položaj slovite »Comédie Française«, kjer prevladujejo stare igralkе, s katerimi pa imajo razni visoki politiki zelo intimne zveze, ki imajo tudi svoj vpliv na gledališče... Vzhičeno pa je govoril o predstavah režiserjev Jouveta, Batoua, Pitojeva itd. Rusija oficialno ni bila zastopana, vendar se je kot gost udeležil kongresa prof. dr. Bogatyrev, specialist za raziskovanje folklore. Izredno zanimiv je bil njegov referat o ljudskem gledališču, ki je sicer blizu našim podeželskim odrom, a si je vendar ohranilo iz tradicije marsikaj originalnega in od oficialnega gledališča neodvisnega. Pri nas so podeželski odri bolj ali manj epigoni in plagiatorji mestnih poklicnih gledališč, v Rusiji pa so se ponekod ohranili ostanki srednjeveških ljudskih iger in predstav, polnih fantazije in pestrosti. Pomanjkanje tehničnih sredstev je ponekod rodilo tako originalne in rafinirane inscenacijske domisleke, da prekašajo po svoji umetniški vrednosti marsikak moderen režijski ali inscenacijski domislek.

Avstrijsko gledališče danes precej životari. Še slabše je stanje v Nemčiji. Italija je kljub raznim futurističnim izpadom ostala precej zadržana. Dunaj ima dve manjši moderni gledališči, ki pa sta bolj literarno-satirična varieteja kot pa gledališči v pravem pomenu besede. Razmere so seveda precej neugodne, zato se delo teh dveh gledališč ne more razmahniti. Po naključju sem imel priložnost slišati predavanje nemškega pisatelja Klause Manna o položaju angleškega in ameriškega gledališča. V Angliji, domovini dramatike Shakespeara, je umetniško gledališče še vedno precejšen pastorek. Umetnost zastopajo samo tako zvana periferijska polamaterska gledališka podjetja, ki imajo svoje občinstvo iz srednjih revnejših slojev. Večjim, oficialnim gledališčem je lepa literatura še vedno precej tuja. Zato o kakih modernističnih poskusih ni mogoče dosti govoriti. Anglež iz višje družbe se bolj zanima za razne družabne igre in za konjske dirke. Bernard Shaw je to že večkrat ironiziral. Ob neki priliki sem celo bral, da je bolj nemški kot angleški avtor, ker se je v Evropi najprej in najbolj udomačil v Nemčiji. Danes se je seveda moral umakniti tudi od tam.

V Ameriki prevladuje gledališče kot trgovsko podjetje. Le od časa do časa si privoščijo iz snobizma kakšno literarno predstavo, ki jo servirajo kot veliko, skoraj cirkuško senzacijo in kot dogodek višje vrste. Zato so take predstave svojevrstna parada toalet in visoke denarne gospode, kakor je bilo to pri vprizoritvi Werflove biblijske igre v Reinhardtovi režiji. Med revijalnimi brodvajskimi gledališči je po Mannovem poročilu posebno uspevalo »Gledališče slačenja«, kakor bi se reklo po naše. Posebnost tega gledališča je bila v tem, da so prihajale plesalke, pevke in igralkе v začetku predstave pretirano oblečene na oder. Vzporedno z razvojem dejanja so izgubljale kos za kosom svoje toalete. Pri finalu vsega večera niso imele ničesar več na sebi. Seveda nima tako gledališče nobene zveze več z gledališko umetnostjo, pač pa predstavlja najdekadentnejši izrodek trgovskega gledališkega obratovanja. Ker so bile menda predstave zvezane s škandali, je končno oblast gledališče zaprla, dasi ga je tolerirala precej časa.

Ameriško gledališče prav gotovo ni izpodbudno, četudi so razni mladi podjetni ljudje ustanovili nekaj gledaliških družin, ki z vso resnobo goje umetniški repertoar. Prav takim družinam se je zahvaliti, da se je razvila novejša ameriška dramatika, kakor jo predstavlja O' Neill in dr. Taka gledališča žive v zelo skromnih razmerah in so velikokrat celo polamaterska, ker je njihov materialni položaj spričo velikih revijalnih gledališč, ki razpolagajo z velikopotezno reklamo in so vedno zvezana tudi s posameznimi časopisnimi

koncerni, izredno težak. Povprečen ameriški državljani, ki slovi zaradi svojega puritanizma, ima dobro literaturo kakšnega Strindberga ali Ibsena itd. še vedno za pohujšljivo, zameži pa z enim očesom, kadar se lahko naslaja na stegnih plesalk raznih revialnih gledališč. Saj ga dobro poznamo iz romanov Uptona Sinclaira in Lewisa Sinclaira!

Že pri površnem pogledu moramo spoznati, da je sodobna gledališka umetnost danes na najvišji stopnji pri slovanskih narodih. Rusi vsekakor prednjačijo vsem, v zapadni Evropi pa so na prvem mestu Čehoslovaki. Tudi na Poljskem so v zadnjih letih zelo napredovali. V Jugoslaviji bi lahko dali veliko več, če bi bilo več zanimanja in opore tako v občinstvu kot v tistih krogih, ki odločajo. Skrb za dobro gledališče spada med najkulturnejše ambicije, ki bi jih morali v izdatni meri gojiti vsi tisti, ki so poklicani za to, da se narod kulturno razvija. Češkoslovaška republika izdaja za podporo svojih gledališč velike vsote in skrbi s posebno vneto za njihov razvoj. Toda tudi za razvoj posameznih individualnosti skrbi z raznimi izrednimi podporami in nagradami. Če primerjamo češke razmere z našimi — posebno kar se materialne strani tiče, — dobimo žalostno sliko. V prvih povojnih letih je še nekam kazalo, danes pa ni več pravega smisla niti razumevanja.

Pred dobrimi petdesetimi leti na pr. so si Slovenci ustanovili Dramatično društvo, ob čigar rojstvu se je zelo trudil tudi Fran Levstik. Kakor Slovenska matica spada tudi Dramatično društvo med tiste slovenske ustanove, ki bi morale resno stremeti, da v čim večji meri izpolnjujejo tiste naloge, zaradi katerih so bile ustanovljene. O Dramatičnem društvu tega ni mogoče trditi že za več let nazaj. Kaj se je prav za prav zgodilo z njim, se sploh ne ve. Tudi lanski občni zbor ni niti pojasnil, niti opravičil njegove pasivnosti, dasi sem bral v časopisnem poročilu o nekih podporah, ki jih daje društvo za študij posameznikov. Niti višine teh podpor niti imena tistih, ki so jih uživali, niso bila objavljena. Poročilo je bilo tako nejasno, da si pod delovanjem tega društva ne more človek predstavljati nič stvarnega. Zdi se mi — in mislim, da je povsod v kulturnih razmerah tako, da bi morala ustanova, kakor je Dramatično društvo, voditi o svojem delu javne račune, kajti edino potem bi se lahko njeno delo s prave strani klasificiralo. Če podeljuje štipendije ali podpore, jih mora društvo razpisati in javnost obveščati, komu jih je podelilo. Tako delajo drugod in tako je bila včasih navada tudi pri nas. O delovanju Dramatičnega društva pa prav za prav ne vemo že več let nič posebnega. Društvo je bilo ustanovljeno zato, da podpre razvoj slovenske gledališke umetnosti in prav posebej še slovenske dramatike. Država ga je takoj po prevratu s podržavljenjem gledališča rešila neposrednih skrbi za obstoj slovenskega gledališča, nikakor ga pa ni razvezala dolžnosti, ki jih ima od svoje ustanovitve naprej. Slovenska javnost ima pravico vedeti, kaj se godi s tem društvom, kdo uživa študijske podpore, kakšne uspehe imajo njegovi štipendisti in kje se udeležujejo itd. Ko sem pred dvema leti prosil kot slovenski dramatik in režiser podporo, da bi lahko šel na premijero »Celjskih grofov« v Prago, sem dobil odgovor, da so krediti že izžrpani. Letos je prav tako prosil režiser Stupica za podporo, da bi se lahko udeležil mednarodnega gledališkega kongresa, o katerem pravkar poročam, — in je tudi ni dobil. Največji cinizem tega društva pa si je dovolilo lanskoletno poročilo o občnem zboru. Tam je bilo zapisano, da društvo ni podelilo nobene literarne nagrade, ker se ni nihče priglasil zanjo.* Cinizem svoje vrste! Nagrado je treba n a j -

* »Za literarno nagrado se ni oglasil noben domač dramatik; pač pa smo po sklepu zadnjega občnega zbora izplačali opernemu skladatelju še zadnji obrok ustanove, ki jo je uporabil za svoje večmesečne glasbene študije v

prej razpisati in pozvati slovenske pisatelje, da predložijo svoja dela! Nekoč je Dramatično društvo takó delalo. Zakaj tega ne dela več? Ali gospodje, ki upravljajo in vodijo to društvo, mogoče ne vedo, da je treba takó delati? Ali so mogoče tako neizkušeni in tako nevedni? Ali pa je bil omenjeni cinizem samo opravičilo slabe vesti? Vse to bo moralo društvo javno razložiti, če še da kaj na svojo čast. Dramatično društvo je narodna ustanova, ne pa privatno podjetje. Celó privatna podjetja razpisujejo nagrade javno in sporoče sestav juryja, ki bo sodil. Hrvati imajo Demetrovo nagrado za svoje dramatike, ki jo podeljujejo vsako leto, zato da pospešujejo razvoj domače dramatike. Ali nima takih nalog tudi slovensko Dramatično društvo? Pri tej kritiki nikakor ne gre samo zame, kakor mi bo mogoče kdo očital, saj je bilo v slovenskem gledališču več krstnih predstav v zadnjih letih, ki bi ne bile samo vredne nagrade Dramatičnega društva, temveč bi jo tudi morale dobiti. Za razvoj slovenske dramatike se prav za prav ne briga nihče, Dramatično društvo, ki je po svojih pravilih najbolj poklicano in dolžno skrbeti zanjo, se za to sploh več ne zmeni. Časopisni poročevalec občnega zbora samo zabeleži, da se ni nihče priglasil, zato ni bila literarna nagrada podeljena. Kdaj pa jo je odbor razpisal?...

Slovenska javnost že več let čaka podrobnega in jasnega javnega poročila o delovanju tega društva. Poročilo bo vsekakor moralo razjasniti delovanje za več let nazaj, prav posebej pa marsikoga zanima usoda tistega denarja, ki je bil določen za literarno nagrado, ki ni bila razpisana in ki je tudi nihče ni dobil, ker se ni nihče priglasil... (Se nadaljuje) **Bratko Kreft**

Pragi in na Dunaju. Nadaljno nagrado smo dovolili operetnemu skladatelju in operetnemu libretistu za izvirno opereto.« (Podčrtal K. B.) »Slov. narod«, 25. junija 1936, str. 4.

NOVA FIZIKA IN SPOZNAVNA TEORIJA

Fizikalne vede so v 19. stoletju polagoma prestavljale svoje mejnike in širile svoje območje na nove in nove pojave. Fiziki so v osnovnih vprašanjih svojih teorij soglašali. Centralna točka njihove znanosti je bila mehanika. Vse pojave so skušali zvesti na mehaniko in vse se jim je zdelo razumljivo in jasno šele takrat, ko so si ustvarili o pojavu mehanično sliko. Razhajali so se kvečjemu v vprašanju, kako bi kak pojav reducirali na mehaniko.

Prav tako trdna je bila filozofska osnova takratne fizike. Fiziki so videli v svojih teorijah realno spoznavanje materialnega sveta. Fizikalne teorije so zrcalile objektivno realnost. Prirodoslovec je nujno bil materialist, toda materialist, ki je gledal vse skozi očala mehanike. Prevladoval je mehanični materializem.

Odkritja na koncu 19. stoletja pa so v temeljih pretresla vso na videz tako trdno fizikalno stavbo. Novi element radij in njegovo razpadanje je povzročil, da so se začeli podirati stari, častitljivi zakoni o neuničljivosti energije in snovi, o nedeljivosti atomov in neizpremenljivosti prvin itd. Teorija je sledila teoriji, nikjer ni bilo več tistega soglasja, v katerem so živeli poprejšnji fiziki med seboj.

Vse te spremembe v njihovi znanosti so prisilile celo fizike same, da so začeli izvajati filozofske zaključke iz svojih fizikalnih dognanj. Fiziki, ki filozofije niti malo niso poznali, so iz svojih skušenj sklepali, da nam znanost ne odkriva zunanjega sveta in njegovih pojavov, da je znanost samo simbo-

lična formula, da znanost samo ustvarja znake za to, kar je naš um sam ustvaril, da prav za prav znanost sploh ni možna, da nam daje le praktična navodila za delo, ne pa resničnega življenja.

To krizo v fiziki so izkoristili filozofi. Začeli so govoriti o subjektivni intuiciji, o mističnem čustvu realnosti, o nečem tajinstvenem. Po njihovem mnenju je bil možen samo še idealizem, saj so vendar fiziki ugotovili, da je materija izginila. Razpasel se je fideizem, ki postavlja vero nad razum, razpasel se je antiintelektualizem, ki odreka razumu vse pravice.

Razvoj v fiziki pa se ni ustavil. Kar je bilo l. 1900 še čudno, je desetletje pozneje že našlo svoje pojasnilo v novih odkritjih in v novih teorijah; zakoni, o katerih smo mislili, da so se dokončno porušili, so dobili nove oblike in so veljali za vse širše območje nego še pred kratkim. Naša podoba resničnega zunanjega sveta se je vse bolj izpopolnjevala in se še vedno izpopolnjuje, idealistična filozofija pa še vedno skuša zavreti ta napredek in ga ubiti v svojih okamenelih formulah, s katerimi hoče za vse večne čase zagotoviti obstoj mračnjaštvu in reakciji med živimi, razvijajočimi se narodi.

Poleg drugih vprašanj muči to vprašanje o odnosu med razvojem v fiziki in matematiko pa filozofijo dva slovenska znanstvenika, ki sta spregovorila slovenskemu narodu o novih dognanjih v teh povprečnemu zemljanu težko dostopnih znanostih. Po svoji prvi knjigi o novih poteh fizikalne in matematične znanosti, ki se danes neločljivo prepletata, je izdal dr. Vidmar sedaj že drugo knjigo (Dr. M. Vidmar: »Oslovski most«. Ljubljana 1936.). Matematik dr. R. Zupančič pa je objavil svoj govor, ki se bavi z istimi vprašanji (Dr. R. Zupančič: »Determinizem in fizikalna slika sveta«. Ljubljana 1937.). Oba podajata zelo pregledno sliko o razvoju novih fizikalnih teorij, čeprav vsak na svoj način, in oba se dotikata filozofskih zaključkov iz teh teorij. Nas zanimajo predvsem ta mejna vprašanja med fiziko in filozofijo. Kakšno je filozofsko stališče obeh znanstvenikov? Kolikšno oporo imata v svojih filozofskih nazorih?

Na ta vprašanja nam bo mogoče odgovoriti dokončno šele potem, ko bomo videli naša znanstvenika na delu v njunih znanostih samih. Tako je dr. Vidmar v matematičnih in fizikalnih razlagah takoj sredi protislovij. S preprostostjo in prepričanostjo, ki je lastna skoro večini znanstvenikov, dokler se gibljejo na svojem znanem področju, ugotavlja dejstva, ki so za tako zvani zdravi človeški razum greh proti vsej logiki. Ko govori o tem, kako merimo obseg kroga z njegovim premerom, prihaja do zaključka, da je število π nepojmljivo število. Dr. Vidmar pravi: »Laiku se zdi nemogoče, da so števila, ki nimajo številke. Odklanjal jih bo kot izrodke bolne matematične domišljije. Navajen je tako tesno vezati v svojih mislih števila s številko, kakor veže svoje telo s svojo dušo.« (o. c., str. 44.). Isto nepojmljivost srečamo celo pri tako preprostih matematičnih izrazih kot so ulomki. Vsakdo bo dejal, da sta $\frac{2}{3}$ popolnoma določeno število. Izrazi ju pa v drugi obliki, v obliki decimalnega ulomka 0,6666..., pa jima ne boš prišel nikdar do konca. $\frac{2}{3}$ sta torej določeno in nedoločeno število, pojmljivo in nepojmljivo število.

Prav takšno čudo je število, ki ga označujemo z izrazom $\sqrt{2}$. Na premici si lahko predstavimo neskončno število števil in vendar na njej ni mesta za $\sqrt{2}$. Tudi tu dr. Vidmar nazorno kaže, da imajo kljub temu »nepojmljiva števila vendarle pojmljive geometrične slike, da so geometrično ostro določljiva, številčno pa ne.« (o. c., str. 48.). Torej: na ta geometrični način lahko določiš $\sqrt{2}$, na oni geometrični način pa ne, na geometrični način je $\sqrt{2}$ določljivo število, na številčni pa ne.

Svet na videz preprostih geometričnih likov nikakor ni preprost. Takoj na prvem koraku v geometrijo naletiš na loke, ki jih lahko točno načrtaš, ki

imajo prav gotovo točno določeno dolžino, katerih omejeno mero bi lahko z rokami tipal, znanost pa pravi: »Poskušal boš najbrže meriti razdaljo od točke do točke, ocenjujoč dolžino loka, ki ju loči. Toda lok je del obsega. Obseg je neizmerljiv, torej je tudi lok neizmerljiv. Obupno, kajne! Na krogu ni izmerljivih mest! In vendar jih vidimo!« (o. c., str. 49.). Lok na krogu ima torej točno določeno mero, ki je pa vendarle neizmerljiva.

Dalje! Kaj je čudnega na geometrični premici? Saj jo vendar vsak otrok pozna in loči od ostalih geometričnih likov. Dr. Vidmar pa trdi in dokazuje, da je premica — krog. Njegove besede so: »Premica in krog sta sorodnika: premica je krog.« (o. c., str. 53.).

Ob tej priliki je dr. Vidmar izredno točno označil, v čim se razlikuje ta znanstvena metoda od popolnoma nasprotnih metode znanstvenega gledanja na svet. Zapomniti si je treba njegov stavek: »Živi odpor, ki naletiš nanj pri vsakem izobražencu brez globokega poznavanja matematičnih skrivnosti, če mu začneš pripovedovati o 'zakrivljenem prostoru', ima gotovo svoje korenine v zavesti, da je premica edinstvena črta in da je krog svojevrsten lik, da med njima ni krvnega sorodstva, da je smešno, metati ju v skupen koš.« (o. c., str. 54.).

Če dodamo temu stavku še Vidmarjevo ugotovitev, da je »svet možen brez človeka in njegovih misli« (o. c., str. 60), tedaj bi menili, da imamo opraviti z znanstvenikom, ki se je zares osvobodil vseh tradicionalnih duhovnih spon, z znanstvenikom, ki bo šel tudi v filozofiji po novih potih, z znanstvenikom, ki je upravičen trditi: »Filozofi so na žalost popolnoma pretrgali stike z matematiko...« (o. c., str. 91.).

Toda prav tu se tudi začne tragika Vidmarjeve znanosti. Dr. Vidmar se ne zaveda, da je osnova, podlaga, na kateri zida svojo znanost, materialistična filozofija in da je njena metoda dialektična, ne pa metafizična; ne zaveda se, da je njegov pogled na svet podobna zunanje, objektivno bivajočega sveta, čigar zakoni se zrcalijo v matematičnih in fizikalnih ugotovitvah; ne zaveda se, da vsa ugotovljena protislovja niso nikaki logični grehi, temveč da so to slike dialektičnih zakonov, po katerih se giblje svet, ki je izven naših glav in nezavisno od naših misli; ne zaveda se, da je s svojimi besedami o premici in krogu udaril po metafizičnih idealističnih filozofih, ki vidijo povsod samo ločene, negibne predmete, med katerimi so nepremostljivi prepađi in ki jih požene v gibanje lahko samo Bog s svojo vsemogočno ustvarjajočo silo, da se je postavil na stališče mlade, prevratne filozofije, ki ji ni ne svet narave ne družbe ne duha tuj in daljen — onostranski, temveč živa realnost, tostranstvo, ki jo človek lahko ne samo raziskuje, ampak tudi spreminja. Da je res tako, dokazuje njegova trditev: »Problem premice in kroga izpodkopava temelje Evklidove geometrije, nauka o ustroju prostora, ki je bil osnova vsemu gledanju v svet, vsej fiziki, vsej filozofiji.« (o. c., str. 53.) Ne, to ne velja! Če bi dr. Vidmar poznal razvoj filozofske misli, tedaj bi vedel, da je že od Hegla dalje znana filozofija, ki nikakor ni imela Evklidove geometrije za osnovo niti vsej fiziki niti vsej filozofiji; to je tista filozofija, ki prostora in časa ni imela za nekaj subjektivnega, za nekaj kantovski način gledanja na svet, temveč za nekaj resnično objektivno bivajočega, čigar lastnosti in zakonitosti more črpati človeški razum samo iz te objektivnosti. Zato ta filozofija ni trdila, da morajo biti naši nazori o prostoru in času nespremenljivi, dani a priori, temveč je ravno obratno trdila, da se bodo tudi ti nazori izpopolnjevali in približevali objektivni resničnosti, ki biva izven nas in neodvisno od nas. Prav v tem dejstvu, da dr. Vidmar nima tako jasnega pregleda v filozofiji, kot ga ima v svoji stroki, moramo iskati tudi osnovni vzrok za nesmiselna protislovja, v

katera se začne zapletati, ko hoče obdelovati splošne znanstvene probleme. Navedel bom samo nekaj takih zgledov, ki nazorno kažejo, koliko škodo lahko povzroči preziranje filozofije in njenega razvoja celo pri temeljnih znanstvenikih.

Kaj misli dr. Vidmar o vprašanju, ali nam naša znanost razkriva skrivnosti zunanjega sveta ali ne? Njegov odgovor ni nedvoumen. Na nekem mestu trdi: »Spoznanja prihajajo počasi in se vedno stopnjujejo iz posebnih, omejenih ugotovitev do širokih, neomejenih. Človek zagleda pojav, postane pozoren, vidi, da se igra ponavlja, če se vračajo okolnosti, Razum mu žejno poveže skupino sorodnih reči s skupnim 'zakonom', Kasneje ga preseneti pojav, ki ima že znane poteze, poleg njih pa nove. Iz megle se mu dviga širša skupina reči in prejšnja ožja postane novi le samostojen del. Širši zakon mora v spoznanju zamenjati ožjega. Razum se dviga po stopnicah, ko se približuje resnici.« (o. c., str. 69.). To je čisto dialektična misel o znanstvenem razvoju. Razum se približuje resnici. A s tem se nikakor ne sklada, kar trdi dr. Vidmar na temle mestu: »Svetov je nebrot. Tisti, ki smo vsi v njem, ni ne tvoj ne moj, ne ženski ne vojaški. Nam vsem je tuj. Zato nam dela tolikšne preglavice, zato ne vemo, kakšen je, zato nikoli ne bomo dognali, kakšen je.« (o. c., str. 113.). Če se približujemo resnici, tedaj vsak dan sproti ugotavljam o, kakšen je svet. V naši znanosti se zrcali svet, kakršen je. Jasno pa je, da ga s posameznimi dognanji ne moremo izčrpati vsega. Toda dr. Vidmar nam s svojimi besedami najbrž tega ni mislil povedati.

Na vprašanje, kakšen je odnos med matematiko in fiziko, nam da dr. Vidmar dvojen odgovor. Matematika in fizika po prvem odgovoru nista isto: »Riemann, ki je odkril merilni tenzor, je bil skromen in prepričan je bil, da govori samo o matematičnih svetovih. Zdelo se mu je, da je v prostoru še nekaj poleg merilnih enot, gmota, energija, valovanje, kar iz matematičnega sveta naredi fizični svet.« (o. c., str. 215.). Po drugem odgovoru, ki sledi kmalu za prvim, pa sta matematika in fizika isto: »Einstein jo je (= Riemannovo geometrijo) sprijaznil s svojo novo fiziko. Hkratu je fiziko iztrgal starodavnim človeškim predsodkom, nerazumnim mrtvim glavam, ki so bile preglasne v naših živih. Geometrija je danes fizika in fizika je postala matematika.« (o. c., str. 220.) Morda bi kdo dejal, da je dr. Vidmar v obeh teh primerih najčistejši dialektik, ker trdi, da je nekaj istočasno to in istočasno nekaj drugega, kakor smo to pač videli in pohvalili pri ulomkih, številu π itd. Uporaba dialektike pri nesmiselnih protislovjih, pri protislovjih, ki niso tečajji nekega nasprotja, pa sploh ni dialektika, temveč sofistika ali pa eklekticizem.

Preziranje filozofije in precenjevanje matematike pa spelje dr. Vidmarja v najčistejši idealizem, t. j. v filozofijo najbolj »mrtvih glav«, ki še danes strašijo med nami. Poleg tega mu takšno njegovo filozofsko stališče skrivi celo njegovo živo znanstveno sliko zunanjega sveta v mrtev mehanizem, ki ostaja večno isti. Kakor se svetlobni žarki zbero v žarišču, tako je dr. Vidmar zbral svoj mehanični idealizem v besedah: »Resnični svet je, kakršen je. Se-stavljen je iz samih točk različne vsebine in v nobeni se ne spreminja nič. Ti se premikaš skozi svet kakor bralec skozi knjigo. Čas, vzročnost, naravni zakoni — vse to so le varljive prikazni.« (o. c., str. 131.) Ker pa resničnega sveta ni brez časa, vzročnosti, naravnih zakonov, in ker so vse to le varljive prikazni, je torej tudi »resnični« svet le varljiva prikazen, ki jo ustvarjaš ti, ki se pomikaš skozi svet. Nič se torej ne bomo začudili Vidmarjevi končni ugotovitvi: »Na njem (= na ogromnem oslovskem mostu) postaneš matematik, ker se ti vse, kar je bilo prej polno 'pomena', zveliča v simbol.«

(o. c., str. 181.). »Resničnik« svet postane torej matematični simbol, objektivnih zakonov ni, objektivne vzročnosti ni, objektivnega časa ni, znanosti ni; edino, kar še ostane, so na široko odprta vrata, skozi katera se vtihotaplja misticizem, fideizem, mračnjaštvo z vsemi najbolj zastarelimi predsodki, proti katerim se dr. Vidmar tako uspešno bori v svoji znanosti, katerim pa s svojo filozofijo pripravlja najugodnejša tla. Takšna nedoslednost ogroža samo znanost dr. Vidmarja, ker pač ne more ostati brez vpliva na njegovo znanstveno delo, s katerim je filozofska osnova tesneje spojena, kakor misli to dr. Vidmar sam. Zato se bo moral nujno otresti mrtve idealistične filozofije in odkrito priznati tisto filozofijo, ki raste iz njegove lastne znanosti in ki jo poraja vse današnje prirodoslovje.

Nekaka prikrita kritika in tih odgovor na Vidmarjeve spise zveni iz besed Riharda Zupančiča v njegovem govoru »Determinizem in fizikalna slika sveta.« »Fiziki grade novo poslopje, ki ga sijajno projektirajo. Toda vsak dan vidijo, da morajo za varnost bodoče zgradbe preiskati fundamente. Okrog stavbišča so sicer postavili ograjo, na žalost pa niso pazili na špranje. Skozi te gledajo ljudje. Gneča gledalcev je posebno gosta okrog popularizatorjev, zakaj le-ti jim razlagajo že fasado, ki niti še ne stoji.« (o. c., str. 37.) Iz te ironije veje nekak aristokratski duh, ki je tako pogost pri matematikih, to je duh, ki bi s svojo matematiko rad zamašil vse špranje, da bi »umazano ljudstvo« ne moglo videti, kaj delajo prebivalci nove Swiftove Lapute.* Kljub temu pa mora Rihard Zupančič tudi sam popularizirati svojo znanost.

Kar smo ugotovili pri dr. Vidmarju, to velja tudi za R. Zupančiča. V svoji znanosti izreka stare in nove izsledke včasih še bolj jasno in s še večjo prepričanostjo kakor dr. Vidmar. Dragocena je njegova trditev, da je »tudi geometrija bila spočetka fizikalna znanost« (o. c., str. 11.). Današnji idealistični filozofi se vedno radi sklicujejo na matematika, češ, tu imamo vedo, ki je stvaritev čistega razuma, ki svojih pojmov ni črpala in ne črpa iz zunanjega, resničnega sveta. Če pa je bila geometrija fizikalna znanost, tedaj je morala risati sliko objektivnega materialnega sveta in ji je torej ta svet resnična osnova in izhodišče.

Prav tako kot dr. Vidmar se tudi R. Zupančič jasno zaveda dialektičnega razvoja znanosti. R. Zupančič pravi: »Klasična fizika z novimi teorijami ni padla, ker te ohranjajo skoraj vsa spoznanja o fizikalnih dogodkih, ki jih je dognala klasična fizika in verificirala z mnogoštevilnimi opazovanji. Nove teorije dajo morebiti novo razlago starim rezultatom, nesejo pa dostikrat dalje, tako da dajo predvidevati tudi eksperimentalna dejstva tam, kjer bi klasični nazori odpovedati.« (o. c., str. 10.). Nove teorije ohranjajo torej vse to, kar je bilo v starih teorijah pravilnega, in dajejo le novo obliko starim izsledkom. V tem je tisti pravilni filozofski relativizem, ki gleda v vseh posameznih relativnih resnicah stopnje do absolutne resnice, ki je smoter vsemu človeškemu razumskemu življenju.

Iz besed R. Zupančiča bi sledilo, da potrjuje razvoj nove fizike pravilnost tiste filozofije, ki pravi, da ni materije brez gibanja in ne gibanja brez materije, da je gibanje tista oblika, v kateri materija eksistira. R. Zupančič resumira namreč svoje razlage: »Svetlobni žarki in hitri elektroni se obnašajo enkrat kakor valovanje in drugič kakor partikule, leteče z veliko hitrostjo.«

* V »Guliverjevih popotovanjih« je veliki angleški satirik Swift opisal otok Laputo, ki plava nad zemljo in čigar prebivalci so tako zamišljeni v matematične probleme, da sploh ne govore in ne gledajo. Kadar jih hočejo sluge opozoriti na kako stvar vsakdanjega življenja, se jih dotaknejo z mehkom, v katerem ropotajo kamenčki, da bi jih obudili v življenje resničnega sveta.

(o. c., str. 31.). Tej ugotovitvi celo dodaja pripombo: »Tudi fizik starejše šole bi moral priznati rezultate teh opazovanj. Dejal bi morebiti k temu novemu dualizmu: credo, quia absurdum.« (o. c., str. 31.). Ta pripomba nam presenetljivo nazorno kaže, kako nenavaden je za naše znanstvenike novi način mišljenja, ki jim ga kljub njihovi volji znanost sama vsiljuje. Filozofsko orodje, brez katerega se v svoji znanosti niti ganiti ne morejo, se ne sklada z novimi pojavi, ki jih morajo obdelati. In vendarle ostajajo naši znanstveniki pri teh starih filozofskih mehovich, čeprav jih nova vsebina neusmiljeno razganja.

R. Zupančič se takoj v začetku svojega govora zaplete pri filozofskih vprašanjih v zmešnjavo. Za glavno nalogo si je postavil študij »vprašanja po neki objektivni kauzaliteti« (o. c., str. 3.). Čeprav pa govori o subjektivnih idejah časa, prostora in kavzalnosti, vendar čuti iz neznanih razlogov potrebo, zamenjati izraz »subjektivni« z »individualni« in gradi nasprotje med individualno in objektivno kavzaliteto. Iz vse nadaljnje njegove razlage ni jasno, kaj smo s to zamenjavo izrazov pridobili. Jasno pa je iz njegove razlage, da nas vsa nova fizika sili, da moramo spremeniti svoje nazore o kavzalnosti. Fizika mora sprejeti hipotezo, da se pojavi v atomskem dogajanju prilagoditve verjetnostnemu računu. R. Zupančič sklepa: »Ker pa v majhnem nimamo več kauzalitete, ki jo nadomestimo s hipotezo, da se dogodki prilagoditve pravilom verjetnostnega računa, izgubijo tudi rezultati makroskopične fizike na apodiktičnosti, s tem da postanejo statistične izjave za ogromno število atomskih dogodkov in so le še zelo verjetne, praktično seveda gotove.« (o. c., str. 35.). Kavzalnosti torej ni več, tiste okorele kavzalnosti iz dobe, ko je še vladal v fiziki mehanistični nazor, temveč je z novimi pojavi dobila novo obliko. V tem se kaže relativna vrednost vseh naših pojmov in nazorov o objektivnem svetu, ki nas vodijo do popolnejšega spoznavanja objektivne, izven nas bivajoče resnice. R. Zupančič pa dela zaradi te relativnosti našega spoznanja tako, kakor je delalo mnogo znanstvenikov pred njim in kakor jih bo delalo najbrž še mnogo za njim — odreka se vprašanje po kavzaliteti: »Vprašanje po kauzaliteti... in prav tako vprašanje po strogem objektivnem determinizmu med opazbami mrtve materije sta za enkrat izgubili v fiziki pomembnost in sta postavljeni zopet bolj v metafiziko za mislece, ki imajo metafizične tendence.« (o. c., str. 36.). Tako grede eksaktni znanstveniki z odprtimi očmi mimo važnih rešitev osnovnih vprašanj, ne da bi zapazili te rešitve. Kje je vzrok temu čudnemu pojavu?

Vzrok je v tem, da prirodoslovci po veliki večini ne uvidevajo nujne potrebe, da je treba v zvezi z novimi odkritji v fizikalni znanosti kritično pregledati vse filozofsko orodje, ki jim rabi pri njihovih raziskavanjih; po veliki večini prirodoslovci celo mislijo, da bi bilo vsako ukvarjanje s filozofskimi vprašanji zanje brez koristi in potrata časa. Toda ves razvoj eksaktnih znanosti vodi do tega, da bodo morali tako filozofi zapustiti svoje vzvišeno stališče, s katerega zro s prezirom na vse ostale znanosti kot znanosti nižje vrste, kakor bodo morali tudi eksaktni znanstveniki opustiti svojo zmotno misel, da je filozofija samo prazna fantazija. Šele sinteza objektivni resnici ustrezajoče filozofije in eksaktnih znanosti bo omogočila svoboden napredek na vseh območjih človeške dejavnosti, seveda pri pogoju, da bodo tudi vse življenjske razmere urejene tej sintezi primerno.

S temi deli dr. Vidmarja in R. Zupančiča se je slovenska znanost priključila razvoju evropskega duhovnega življenja; Slovencem ni treba čakati več desetletij, da jih dosežejo plime in oseke v znanstvenem razvoju. To je za nas velika pridobitev in želeli bi le bilo, da bi se to izmenjavanje misli lahko vršilo svobodneje in v širšem obsegu.

Fr. Klemuc

SLOVENSKI PESNIKI V RUSKEM PREVODU

»Literaturnaja gazeta«, organ vodstva Zveze sovjetskih pisateljev, je objavila v št. 40. od 26. julija t. l. štiri slovenske pesmi v prevodu znanega pesnika Alekseja Surkova. To je vsekakor zelo pomemben dogodek na področju rusko-slovenskih literarnih stikov in zato se nam zdi potrebno, da si pri tej priliki ne samo nekoliko podrobneje ogledamo te prevode, temveč da izpregovorimo nekoliko besed tudi o starejših ruskih prevodih iz slovenske poezije.

Pred vojno so Rusi razmeroma malo prevajali iz jugoslovanskih literatur. V prvi polovici 19. stol. je bila predmet zanimanja ruskih literarnih in znanstvenih krogov srbska in deloma bolgarska narodna pesem, ki je še dolga desetletja potem predstavljala v Rusiji jugoslovansko književnost, kajti srbska in bolgarska literatura sta se razvijali zelo počasi, slovenska pa ni mogla dolgo, dolgo najti poti na vzhod. Daleč v drugo polovico 19. stoletja ni vedel v Rusiji poprečen inteligent o Slovencih mnogo več, kakor da nekje na skrajnem zapadu slovanskega ozemlja na Balkanu živi slovanska, hudo ponemčena veja, ki govori nekakšno težko razumljivo »ilirsko narečje« in da je njeno glavno mesto »Lajbah«, kjer je bil l. 1821. kongres svete aliance, na katerem je bil tudi sam ruski car. In ta naš ubogi »Lajbah« nahajamo v ruskem tisku še v 20. stol. in če še danes srečaš nekje v Evropi povprečno izobraženega Rusa, bo poznal našo Ljubljano samo pod tem imenom, o Slovencih pa bo vedel toliko kot nič. Mladi znanstveniki, ki jih je v 19. stoletju pošiljala ruska vlada na znanstvena potovanja v slovanske dežele, so le redkokdaj zašli v naše kraje in še redkeje pisali o nas. Nabirali so si gradivo za učena predavanja na univerzitetnih stolicah o slovanskih literaturah, zgodovini, etnografiji itd., žive, plodne, trajne zveze z nami Slovenci pa si niso znali ustvariti tako kot so si jo na pr. s Čehi ali s Srbi. Še manj pa se je to posrečilo redkim popotnikom, ki so po naključju na poti od severa proti jugu ali obratno morali skozi naše kraje. Toda vse to nam je popolnoma razumljivo, če pomislimo, da je ves ruski kulturni interes za Slovence vse do vojne izviral pretežno iz političnega interesa. Zato tudi opazimo, da so prevajali, na pr. iz srbske literature, in pisali o njej največ v letih intenzivnega političnega interesa za Srbe (na pr. v l. 1875 — bosansko-hercegovska vstaja, v l. 1878 — aneksija Bosne in Hercegovine, v l. 1912—1916 — balkanska in svetovna vojna). Na Slovence ni ruska politika nikoli veliko mislila, zato tudi naša kulturna rast ni budila zanimanja. Šele konec preteklega in v začetku našega stoletja se je obrnilo nekoliko na bolje. V ruskih revijah in zbornikih je izšlo nekaj razprav in člankov tudi o slovenski literaturi (marsikaj od tega so napisali sami Slovenci), pojavljali so se tudi prevodi iz slovenske poezije. Izhajali so v slovansko orientiranem tisku, predvsem v publikacijah »Sanktpeterburgskago Slavjanskago blagotvornitnago občestva«, zlasti v njegovih Izvěstijah. Tu najdemo poleg prevodov iz naših starejših pesnikov in pisateljev (Jenko, Vilhar, Svetličič in dr.) številne prevode iz Aškerca in tudi nekaj župančičevih, Murnovih in Cankarjevih pesmi. N. N. Novič je že l. 1903 prevedel župančičev sonet »Albertina« in »Barčico«, l. 1907 »Zlato ptičko« in l. 1910. »Beli dan na okno trka«. Od Murna sta izšli tu v Novičevem prevodu »Kmečka pesem« (1907) in »Hrepenenje« (1910) in od Cankarja ena pesem »Iz dunajskih večerov« (1903). Dalje je izšlo pet prevodov župančičevih pesmi in članek o njem v knjigi Sergija štejna »Slavjanskije poety 1903. Petrograd. * * *, Večer, Portret, Esseri, * * *, Večer na moré« in en prevod (Razstavanje) v knjigi Andreja Sirotinina »Rossija i Slavjane« 1913 Petrograd. Precejšnje število prevodov iz slovenščine je prinesel tudi »Slavjanskij vëk«, ki je izhajal na Dunaju. Od prevajalcev naj omenim poleg Noviča, Sergēja Stejna in Andreja Sirotinina še zlasti Fedora Korša. Zadnji

je doslej vsekakor najzaslužnejši ruski prevajalec iz naše literature, ker je Rusom predstavil Prešerna. Koršev prevod Prešernovih poezij (»Stihotvorenija« 1901. Moskva.) je tudi najpomembnejši dogodek na področju rusko-slovenske literarne vzajemnosti. Prevajal je tudi Gregorčiča. Za slovenske prevode v ruščino, zlasti pripovedne vsebine, pa so skrbeli tudi nekateri Slovenci (n. pr. Hostnik). O vseh teh prevodih pa lahko trdimo, da niso vzbudili v ruskem občinstvu močnejšega odmeva, pač zato, ker jim manjka pravega umetniškega duha (izjema so Korševi prevodi).¹

Po revoluciji so Rusi seveda prevajali iz slovenske literature še veliko manj. Lahko rečemo, da ni izšlo vse do zadnjega časa na ozemlju SSSR ničesar razen dveh Klopčičevih pesmi. Lahko bi navedli za to razne vzroke, med katerimi moramo omeniti na prvem mestu posebne prilike, v katerih se je razvijala sovjetska literatura in ki niso dovoljevale razgleda po tujih literaturah. Snovno in oblikovno je bil ruski pisatelj navezan skoro izključno na lastno sredino, ki ga je umetniško-tvorno popolnoma izčrpavala. Zadnja leta je kajpada tudi v tem oziru drugače. Ruski kulturni krogi so prišli do prepričanja, da ni le nujno, da obnovijo stik z evropsko kulturo in njenim razvojem, marveč da je še nadaljna kulturna izolacija njihovemu lastnemu kulturnemu razvoju naravnost škodljiva. Pričeli so prevajati naravnost v strahnem tempu in vse kaže, da so hoteli ruski literarni delavci nadomestiti v nekaj letih to, kar so prej zamudili. Pa tudi ruski čitatelj je pokazal nenavadno zanimanje za tuje literature. Vse ga enako zanima: Shakespeare, Goethe, Heine, kakor tudi francoski klasiki ali pa novejša literatura. Posledice tega se že sedaj pojavljajo: ruski pisatelji prejemajo od svojih čitateljev trpke lekcije: učite se pri tujih pisateljih oblike in literarne tehnike.

Menda je prav iz te želje po tujih literarnih proizvodih prišlo do tega, da je sodobni ruski pesnik pogledal tudi na naše literarno polje. Videti je, da ga je naše moderno pesništvo prijetno iznenadilo, ker je pripravil — kakor bomo pozneje videli — celo zbirko prevodov. Nas pri tem najbolj veseli dejstvo, da je vendarle sedaj prebit led in da bo slovenska poezija le končno našla pot k narodu, čigar literatura nam je bila desetletja učiteljica in neizčrpna zakladnica umetniških užitkov.

Prevajalcu Alekseju Surkovu moramo priznati, da je imel pri izbiri pesmi srečno roko. Ruskemu čitatelju je predstavil štiri najpomembnejša imena našega modernega socialnega pesništva: Otona Župančiča, Antona Seliškarja, Srečka Kosovela in Mileta Klopčiča, in sicer vsakega od njih z dobro pesmijo. Župančič je zastopan s pesmijo »Glad«, od Seliškarja je preveden »Rudnik«, od Kosovela »Kakor naraščanje« in od Klopčiča »Blazni France«.

Slovenskega čitatelja bo gotovo zanimala osebnost tega tako rekoč prvega sovjetskega prevajalca iz slovenske literature, zato izpregovorimo nekoliko besed o njegovem življenju in delu.

Aleksej Surkov je eden tistih sodobnih ruskih pisateljev, ki so prišli na literarno poprišče naravnost iz delavskih vrst. Rodil se je l. 1899. v kmetški družini. Vse do izbruha državljanske vojne je delal v petrograjskih mizarskih delavnicah, v cinkografijah in bil naposled zaposlen pri tehtnici v pristanišču. Udeleževal se je delavskega gibanja in stal v dobi revolucije v prvih vrstah kot vojak in organizator. Po splošni demobilizaciji se je vrnil na vas, toda že l. 1924. je bil ponovno v mestu. Deloval je v stranki, v uredništvu časopisov in pridno študiral. L. 1934. je končal dopolnilni izobraževalni tečaj.

¹ O slovensko-ruskim literarnim in kulturnim stikom v minulosti pripravljam posebno razpravo. Tu se jih dotikam samo mimogrede, zato ni govora o kaki popolnosti v navajanju prevodov.

V literaturo je vstopil kot delavec s pesmijo. Že l. 1918. je zlagal revolucionarne pesmi, prvo zbirko pa je izdal l. 1930. pod naslovom »Zapëv«. Sledile so ji »Poslednjaja vojna« 1933, »Rovesniki« 1934, »Rodina mužestvennyh« 1935 in naposled »Izbrannye stihy 1925—1935«, 1936. Surkov opeva zlasti dogodke iz državljanske vojne. To je pesnik revolucije, ki je napolnila vso njegovo mladost. Njegov stih je jasen in preprost. Nekatere pesmi so nastale pod vplivom ruskih bilin. Ko jih čitaš, čutiš, kako ta delavec, ki je vstopil v fronto proletarskih pesnikov, še ves diši po zemlji, po ogromni, težki, ruski zemlji. Iz strašne, krvave kopeli revolucije se je vrnil izmučen, toda s smehom na ustnih in z veliko vero v lepšo bodočnost. Danes opeva sodobna stremljenja in sodobno stvarnost. Piše tudi kritike in članke ter se živahno udeležuje kulturnega življenja sploh.

Kot prevajalcu iz slovenščine mu radi priznamo, da se je dobro predstavil. Videti je, da obvlada jezik — semtertja mu sicer manjka tal pod nogami in se previdno izogne — in tudi njegov pesniški izraz se na splošno dobro prilega originalu. Najbolj sta se mu posrečila prevoda pesmi »Glad« in »Blazni France«, dasi se pri župančiču kar nekoliko preveč oddaljuje od originala. Poglejmo n. pr. začetek pesmi: Volk — golod / V znoj, v holod / den', dva za tobój probiraetsja tiho.

Kakor vidimo, je muzikalno dobro zadel. Pri ž. je osnovni samoglasnik a, toda o v prevodu zveni prav tako dobro.

— Nu, kak poživaš? / — Ne vstrétilos' liho? / Na tretij den' ty bolju prokolot. / Vdrug spazmami golod život opojašet / i pljašet, pljašet, pljašet.

Tu prevod ne dosega izklesanosti župančičevega stiha, toda pesniška linija ni prerusena in ne čutimo prisiljenosti.

Zanimivo je rešil naslednji verz, ki ga verjetno sploh ni mogel razumeti, ne mislim jezikovno, ampak vsebinsko.

Brez svetega Duha je strop... Ne uspešjet javit'sja dlja treby pop. Takole tolmačenje tega verza Slovincu gotovo ne more ugajati, toda Rusu — boljše viku tega stiha ni kazalo dobesedno prevesti, ker bi mu bil nerazumljiv.

Tudi naslednje verze je prevedel povsem svobodno; to bi pa že ne bila župančičeva pesem:

— Ne hnykaj, Anna! — Ah, Andrej, / zovi popa, begi skorej! / — Už pozdno, žena, i žal grošej. / — Zver', žadina, gore ty naše! / Volk-golod pljašet, pljašet.

Potem se je zopet držal originala in le neznatno spreminjal. Verz »Bog čuvaj hiše vaše« je nadomestil s svojim »V noči u dveri vašej«, pač zato, ker ni hotel imeti v pesmi Boga.

Ce pomislimo, kako trd oreh predstavlja ta pesem za ruskega prevajalca, moramo priznati, da ni v celoti slabo prevedena, kljub temu, da je ponekod »prikrojena«.

Naravnost izborna pa je prevedena Klopčičeva pesem »Blazni France«. Tu ni bil prevajalski posel tako težak kot v prejšnji pesmi. Surkov se je skoraj dobesedno držal originala, pa vendar ni delal pesmi sile. Najbolje bo, če objavimo celoten prevod, da čitatelj, ki obvlada ruščino, lahko sam presodi.

Nët pogrebnya, čtob on ne pristal k muzykantam,
Nët v poselkë porogov, čto im ne obity,
Nët čelovëka v dolinë, kto by otvétal,
Skol'ko v glazah ego goreči skryto.

— Čužbina i bojna švyrnuli Franca domoj —
Pust' doma, bezumny, sgniet, kak trava!
Na frontë sgorëli rassudok, radost.
(Rabotal on v Spittlë na šahtë »V a«).

Morščiny na блédnom lice nepodvižny,
Ni gore, ni směh ne progljanut skvoz' nih.
Vsě eto znajut, i vsě — kak čužie.

K rodnym on stučitsja, budto u dveri čužih.

»Byl muzykantom ja v Esseně, v Spittlě,
Dajte mně dinar, hozjajeva, ili ujdu.
Na vsěh pogrebnjah ja v marši igral,
Dajte mně dinar na vodku, ili ujdu.

Potom k nam prišěl krovju zabryzgannyj čort,
Po čerepu bil srazmaha, mučil v bredu.

Gdě moja flejta i gdě moja ženka?

Dajte mně dinar za flejtu, ili ujdu.

Klubka ne razputajut bog i djavol.

Vot ja bez flejty — smotrite, smotrite!

Dajte mně dinar, dajte mně flejtu,

Čortova čorta iz Judenburga najдите!...«

On vyšel, i dveri ostavlil nastež

I po poselku v dolinu bežit.

Za nim malčiški, i směh i krik.

U dveri otkrytoj č'e-to plečo v spazmah plača drožit.

Tudi prevod Seliškarjeve pesmi »Rudnik« sem primerjal s slovenskim originalom. Dasi Surkov tudi tu prevaja nekatere verze dokaj svobodno (n. pr. začetek pesmi: »Pod otlogoju goroj, v dolině razrytoj / jest černaja pad« / (Pod raztegnjenim hribom — v prstenem telesu / je kraj čudovit) ali pa »i sotni šahterov pri každyh udarě / boromočut pešnju — (v dušah stoterih ob vsakem pogledu / krvaveča pesem...) — in dasi povsod ni dobro prenesel pesniškega občutja, je vendarle osnovni ton pesmi zadel.

V Kosovelovi pesmi moti zadnja kitica. Te menda prevajalec ni popolnoma dobro razumel. Primerjajte jo z originalom in takoj to opazite.

Eti ožidanja i tihi i svjaty,
Kogda ih dušit tiran kapital,
Sverkajut v potěmkah nepravdy, utraty
I jarko gorit, kak rjadnyj korall.
Ta krov na okovah . . . O, jarost' prokljatij!
Krovju obryzganyj den' naš nastal!

Zanimivo je, da prav te pesmi, ki je ruskemu prevajalcu toliko ugajala, da si jo je izbral za prevod, ni v Ocvirkovi izdaji Kosovela, pač pa v Gspanovi.

V splošni oceni prevodov bi morali Surkovu šteti v dobro tudi to, da se ni dal nikjer zapeljati od podobnosti ruskega in slovenskega jezika. Kdor je kdaj primerjal medsebojne prevode iz slovanskih jezikov, ve, kako rado se prevajalcem dogaja, da se puste zmotiti od podobnih izrazov. Če bi kdo zbral primere takih zablod, bi nam dal eno najbolj zabavnih knjig.

Surkov je napisal prevodom kratek uvod, v katerem nas pač najbolj veseli prevajalčeva izjava, da so »objavljene pesmi le del pravkar dovršene dela na prevodih omenjenih pesnikov«. Torej bo izdal kar celo antologijo pesmi iz navedenih pesnikov. Sam priznava, da je slovenska poezija skoro neznana sovjetskemu čitatelju. »Pesniške zbirke teh pesnikov so ga prenesle in prevzele s silo liričnega izraza, obupa, gneva in nad delavnega človeka«. O tem, v koliko velja njegova trditev »ja staralsja do malejšega ottěnka intonacii peredat' neprivyčnye nervnye ritmy slovenskogo stiha, vse ottěnki otčajanija, nenavisti i jarosti, vložennye v každoe slovo, v každuju stroku«, smo že govorili.

Naj na koncu omenimo še to, da izhaja »Literaturna gazeta« v nič manj kot 50.000 izvodih, da jo čitajo v vseh delih ogromne države SSSR od poljske meje do Tihega oceana. Teh štirih prevodov naših pesmi v tem časopisu smo zato tembolj veseli.

Oton Berkopec

KRITIKA

IZ BEVKOVE DELAVNICE

Samote. Tri povesti. V Ljubljani 1935. Izdanje Kmetijske Maticice. S pisateljevo sliko in uvodom o pisatelju. Strani 126. Če konec uvoda toži, da je Bevk v Sloveniji še malo znan, manj kakor v Julijski Krajini, bodi dovoljeno pripomniti, da je ta tožba vsaj pretirana, gotovo pa neutemeljena in v nasprotju z začetkom uvoda, ki poudarja, da zalaga Bevk s svojimi spisi vse naše založbe in knjižne družine. Veljati bi utegnila samo, če »pri nas« pomeni: med občinstvom »Kmetijske Maticice«. Po premnogih drugih je tudi ta založba občutila potrebo, da poda svojim bralcem kaj Bevkovega, in po izбору sodeč, je imela pri tem srečno roko.

»Samote« kažejo najpristnejši Bevkov svet, življenje v oddaljenih gorskih zakotjih, ki je v tem umetniškem ogledalu precej drugačno od življenja, kakor si ga navadno predstavlja povprečni zemljan, n. pr. v obleki meščanskega hribolazca. Predvsem je mnogo bogatejše, globlje, bolj razgibano, kakor si ga običajno mislimo. Naslov knjige je bistven in pomemben, ker veže v organsko celoto tri različne usode, tri življenjske dobe: v prvi povesti mladost, v drugi erotsko dozorevanje, v tretji tragiko starosti.

V mestu gorijo luči. Založba »Evalit«, Ljubljana, 1936. Tiskala Delniška tiskarna v Ljubljani. Strani 84. Zrela preprostost je glavni znak te povestice. Z veliko ljubeznijo in zaglabljanjem v neštete podrobnosti razgrinja pisatelj brsteče in zoreče dekleštvo preproste ženske duše, ki zmerom upa nekam više, a ni dovolj zavarovana zoper mestne nevarnosti. Ganljivo je njeno oprijemanje za vsako bilko po prevari, njeno nebogljeno žensko lisjastvo, ko skuša posledice svoje neprevidnosti naprtiti dobremu Cirilu, in njeno otroško-blazno pogovarjanje z materjo na koncu.

Izlet na Špansko. Potopisne črtice. 1936. Unione Editoriale Goriziana — Gorizia. Knjižna zbirka »Luč«. Tipografia Consorziale — Trieste, aprila 1936. S 25 slikami. Strani 96. Celotni vtis: knjiga, ki jo je pisatelj namenil »v prvi vrsti preprostemu bralcu« (str. 11), nudi premnogo tudi zahtevnemu izobražencu in se od prve do zadnje strani bere prav tako prijetno in večkrat prav tako napeto kakor njegove povesti. Uveljavlja se posebno pisatelj pokrajinar, ki mu je narava brez ljudi vsaj tako važna kakor ljudje sami. Njegova domišljija se v pokrajini prav tako krepko razmahuje kakor v človeških dogodivščinah. Še bolj kakor v svojih povestih, kjer je včasih opis narave okvir za ljudi, se je Bevk to pot izkazal kot velik občudovalec naravnih — ne porečemo »krasot«, temveč splošnih in zlasti estetskih vrednot; zanj »tudi senčna slika sveta ima neko vsebino in svojo posebno lepoto« (str. 6). Bevk prikazuje z istim zanimanjem in z isto važnostjo lepe in grde, plodne in puste pokrajine in je vanje tako zaljubljen, da se zdi, da bi ne bil posebno nesrečen, če bi tudi živel v pokrajini brez ljudi. V drugi vrsti pridejo naselja in stavbe in šele v tretji ljudje, ki jih predstavlja kot otroke njih pokrajine. To pot jih le kot tujec obzirno opazuje, ne sili pregloboko vanje, ne razgalja jih in ne razkrinkuje, razen malo v legendi iz Montserratata (str. 42), v življenju Lopeja de Vega (str. 81—82) in v popisu bikoborb (84—91). Včasih jih obsije z zdravo šegavostjo, n. pr. v prizoru z dečki berački (37), z oglarjem v Terrassi (46) ali s čistilcem čevljev (93).

Andrej Budai

NAŠA PESEM

Edicija SLMC (Société internationale de la Musique contemporaine). Ljubljana 1936. Zbirka pesmi za mladinske zборе — ki je vsaj po glasovnem obsegu in po otroškem tekstu zanje namenjena — ima naslov »Naša pesem«. Ta naziv je simboličen za glasbo in vsebino. Kajti vsebina je (morda razen ene same pesmice zares sodobna, prav tako ima glasba v večini skladbic tisti moderni, nekajkavi, objektivni, a vendar sočutni ton, ki je osnova modernega glasbenega nastrojenja. Iz teh petnajsterih pesmic nam govori trpka žalost, ki obišče otroka proletarcev že v zgodnjem detinstvu, ko se čudno mešata prirojena otroška občutljivost in nežnost z neusmiljenimi udarci usode, ki tepe proletarske družine. Ne samo rudarske! Večina tekstov se sicer nanaša na gorje in bedo rudarjev, a komu ni danes jasno, da leze v proletarstvo v naši ubogi domovini tudi največji del sramotno plačane inteligence, tako da so te pesmi namenjene nam vsem, ki se moramo uspešno ali neuspešno trdo boriti za vsakdanji kruh. Avtorji besedila so Nolinal, Petelinova, Gorenjko, Slokanova, Klopčič, Ločniškar, Utva in Hudales. Mladi skladatelji Cvetko, Lipar, Paternost, Pirnik in šturm, ki so si izbrali to besedilo, so s tem najbrž namerno in pri tem čisto pravilno pokazali, kje naj sodobna mladinska vokalna glasba išče svojih tekstov. Izmed vseh, ki prihajajo v poštev, so jasni in življenjski socialni teksti najprimernejši za mladinske zборе. Čemu bi nudili mladini mehkih nastrojenj z raznimi »večernimi štimungami« in podobnimi mehkužnostmi, ki so včasih kajpak čisto primerne, a jih imamo v slovenski mladinski glasbeni literaturi že odlično postavljene (Prim. Adamič!)? Tudi v tem sodobnem sočutju, ki so nam ga presenetljivo dobro prikazali omenjeni skladatelji, je dovolj poezije, seveda pa tudi dovolj krepkosti, ki ume pogledati življenju v oči, kakor vidimo iz nekaterih skladbic. Izmed petih udeležencev se mi zdi, da sta prvi in zadnji pogodila še najbolj pravi ton s sorazmerno lepim zborovskim stavkom in z jako primernim nastrojenjem, čeprav sta drug drugemu precejšno nasprotje: Cvetko se je pokazal v neki jasni, otroški, neproblematični prisrčnosti, ki se odlično prilaga nežnim besedam, kakor jih govori deca v svojih zgodnjih letih; šturm a pa, ki ima dovršeno tehniko moderne melodike, označujejo odločne poteze v ritmu in melodiji. Nikdar se ne izgublja v razvlečenih delih, nikdar ne obtiči v premehkkih občutjih, temveč z določnim realizmom slika objektivno razpoloženje v besedilu. S tem se je najbolj približal moderni. Poudariti moram, da mi ne gre tu za rabo modernih zvokov in nove melodike, temveč za osnovna nastrojenja moderne glasbe, ki se nikdar ne podreajo prekomernemu čustvovanju, tudi v liričnih tekstih ne. Razumljivo je, da ni mogoče doseči tega osnovnega tona z mehkiimi zvoki in vzdihujočimi melodijami! Zato so nova izrazna sredstva nujna posledica drugačnega gledanja na glasbo, kakor ga je imela pretekla doba. šturm, ki ima za seboj Osterčevo in Hábovo šolo, obvlada kaj dobro to osnovno potezo moderne in njena izrazila. Večinoma tudi ne pozablja, da je glasba kljub vsej določnosti, ki v našem primeru edina lahko prikaže čudna razpoloženja otroške duševnosti, vendarle poezija. Prav to je, česar smo veseli. Z nobeno cmeravostjo bi se skladatelj ne mogel bolje približati besedilu, z nobenim vzdihovanjem bi bolj ne ganil poslušalca, kakor s tem preprostim trpkim, žalostnim ugotavljanjem, ki je polno sočustvovanja z bednimi. Odlično sta v tem oziru postavljeni zlasti šturmovi »Tri želje« in »Padajo kapljice«. V »Treh kraljih« pa ni mogel prodreti v težavni izraz besedila. Največji problem pri moderni glasbi je namreč ta, da ne pišemo mrtvih not. Kako je to nevarno, koliko se v tem oziru greši in kako se to potem pri poslušalcih upravičeno maščuje! Ne samo s stališča umetnosti, ki ji moramo biti najponižnejši služabniki, je to napačno, temveč tudi

s stališča socialnosti. Poudarjam, da hočemo in zahtevamo tudi v moderni glasbi poezije. Morda danes manj lirike, saj je čas primernejši za balade ali satire. Hočemo pa poezijo, ki edina odlikuje to čudno, zagonetno umetnost. Sama volja do modernega skladanja je pač premalo, kakor tudi disonantni akord še dolgo ni dovolj za moderno glasbo. Treba je namreč znati in moči modernu skladati. Znanje je potrebno, t. j. vedeti moramo, kako se to in ono naredi, potreben pa je tudi jasen in nedvoumen čut za ustvarjanje slušnih likov. Brez tega smisla, ki šele daje mrtvim notam iskro življenja, skladba ne samo sploh ni umetnina, temveč je zapisana smrti. S tem smo se pregrešili nad ljudstvom, ki mu ne damo primerne umetnostne hrane. Kdo bo namreč tako skladbo umel, kdo poslušal? Kdo bo čutil z njo, če ni vezi, ki naj posreduje med besedilom in poslušalcem? Trajno bo poslušalce zavzela le »iskra božja«, t. j. glasbeno doživetje besed. Šele tedaj bo umetnina s socialnim tekstom zares socialna, tedaj bo šele besedilo doseglo svoj namen, ko bo zaradi svoje literarne vsebine in glasbenega doživetja v dvojni meri prodrla v naša srca.

Izmed ostalih skladateljev je segel Lipar po besedilih, ki zahtevajo ritmično živahnejšo obdelavo. Zanimali nas bosta zlasti »Ciklame« in »Zima sirot«, obe skrajno aktualni, neposredno iz življenja vzeti podobi, glasbeno dokaj lepo doživljeni. Paternost je pokazal mnogo smisla za eksaktno izpeljavo mirnih melodij brez pretiranih dinamičnih pripomočkov (»Sonček« in »Beli sneg«), medtem ko uporablja Pirnik široka, celo malce patetična nastrojenja, v katera je znal pač najlepše vkleniti materino besedo ob zibelki (»Mati govori. . .«). Značilno je zanj recitativično ponavljanje tonov. Odvadi pa se bo moral rabe vzporednih praznih kvint, ker nam premalo povedo (prim. »Mamica je žalostna«). Preveč je tudi domač v harmoničnih sekvencah, ki so sicer zelo udobne, a danes skoraj brezizrazne. Novi čas zahteva treznega, bachovskega glasbenega stavka. Tudi v liriki je boljše malo več trpkosti kakor akordičnega udobja, ki smo se ga tako zelo nasitili v delih pretekle dobe. Res, tudi današnja umetnost označuje delo.

Zbirka je posvečena Slavku Ostercu, učitelju skladateljev, ki je pač lahko vesel te iskrene posvetitve, saj so si ga mladi s tem nedvoumno potavili za voditelja nove smeri. Vedo namreč, komu so dolžni hvalo za svojo idejno in glasbeno orientacijo.

Marijan Lipovšek

Ivan Meštrović: *Gospa od Andjela*. Zadužbina porodice Račić, Cavtat. — Zagreb. Nova Evropa. MCMXXXVII. — Cavtatski mavzolej je ena redkih, res velikih umetnin, ki so bile ustvarjene v naši državi po vojni. Ta nagrobna kapela, sezidana v spomin družine Račićev, je monumentalno delo, ustvarjeno iz suverene umetnikove volje in z mecenatsko darežljivostjo prave gosparske rodovine. Tako so tudi v renesansi nastajala vélika dela mojstrov, brez kompromisov, brez natečajev, razsodišč in sodelovanja javnosti. Zaupanje v tvorca se je bogato poplačalo: vstal je spomenik v trajen spomin izumrle rodovine in v neminljivo umetnikovo slavo.

Meštrovićev cavtatski mavzolej je plod redke duhovne in grotne zlitosti. Arhitektura je s kiparskimi prvina mi neločljivo združena, da prehajajo sestavine te v drugo. Oblike človeškega telesa tvorijo stavbinske vrednote, svetloba oživlja posameznosti in celoto, govornica zlahtnega kamna je nadvse prepričevalna, skladnost antičnih vzorov in sodobnega, čisto izvirnega umetniškega pojmovanja je dovršena. Tako je uspelo tvorcu, da je dosegel idealno stvaritev višje umetnostne vrste, kjer plastika raste iz stavbarstva, ta se pa s kiparskimi oblikami spopolnjuje in zrašča v nove vrednote. Nič manj harmonična pa ni zlitost mavzoleja s čudovito skladno, resnobno in hkrati milo okolico.

Tako ni čuda, da je to doslej največje izvršeno Meštrovićevo delo, ki kaže vse njegove značilne odlike, postalo že cilj neštetim romarjem, žejnim lepote. Navzlic skromnim meram učinkuje ta pokopališki hram svečano, veličastno, resnobno. Iz kiparskih del odseva zadržana žalost zaradi slovesa, pa tudi vera v svidenje po smrti, hkrati pa spoznanje minljivosti ustvarjenega in neumrljivosti vsega živega. Morebiti so Meštroviću ti verski motivi le bolj prisposode in ni v njih prave, rekel bi: cerkvene vernosti. Nič ne dé: globoko, čisto osebno dognanje je v njih, ki se izraža v zmagovitem zanosu navzlic navideznemu porazu. Ta napetost, ta zatajevana in komaj zadržana moč je, ki oživlja, ki daje tem kamnitim oblikam toplino in prepričevalnost.

O mavzoleju so doma in med tujci pisali že mnogo. Pred štirinajstimi leti je prinesla darmstadtka »Deutsche Kunst und Dekoration« članek znanega umetnostnega zgodovinarja J. Strzygowskega, bogato okrašen s posnetki mavzoleja. Te klišeje je odkupila znana zagrebška revija »Nova Evropa« in jih (razen nekaterih) izdala hkrati s člankom, ki ga je Strzygowski ob Meštrovićevem sodelovanju zdaj nekaj priredil. Izvleček iz tega nemškega sestavka je dodan v angleščini, kratka vsebina pa tudi hrvaško.

Izdanje je prav čedno, čeprav so reprodukcije tod manj čiste in jasne. Čudno se zdi, da niso mogli v Zagrebu ustvariti nič izvirnega, ne kar se tiče slik, ne glede besedila. Tako je videti, da je izdaja prav za prav namenjena tujim obiskovalcem te lepe umetnine. Škoda, da bodo le-ti spričo te publikacije odnesli za nas malo laskav vtisk o naši organizatorni nepodjetnosti, če ne nezmožnosti.

Ob ti priliki se moramo nehote spomniti na našo slovensko revščino, ki nam ne dá niti misliti na podobna veledela. In vendar bi tudi kdo naših zmogel tako nalogo, če ne sam, pa njih več. Pa tudi med nami bi mogli vstati podobni meceni, samo da smo doslej zaman čakali nanje. Menda je treba tudi za to neke globlje, prirojene in podedovane kulturne zavesti, da je nad gmoto še nekaj višjega, večnega. Treba se je pač povzpeli iz lastne moči do spoznanja, do kakršnega se je dvignil umetnik, ki je dal zapisati na zvon v mavzoleju: »Spoznaj skrivnost ljubezni, pa boš razrešil skrivnost smrti in veroval, da je življenje večno.« **K. Dobida**

K pariški razstavi. Na svetovni razstavi v Parizu ima tudi naša država svoj paviljon. Pozno so se v Beogradu odločili za udeležbo. Po načrtu naj bi bila v našem državnem paviljonu mimo turizma, sporta, folklore itd. zastopana tudi upodabljaljoča umetnost z nekaterimi izbranimi deli.

Način, kako so samovoljno izbirali dela za to razstavo, je upravičeno izzval splošno ogorčenje vseh umetnikov v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. Njihova društva so soglasno zahtevala soodločevanje, ker pa ti zahtevi ni bilo ugodeno, so umetniki — tudi večina že izrečno povabljenih — sklenili, da se v znamenje protesta nihče ne udeleži razstave. Zdelo se je že, da je naša umetnostna revija v Parizu s tem onemogočena in hkrati zamujena edinstvena priložnost, pred vsem kulturnim svetom pokazati plodove umetniškega ustvarjanja Slovencev, Hrvatov in Srbov. Zlasti za nas Slovence, ki se ne moremo vedno udeleževati svetovnih prireditev, je škoda res velika.

Sicer je ogorčenje oblikujočih umetnikov gotovo docela razumljivo, toda vsaj za Slovence je treba priznati, da so bili — po izvršenih popravkih — povabljeni vsi najodličnejši zastopniki s o d o b n e slovenske umetnosti — in prav za to je šlo. Morebiti bi se bil dal seznam še dopolniti z enim, dvema imenom, pa bi bil izbor res najbolj pravičen. Kako naj bi se bili objektivneje izbrali razstavljalci, ne vem, ko je vsaka jury, tudi najidealnejša, vselej nujno subjektivna. Zdi se, da je pri sklepanju o udeležbi odločila, kakor vselej, ve-

čina povprečnih nad manjšino resničnih umetnikov, ki so se zaradi napačno pojmovane solidarnosti vdali, v škodo naše umetnosti in v svojo lastno.

Vprašanje je, ali je ta kretnja protesta učinkovala tam, kamor je bila namenjena. Bati se je, da ni. Našo oblikujočo umetnost bodo, kakor kaže, v Parizu zastopali le nekateri posamezni izbranci — v prid naši umetnosti? Zgodilo se je medtem namreč to, kar je bilo pričakovati: da niso ostali vsi umetniki pri besedi. Bolj kakor v katerikoli drugi umetnostni panogi velja za oblikujoče, da jim je umetnost — kruh, vsakdanji skopo odrezani kruh. Zato je bila izkušnja velika in močnejša od pomislekov. Pokazalo se je, da je bila — mimo čisto umetniške težnje po uveljavljanju — skrb za obstanek silnejša od tovariške zavednosti in čuta za stanovsko skupnost. S tem se je pa spet odprlo staro vprašanje: ali strokovna ali čisto umetniška idejna društva oblikujočih tvorcev?

P. S. Kakor beremo zdaj, začetek avgusta, je zastopanih na preurejeni razstavi v našem pariškem paviljonu osem Slovencev, slikarjev in kiparjev. To so od starih Jakopič, Jama, Sternen in Vesel, od mlajših pa G. A. Kos, Tine Kos in brata Kralja. Da z njimi podoba slovenske sodobne umetnosti ni popolna, je očitno. Mladih sploh ni, od starejših pogrešam Tratnika, Pavlovca, Jakca in druge. Komu je torej koristil sklep o neudeležitvi? Ugledu slovenske oblikovne umetnosti prav gotovo ne. — Prihodnje leto bo svetovna umetnostna razstava v New Jerku. Naj bi nas vsaj pariški primer izučil!

K. Dobida

Prof. dr. Dimitrije Đurović: Rečnik rusko-srpskohrvatski sa Gramatikom ruskog jezika. Nolit. — Đurovićevemu slovarju, ki je dal avtorju brez dvoma mnogo dela, ne smemo odrekati dobrih lastnosti, toda ugotoviti moramo tudi številne nedostatke: slovar vsebuje namreč mnogo balasta, nedostaja mu dosti potrebnih besed, razlaga nekaterih besed je nepravilna. Vzroki teh nedostatkov so: avtor se je naslanjal na Daljev slovar, tudi ni pritegnil k sodelovanju nobenega Rusa po poreklu. Tretji vzrok, da se to delo ni posrečilo, je odtrganost Jugoslavije od sodobne Rusije.

Daljev slovar je dragocen kot zbirka besed ljudskega jezika. Teh besed pa Dalj ni nabiral kot nepristranski opazovalec, temveč kot jezikovni politik: na osnovi ljudskega jezika je hotel zgraditi nov literarni jezik. Nekatere izraze spremlja z besedami: nepravilno, slab izraz, neruska govornica. L. 1861. je Dalj pisal: »Imamo le dve skrajni točki: polruski jezik višjih slojev in ljudsko govornico nižjih. Nimamo srednjega stanu, ki se šele poraja, in sčasoma lahko od te sijajne vladne ustanove(?) mnogo pričakujemo za rusko samostojnost v vseh smereh.« Tako je bil Daljev slovar normativnega značaja; a njegovih norm ni sprejelo tisto nastajajoče mešanstvo, ki je vanj Dalj toliko zaupal. Njegova stremjenja so bila reakcionarna ter se niso skladala s tistim progresivnim elementom, ki je prihajal v Rusijo z Zapada. I. A. Beaudouin de Courtenay, človek svobodnih nazorov, ki je urejeval tretjo izdajo tega dela, je polemiziral z Daljem in je napolnil njegov slovar s svojimi ugovori in vprašaji. Ta poskus uporabe v drugačni dobi sestavljenega in z drugačno ideologijo prežetega slovarja za osnovo modernega slovarja se je izkazal kot popolnoma nemogoč. Lahko rečemo, da je Beaudouin de Courtenay Daljev slovar popolnoma pokopal. Državna založba, ki je izdala Daljev slovar l. 1936., se je odločila za drugo izdajo, ne pa za tretjo, ki jo je urednik pokvaril.

Če bi se bil kak izobražen Rus udeležil dela za rusko-srpskohrvatski slovar na osnovi Daljevega slovarja, bi iz Đurovićevega dela gotovo izostali provincializmi ali izrazi, ki jih je skoval Dalj sam (kajti Dalj ima tudi take

besede). Vzemimo na pr. začetek črke B (84 str. Đurovičevega slovarja). Tu najdemo kar deset izrazov, ki jih živa duša ne uporablja (baberek, bavit', bagaj, bagon, bagrovina, bagrovišče, badlažany, badma); na str. 85 je 11 takih izrazov, na str. 86 jih je 8. Itd. Na splošno predstavlja precejšen odstotek izrazov Đurovičevega slovarja docela nepotreben balast; hkrati pa mu nedostaja mnogo neobhodno potrebnih izrazov. D. Đurovič trdi, da je hotel sestaviti »jedan m o d e r n i j i rusko-srpskohrvatski rečnik«. Na osnovi Daljevega dela tega kajpak ni mogel storiti. Po vojni in revoluciji se je ruski jezik močno spremenil; marsikateri izraz, ki je ostal od prejšnjega jezika, je zamenjal nov izraz ali pa se besede uporabljajo v drugačnem smislu. Besede: sluga, lakej, prisluga, služanka veljajo za poniževalne; zamenjali so jih izrazi: podaval'stica (natakarica), domrabortnica (domača delavka) itd. Izginile so besede: derevnja, selo, mužik; na njihovo mesto so stopile: sovhoz (sovetskoe hozjajstvo = gospodarstvo), kolhoz (kollektivnoe hozjajstvo), kolhoznik, edinoličnik (kmet, ki je ohranil individualno gospodarstvo); ni več besed starosta, staršina, urjadnik, pač pa so nastale predsedatel' sel'soveta (predsednik selskega sveta) itd. Pojavila se je cela vrsta okrajšav, ki so postale besede: kolhoz, sovhoz, oblonò (oblastnoj otdel narodnago obrazovanija), vuz (vysšee učebnoe zavedenie), vuzovec (študent), žakt (žiliščno-arendnoe kooperativnoe tovariščestvo), narkom (narodnyj komissar), narkomat (narodnyj komissariat) itd. Naposled je tudi z napredkom tehnike nastalo mnogo novih besed s področja elektrotehnike, radia, letalstva itd. Vse to je šlo mimo Đuroviča, ki bi bil moral vzeti za osnovo svojega slovarja enega izmed novejših sovjetskih slovarjev, na pr. rusko-italijanski slovar prof. I. Glivenka (1930), rusko-angleški slovar prof. V. K. Müllerja in prof. S. K. Bojanusa (1935), rusko-nemški slovar A. F. Nesslerja (1934), rusko-francoski slovar, ki ga je uredil prof. L. V. Ščerba (1936), rusko-poljski slovar pod uredništvom Juz. Krasnega (1933), slednjič kratki (žepni) rusko-francoski slovar V. V. Potocke (1934) — toda na noben način bi Đurovič ne smel uporabljati Daljevega slovarja.

Dalj pa ima tudi neko prednost: ob imenih rastlin in živali navaja tudi njih znanstvene (latinske) označbe. Sicer so te označbe pogostoma že zastarele, toda Đurovič ni izbral teh latinskih izrazov, kakor bi jih moral. Lahko navedemo nekaj razlag te vrste: »Erš« (jorš) [Acerina cernua] je po Đuroviču »sitnija riba, živi v Severnom moru, upotrebljava se za konzerviranje«. Slanik je tudi manjša riba, ki tudi živi v Severnem morju in se uporablja za konzerviranje; kakšen je torej razloček med »joršem« in slanikom? Razen tega — kakor nas pouči enciklopedični Brockhaus-Efronov slovar — »jorš« ni morska, temveč rečna (sladkovodna) riba, čeprav se dobi tudi ob izlivu rek v morje; ta riba biva v vsej Evropi razen v Španiji, Grčiji in Italiji ter se ne uporablja za konzerviranje. Preprosteje bi bilo reči, da pripada vrsti »percidae« in se imenuje v srbsčini »beli grgeč« (gl. srbsko-nemški slovar Sv. Ristića in Jov. Kangrge, 1928). — »Donnik« (Melilotus officinalis) je po Đuroviču »vrsta divlje heljde«. Celó Dalj ima pri besedi »dikaja greča« vprašaj. »Donnik« seveda ni divja ajda, temveč »kokotac« (po Ristiću). — »Tem'jan« (Carum carvi) je po Đuroviču »tamjan«, »Tmin« (Carum carvi) pa »kim«. Na kak način je označen Carum carvi sedaj kot »tamjan«, drugič kot »kim«? »Tmin« je v srbsčini res »kim«. Kar se tiče besede »tem'jan«, moramo ugotoviti, da se sedaj ta beseda ne uporablja, poprej pa je imela dva pomena: 1. kadilo, srbski »tamjan«, 2. janež (Carum carvi), srbski »kim«. Takih zgledov iz Đurovičevega slovarja je moči navesti več. Deloma jih je povzročil Dalj, toda nemajhna krivda zadene tudi Đuroviča, ki ni znal izrabiti latinskih imen, kakor bi bilo potrebno.

V slovnici, ki je dodana slovarju, ponavlja Đurović trditev Radovana Košutića, češ da ima ruščina rastoč in padajoč naglas kakor ga ima srbohrvaščina. Ruski znanstveniki, ki so uporabljali pri proučevanju fonetike ruskega jezika posebne priprave, ne priznavajo te razlike v značaju ruskega naglasa. Ta nauk pa prizadeva silne težave pri transkribiciji izgovarjave ruskih besed, ki jo podaja slovar. V odstavku, ki je posvečen pesniški zgradbi ruske narodne pesmi, je Đurović pokazal svoje nepoznavanje nauka o tako imenovanem »dol'niku«, ki družji zakone ruskega narodnega stihotvorstva. Na str. 31 navaja avtor popolnoma zastarelo tabelo sklanjatve nedoločnih pridevnikov moškega spola.

V splošnem je Đurovićev slovar uporaben za branje predrevolucijske ruske literature, nikakor pa ne zadostuje za študij porevolucijske literature.

N. Bahtin. — Prevedla V. Š.

SOCIALNI OBZORNIK

PRAVNI POGLEDI NA STAVKO

Lanski stavkovni val, ki je zajel vso Slovenijo, je vrgel na površje tudi vprašanje, kakšno stališče zavzema do stavke naše veljavno pravo.

Stavka pri nas še ni prepovedano sredstvo, s katerim si skuša delavstvo izboljšati svoj gospodarski položaj. Nasprotno. Če že ne za dovoljeno, velja stavka gotovo za dopustno sredstvo v razredni borbi delavstva proti kapitalu.

Zakon n. pr. prepoveduje borzam dela, da bi posredovale in preskrbele delavce podjetjem, v katerih je stavka. Borze dela torej ne smejo pomagati podjetnikom iskati stavkokazov. Preden posredujejo delo za kako podjetje, se morajo uradniki borz prepričati, če ni v njem stavke. Podjetnik, ki naredi glede tega lažno prijavo pri borzi dela, je kaznovan z denarno kaznijo do 5.000 dinarjev. Brezposelni, ki odkloni delo v podjetju, kjer delavstvo stavka, ohrani kljub temu pravico do brezposelne podpore.

Tudi po našem kazenskem zakonu ni stavka protipravno kaznivo dejanje. Le državni in samoupravni uradniki, dalje uradniki prometnih ustanov in ustanov za preskrbo s kurivom, vodo in razsvetljavo ne smejo protizakonito ustaviti delo, da bi na ta način izsilili spremembo državnega reda. Prepovedane so torej politične stavke (generalni štrajk in podobno), ne izhajajo pa iz tega določila, da bi državni uradniki ne smeli stopiti v stavko zato, da dosežejo zvišanje plač.

Seveda ne smemo pozabiti na zakon o zaščiti države, ki prepoveduje vsako stavko drž. uradnikov in jo kaznuje z zaporom od pol leta do treh let. Vsako stavko prepoveduje tudi že sam kazenski zakon za osebe prometnih, vodovodnih in podobnih ustanov.

Mnogo bolj zapleteno je vprašanje stavke v našem zasebnem pravu, ki urejuje službeno razmerje med delavcem in podjetnikom. Kakšen je učinek stavke na to službeno razmerje?

Tudi tu moramo razlikovati upravičene in neupravičene stavke. Obrtni zakon daje delavcu pravico, da takoj zapusti delo, če krši podjetnik določbe službene pogodbe, ne vzdržuje zadostnih varnostnih naprav za zaščito delavčevega življenja in zdravja, če mu oteguje ali zadržuje mezdo, ga občutno žali in podobno. Če krši podjetnik kolektivno pogodbo, ki jo je sklenil z vsem delavstvom svojega obrata, so upravičeni vsi delavci zapustiti delo. Če ne vzdržuje v nobenem oddelku svojega obrata varnostnih naprav ali higienskih razmer, so enako upravičeni vsi delavci stopiti v stavko. To so

tipični primeri upravičenih stavk, za katere nosi vse posledice podjetnik, ki jih je povzročil. Zlasti mora plačati delavcem, ki jih zaradi stavke odpusti, 14-dnevno odpovedno dobo.

Manj jasen je položaj, če stopijo delavci vsega podjetja v stavko iz razloga, ki se ne tiče vseh delavcev, marveč le nekaterih med njimi, ostali pa iz solidarnosti do njih stopijo v stavko. Dočim neposredno prizadeti upravičeno zapusté delo brez škode za svoje pravice glede odpovedne dobe, lahko tiste, ki so stopili v stavko iz solidarnosti do prvih, podjetnik takoj odpusti, ker zakon ne priznava delavstvu pravice, da bi lahko solidarno uveljavilo pravice, ki pripadajo posameznemu delavcu. To pravico si mora delavstvo pri nas še pridobiti.

Vendar pa dopušča zakon tudi v tem oziru za delavstvo ugodnejšo razlago. Zakon daje podjetnikom pravico, da takoj odpuste vsakega delavca, ki zapusti delo, ne da bi izostanek zadostno opravičil. Ta dostavek, da namreč delavec izostanek lahko opraviči, dopušča tudi možnost, da delavec opraviči svoj pristop k stavki, časi mu osebno podjetnik ni dal nobenega zakonitega razloga za to. Če zapuste delo prizadeti delavci, ki jim je podjetnik njihove v zakonu ali pogodbi priznane pravice kršil — ali ni že samo dejstvo, da postanejo ostali delavci, ki osebno niso prizadeti v svojih pravicah, stavkokazi, če ne pristopijo k stavki — ali ni že to dejstvo zadostno opravičilo za pristop k stavki? Postati stavkokaz je sramota za delavca, med delavci velja za nečastno dejanje, ki ga izključi iz sredine, v kateri živi, in pritisne nanj sramoten pečat, da je plačanec kapitala. Ali ne more biti vse to že zadostno opravičilo za to, da se delavec priključi stavki? Pri širokogrudni razlagi zakonskih določb, ki pa še ne presega okvira zakona, lahko tedaj sodišča priznajo tudi solidarnostni pristop k stavki za upravičen.

Bistveno pa se je pravna narava stavke pri nas izpremenila, ko je stopila letos 15. aprila v veljavo nova uredba o minimalnih mezdah, ki uvaja obvezno posredovanje države v mezdnih sporih. Čim se delavstvo, preden stopi v stavko, ne posluži tega posredovanja, postane njihova stavka, ki je lahko v prej navedenem smislu popolnoma upravičena, iz formalnih razlogov neupravičena. Ker se posredovalni postopek lahko zelo zavleče, kar omogoča podjetniku, da se pripravi na grozečo stavko, ki ji je s tem zlomljena njena glavna ost — nepričakovanost —, je nova uredba položaj delavstva med in po stavki bistveno poslabšala. — — — — —

Vito Kraigher

NAŠI DELOVNI PROBLEMI

ZANEMARJENO VPRAŠANJE

Ptujska okolica je znana po svojih goricah in po pretepaških Polancih. Ptujski okraj je največji slovenski okraj, zato je razumljivo, da mu pripada leto za letom visoko in najvišje število ubitih v Sloveniji. Vendar so posamezni manjši predeli v njem daleč »pred drugimi«² glede na poboje in pokolje, ki so med fanti navada — če ne vsakdanja, pa skoraj praznična narodna lastnost. Vzroki tega neraziskanega, perečega problema niso jasno razvidni. Uspešno delo za znosnejše in lepše življenje v teh krajih je zane-marjena dolžnost vse slovenske kulturne skupnosti, prav posebno pa domače inteligence, ki bi naj pomagala h koristni in boljši usmeritvi življenjskih sil, ki se sproščajo danes škodljivo za posameznika in za celoto.

Neiaško delo v tem smislu zahteva jasnosti v gledanju na vzroke sedanjega stanja, pa tudi jasne zavesti o smotrih v prihodnosti in o poti do njih.

Po navadi navajajo alkoholno podivjanost kot glavni vzrok, zaradi katerega teče med fanti Ptujskega polja kri. Res je alkohol med največjimi krivci pobojev, toda to le kot neposredni razlog, ne pa kot samostojen, edini vzrok. Josip Vidmar poudarja v svojem »Kulturnem problemu slovenstva«, da je nagnjenje do alkoholne podivjanosti v našem slovenskem življenju že posledica, nadomestilo za ponosno, naravno in svobodno bojevitost.

Mladi Polanci ne pijejo — v glavnem — zavoljo užitka, tudi zato ne, da bi našli v vinu pozabe. Oni vlivajo vino v sebe za korajžo, za »aufbiks«, z neko nejasno, silno potrebo po dokazu svojega poguma in moči. Pretep je dogodek, prihranjen za praznik. Je v neki meri izraz naravne, ponosne — toda ne-rele bojevitosti, dokaz primitivnosti, vrzeli v kulturi.

Od nikogar primerno priznani mladi ljudje, ki šele doraščajo v svojo samostojnost, moškost, so žejni veljave. V mestu se bore za upoštevanje in lastno samozavest s šolskim tekmovanjem in zavistjo, s promenadnim kavaliristvom in z ljubeznijo pete šole, na športnih igriščih, v literarnih krožkih, z vzvišenim modrovanjem in radikalnim politiziranjem, s samovzgojo, z upori, s prizadevanji za samostojnost v gmotnem oziru.

Na vasi je podobno udejstvovanje neznano, nemogoče. V starosti 17 do 24 let postane marsikak Polanec junak noža in brani ta svoj sloves, dokler ne preraste let svojega vrenja in pridušenega iskanja.

Na kmetih ni redko izrabljanje otrok zaradi dela, zaradi pokorščine.

Najkasneje s 14 letom je šola za vaščana odpravljena. Takšna, kakršna je, ostane kmečkemu človeku tuja. Izrazito meščanska učiteljišča ne morejo pripraviti učiteljev za delo na deželi. Gospodarskih šol skoraj nimamo.

Kmetstvo opravilo samo, ki ga opravlja fant, kakor mu ga nalaga oče ali gospodar, ga osebno ne more prav zadovoljiti. Kdor bi hotel in znal prispevati kaj svojega, ne bo uspel. »Tako je bilo dobro nekdanj, tako bo dobro tudi danes.« Avtoriteta očeta in starejših je moč, ki ne prenese kritike.

Možnosti gospodarske osamosvojitve za mlada — kar pomeni včasih ves čas, dokler so starši še sposobni za delo — so majhne in postajajo v današnji tiskosti na vasi vedno manjše. »Kdor nič nima, nič ni.«

Res zase ima kmečki fant zelo malo: vasovanje ob nočeh, gostilno in cerkev ob nedeljah. Vasovanje in gostilna prispevata k medsebojnemu nasprotstvu, cerkev je pa v teh krajih, kljub vsej svoji borbenosti, do pobojev in pokoljev brez prave moči. Njenega nauka se oklepajo ponižani in potlačeni, starci in žene — na mladino v njenih vročih letih pa vpliva cerkev vedno manj. Vprašanje je, v koliko je sploh kdaj bistveno oblikovala življenje naše vaške mladine. Prosvetna društva s svojimi odri, pevskimi zbori, gospodarskimi tečaji so prispevala — v kolikor so — v tem oziru več pozitivnega kot cerkveno življenje samo. Politične stranke zahtevajo pripadnost in nič več, zato nasprotstva pogosteje razvzemajo kot pa uglašajo. Pole je pripadalo in najbrže še slov. ljudski stranki. Največji izzivači in pretepači so najzagrizenejši strankarji. Vendar v politiki ni toliko krivde za njihovo pretepaštvo, kolikor je je v pretepaštvu za njihovo politiko.

Vse, kar smo dosedaj povedali, je treba upoštevati pri vprašanju pobojev, toda v tem oziru ni bistvene razlike med pretepaškimi okraji in ostalim slovenskim podeželjem — tudi tistim, v katerem nepreračunana obračunavanja z nožem niso v navadi. Kje so torej posebni, za naš okraj in naše ljudi značilni vzroki?

Značilna je že sama štajerska zemlja — kdo bi jo znal opisati? Če primerjaš bahata polja ob Dravi in široke Slovenske gorice s polji in griči kjerkoli drugod, občutiš razliko. Polanska kmečka hiša je gosposka na svoj poseben način, bolj kot gorenjska stoji sama zase, zaprta — in vendar vedno

v vasi, nikdar na samem. Štajerska je pravi dom oblastnih, gospodovalnih ljudi. Dom Slomška, ne Prešerna, politika, ne pesnika.

V starih kronikah je zapisano, da so pri nas krstili ujete Turke ter jih, včasih prav mlade, obdržali na svojem. V matičnih knjigah polanskih župnišč naletiš na imena: Mustafa, Hasenmali, Salamun. »Posiljene narodnostne moči izumrlih plemen rovarijo...« (J. Vidmar: »Kulturni problem Slovenstva«, str. 43.)

Naš kraj in naši ljudje imajo svoje posebnosti, brez dvoma. Naše vprašanje ne more mimo njih. Še manj pa more mimo prilik, v kakršnih so ti ljudje živeli nekdaj in v kakršnih žive danes.

Tabela I.

— desni breg (Haloze, Polje) v ptujskem sodnem okraju
 - - - - - levi breg (Slovenske gorice, mesto Ptuj) v ptujskem sodnem okraju

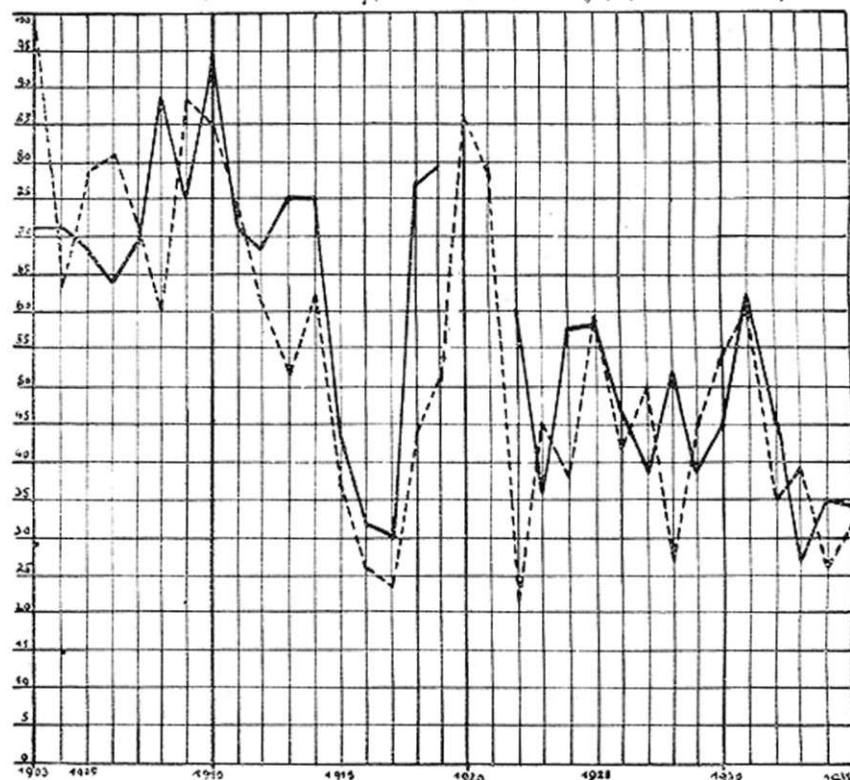

Tabela I. kaže število obsodb za prestopke po: § 140, § 143, § 152, § 155 in § 335 avstrijskega kazenskega zakonika (oz. po § 176, § 178, § 180/2 in § 182/2 novega, enotnega k. z., ki velja od leta 1930.), t. j. število obsodb za uboje in težke telesne poškodbe v ptujskem sodnem okraju v letih 1903. do 1935. S polno črto je označeno število za desni breg (Polje in Haloze), s črtkano črto število za levi breg (Slovenske gorice in mesto Ptuj) ptujskega sodnega okraja.

Za leti 1920. in 1921. podatkov ni.

Registri ptujskega sodišča dokazujejo, da izpremembe zadnjih treh desetletij niso bile takšne, da bi bistveno vplivale na kriminaliteto v njegovem območju, razen vojne same, ki je pobrala mlajše moške iz vasi in s tem začasno znižala število zaradi pobojev in telesnih poškodb kaznovanih... Slavo nekdanjih zlatih časov in zgražanje nad pokvarjeno sedanostjo bi podatki sodne statistike temeljito pokvarili. Njene številke ne povzdigujejo prevrata po vojni in ne krivijo današnje gospodarske stiske kot začetek in konec vseh težkoč.

Kako je torej z vplivom prilik? O ljudeh na Slovenskem so tisoč let odločali drugi. Vendar tista nesvoboda, ki ljudi izkrivi, ni ležala z isto težo na vseh Slovencih. Zavest o njih samih ni rastle povsod enako, že v Trubarjevih časih je bila različna. Preporodna leta preteklega stoletja so razliko stopnjevala. Severni obmejni, obrobni del slovenske zemlje je zaostal za svojo gospodarsko trdnjše, bolj povezano, kulturno bolj razgibano, zavednejšo sredino.

Nemška sistematična raznarodovalna akcija je bila pred vojno najmočnejša na štajerskem. Prav v ptujski okolici je bila izredno agresivna in uspešna. Razumljivo je, da se je posiljena ali plačana samozavest domačinov, ki so jih dušili priseljenci, krivila in maličila.

Ptujsko polje obkrožajo gorice. Vino je pri roki za delavnik in za praznik, dojenčke hranijo z njim. Vprašanje je pretežno, da bi naša moralistična sveta vojska ne bila ob njem brez moči. Haloze, deloma tudi Slovenske gorice, žive od vina, Polancu ga dajejo za kruh, našemu in tujemu meščanu za denar. Alkohol vodi sicer k degeneraciji posameznika, rodu in naroda, vendar sta trgovina z vinom in trošarina obenem vir velikih dohodkov!

Ne kaže, da bi se pridobil izgubljeni trg za štajersko vino. Domačini ga pijejo že davno več, kakor ga prenesejo. Jedo manj, ker prav v vinorodnih predelih, predvsem v Halozah, so ljudje »na stradanje navajeni«.

Tabela II.

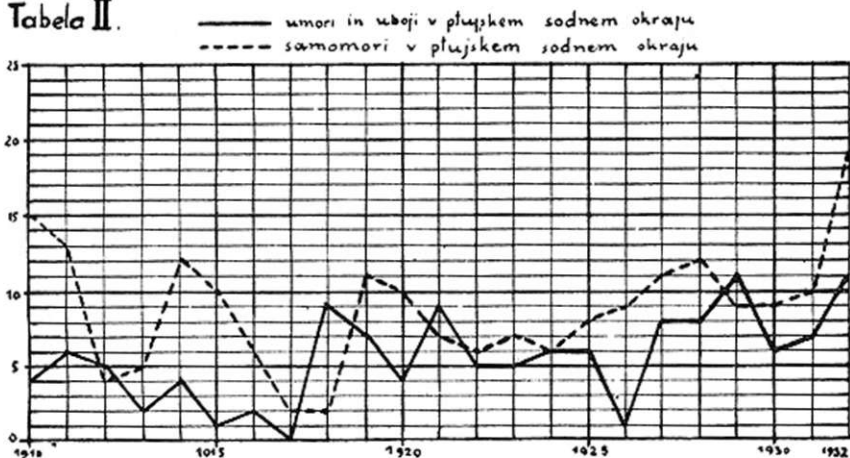

Tabela II. je začrtana po podatkih o vzrokih smrti. S polno črto je označeno število smrtnih žrtev zaradi umorov in ubojev, s črtkano črto pa število samomorov med leti 1910. do 1932. v ptujskem sodnem okraju.

V grozdju ene povprečne letine v ptujskem sodnem okraju je hranljivih vrednosti za četrletno prehrano približno 12.000 ljudi. Po vinskem vrenju preostane v vinu iz iste količine grozdja hranljivih vrednosti za komaj 120 ljudi za četrto leta.

Teoretičen račun, toda ne brez pomena za prakso, v kateri se ljudje zalivajo z vinom in stradajo kruha.

Racionalnejše prehranjevanje bi pobojev pač ne zmanjšalo, saj se koljejo med seboj predvsem objestni ljudje, ne lačni, Polanci, ne Haložani! In vendar je naš problem tesno sklenjen s problemom našega gospodarstva. Povezan je z njim že zavoljo opijanjanja, ki ni brez zveze z izrazito gospodarskimi vprašanji pridelovanja in prodaje vina. V neprimerno večji meri sta pa problema v vsej svoji zapletenosti strnjena zaradi tiste velike delavnosti, ki je pogoj pametnejšega gospodarjenja. In še zavoljo bolj človeškega življenja in osebnega napredovanja, ki je kot resnična vsebina sodnih prizadevanj na vidiku tudi za Pole.

Polancev še ni zajelo gibanje, ki bi bilo res njihovo, ne zavedajo se še prav svojih moči, ki bi mogle biti dragocene za široko in obenem podrobno delo v smislu: iz svojega za svoje. Med tem priporočajo drugi, Polancem tuji ljudje, ali vešala, ali revolucijo v pomoč. Kdor bo pristopil brez šablonsko pripravljenega odgovora k temu zanemarjenemu vprašanju o pobojih, bo našel v njem potrdilo za dejstvo, da je kulturni in socialni program edini realni slovenski program. Našel bo morda še več: Jasnejši razgled preko poti, po katerih realizacija tega programa napreduje.

Branko Šalamun

Popravek. V prejšnji (5.—6.) številki se je v članku »Za Cankarjevo podobo« vrnila v izjavo Alojza Kraigherja neljuba pomota. Na str. 233, 5. vrsta drobnega tiska pod črto je napačno: »... bolj prijateljski in vse manj z vidika in po milosti...«, pravilno pa je: »... bolj prijateljski in vse manj z viška in po milosti...«

LJUBLJANSKI ZVON

mesečna revija za leposlovje, književnost in kritiko

Izhaja dvanaajstkrat na leto. — Celoletna naročnina je 120 Din, za dijake 90 Din. Plačuje se lahko v mesečnih obrokih po 10 Din. Za inozemstvo stane 150 Din. Posamezni zvezki se dobivajo po 15 Din.

Urejuje in odgovarja za uredništvo J U Š K O Z A K
(Ljubljana, Poljanski nasip šte. 14, stop. VII/2)

Uredništvo ne vrača nenaročenih rokopisov. Prispevki, recenzijski izvodi, dopisi in listi v zameno naj se pošiljajo na urednikov naslov.
Upravništvo: Ljubljana, Dalmatinova ul. št. 10.

Izdaja knjigarna Tiskovne zadruga, r. z. z o. z. v Ljubljani.

Reklamirani zvezek se pošlje brez plačno samo, če se je reklamiralo najkasneje v enem mesecu, ko je izšel. Pozneje reklamirani zvezek se mora plačati.

Tiska Narodna tiskarna, d. d. v Ljubljani. Predstavniki Fran Jeran.

NOVE KNJIGE

Uredništvo je prejelo v oceno tele knjige (z zvezdico* označene so natisnjene v cirilici):

Anđelinović Danko: Nad gorama, nad vodama. Lovačka knjižnica, knjiga 6. Zagreb. 1937.

Dampierre de Leila: Reflexs et mirages. Poèmes. Belgrade MCMXXXVII. 119 str.

London Jack: Klic divjine. Prevedel Pavel Holeček. Družba sv. Mohorja v Celju. 1937.

* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Knjiga 17., zv. I. Beograd.

Puškin S. A. — Oton Župančič: Pravljica o carju Saltanu. Akademski založba v Ljubljani. 1937.

Slovenska matica (Ljubljana, 1937):

Cervantes Miguel de Saavedra: Bistroumni plemič don Kihot iz Manče. IV. knjiga. Poslovenil Stanko Leben. Ilustriral Niko Pirnat. 383 str.

Kant Immanuel: Dve razpravi. Poslovenil Izidor Cankar. Uvod napisal Boris Furlan. 99 str.

Kreft Bratko: Velika puntarija. Dramska kronika iz l. 1573. v petih dejanjih. 147 str.

Seliškar Tone: Pesmi pričakovanja. 106 str.

Slovenska šolska matica (Ljubljana 1936):

Fink Fran: Začetni čitalni in pisalni pouk. 76 str.

Vranc Ernest: Osnove strnjenege šolskega dela v teoriji in praksi. 290 str. Pedagoški zbornik, XXXII. zv. 201 str.

Šuster Drabosnjak Andrej: Igra o Kristusovem trpljenju. Ljudske igre, 17. zv.

Unione Editoriale Goriziana:

Luč, poljudno znanstveni zbornik.

Poljski pripovedniki. Prevedel in uvod napisal Ivan Lesjak.

Vremec Bogo: Le hrepenenja.